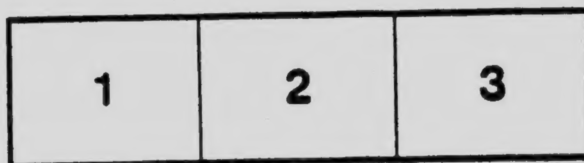
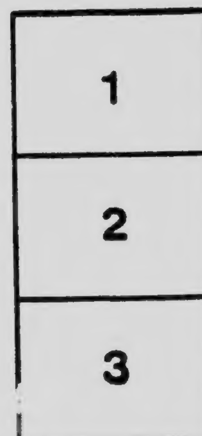
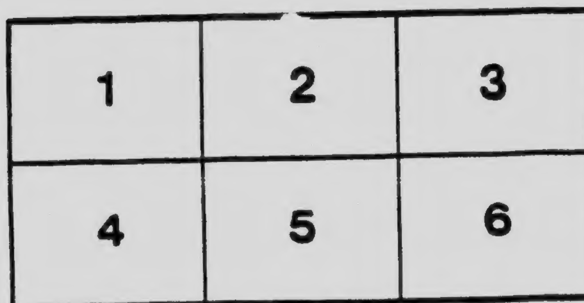

1
2
3

1
2
3

1
2
3
4
5
6

PEDAGOGY AMONG THE JEWS

A HISTORICAL ENQUIRY

BY

Rev. M. A. LEVIN,

Principal of the Montreal Hebrew Free School.

PRINTED BY
The Eagle Publishing Company, Ltd.,
Montreal.

פראפעסאר אייזיקס אין תלמוד תורה

ד"ר. אייזיקס איז פראפעסאר פון סעמיטישע שפראכען אין נויארק יוני־ווערסיטי ד"ר. אבראמאוויטש האט איהם געבראכט פון נויארק ער זאל רעקטשור־רען פאר דיא „יאנג פיפעל" קאמיטי פון זיין שוהל ביי דיזע געלע־גענהייט האט ער בעזוכט דיא תלמוד תורה, עקזאמינירט דיא קלאסען סיסטע־מאטיש און האט אויסגעדריקט זיין מיינונג אין דיא פאלגענדע צייליען

עס איז געוועזען א נייסטיגעס פערגעניגענד, צו פערברייגנען א האלבען טאג אין באראן דע הירש אינסטיטוט בייצואוואהנען דיא אויסגעצייכענטע פעהיגקייטען וועלכע דיא שילער פון דיא פערשידענע קלאסען אונטער דיא אויפזיכט פון רעוו. משה אהימיק לעווין, האבען געצייגט אין ערלערנען דיא העברעאיישע שפראך. עס איז ווירקליך אויסער ארדענטליך גוט. עס איז שווער צו געפינען אזא גרייבען, ווייניגסטענס צווישען דיא קינדער שוהלען וואס איך האב ביז יעצט געזעהן, עס איז צו בעוואונדערען דיא קינדער'ס פאמיליאריטעט אין העב־רעאיש אלס שפראך, אין אלטענגליכען געברויך אזוי גוט וויא אין דאוונען. בעטראכטענדיג דיזע זאכען און בעמערקענג דיא ליעבע און אכטונג וואס די קינדער צייגען צו אונזערע אידישע למודים האבען געמאכט מיין בעזוך אויסער ארדענטליך אינטערעסאנט

אברהם ש. אייזיקס
נויארק יוניווערזיטי

מאנטרעאל דזשון דעב 20-טע.

נ.ב. דער אריגינאל פון דיעזען בריעף איז געשריבען אין ענגליש, דאס איז בלויז דיא איבערזעצונג

עס געפונען זיך ביי אננז נאך פיעלע בריעף. פון פראמינענטע מענער, וועלכע האבען אויסגעדריקט זייער צופרידענהייט און בעוואונדערונג אין שריפט. נור צוליעב די הוצאות הדפוס קאנען מיר זיי ניט געבען צום דרוק.

מנהלי התלמוד תורה, וביחוד להיושב ראש הה' הרב הגאון וכו' ר' צבי הירש הכהן, כי ישגשגו ויגדילו את מעשיהם בקדש ע"י המורים ומלמדים להועיל ובראשם המשכיל המפואר ר' מ"ה אלימלך לעווין המצטיין בעבודתו. בברכת ההיתמיב באמת יום ד' לסדר — וישמר משמרתי — שנת עתר פה מאנטריאל.

משה שמעון זיוויטין

רב בפיטסבורג פ"א, משנה ליושב ראש לאגודת הרבנים בארצות הברית וקענעדע.

ישראל ראזענבערג

רב בבירלינגטאן ווט' משנה ליושב ראש לאגודת הרבנים בארצות הברית וקענעדע.

בעברי דרך מאנטריאל, לרגלי שליחותי העמוס עלי כעת מישיבת ריא' בקרתי את בית הספר — ה"ה בית הת"ת דמאנטריאל — וראיתי אשר הרב המשכיל הנואם מו"ה משה אלימלך לעווין, עושה מלאכתו באמונה. כאמן פדגוג היותר טוב ומועיל. כי בחנתי את התלמידים וראיתי כי מעתיקים המה כמעט כל דבר אשר ידבר לשפת קדשנו. בלשון צח ומדוקדק, לא האמנתי למשמע אזני, אשר תלמידים כבני עשר שנה, נתעלו ע"י רבם למדרגה גבוה כזאת. אי לזאת מעומקי לבבי הנני נותן תשואות חן למחזיקי הת"ת, ולרבם הה' הפרינציפאל הזה ואברך אותו ואת המנהלים ללכת בכחם זה ולעשות חיל, ותקותי תאמצני כעת. כי גם בארץ אמריקא תפרח התורה ותעשה שרשים, וכאשר המנהלים דפה. המה גדולי תורה ואדיריה, והם יתנו את מבחר עתותיהם להמפעל הגדול הזה. על כן אברכם בהון ועשר, וצדקתם תעמוד לעד, לפי ברכת העמוס בעבודה ושלוח מצוה.

יוסף דוב לעווין

רב דנווארק ובמקומות אחרים: בעהמ"ח ספר יד הלוי

הנני מביע תודתי הנאמנה להמורים של התלמוד תורה במאנטריאל ובראשם להמנהל מר' משה אלימלך לעווין על עמלם הרב לחנך דור עברי. בקרתי שתי מחלקות ובחנתי ונסיתי ידיעת התלמידים בתנ"ך ובדעת השפה העברית, ומצאתי ביניהם כי עשו חיל בלמודיהם וראו בהם ברכה. נוכחתי כי התלמידים אמונים ברוח היהדות ברוח לאומי וציוני.

ראובן בריינין

מאנטריאל ו' שבט עתו.

בהיותי פה מאנטריאל, נתכבדתי לבקר את בית אלפנא „הת״ת״ ומצאתי הכל בסדר נכון על צד היותר טוב. הן בדקדוק שפ״ע הן בלמוד התנ״ך ובדברי הימים לישראל. המורים הם היותר מומחים לאותו דבר. והפרינציפאל, הרב החכם ר׳ משה אלימלך לעווין, ידידי מכבר, הוא מנהל את הסדר והמשטר באופן היותר מאד נעלה, ולא אשקר אם אומר אשר לא ראיתי עוד כמוהו בערי אמעריקא היודע אומנתו באופן מאד נעלה, ולבד מזה בחנתי את התלמידים אשר הוא בעצמו לומד אותם ושבעתי רב ענג מרב ידיעתם . מודם

כה דברי הכותב באמת וצדק עבד לעבדי ה׳

צבי הירש ארליאנסקי

רב ודרשן בביהכנ״ס דת״ת, במעלת העיר בנויארק.

יום א׳ י״ב מנחם אב התרס״ח פה מאנטרעאל.

לענג היה לי בבקרי את הת״ת היום ולא האמנתי למשמע אזני כי ילדים בני שנים עשר יודעים את השפה העבריה בכל דקדוקיה. בלתי ספק כי הפרינ־ציפאל הרב החכם ר׳ משה אלימלך לעווין יגע הרבה להעלות לנו מטעמים כאלה ולו ראוי בזכה

ידידו ומוקירו

מהרי״ל הערריסאן.

הביאני המלך מאן מלכי רבנן, הצבי ישראל הכהן הגדול מאחיו הרב הגאון המצוין בכל מעלה מוה״ר צבי הירש כהן שי׳ בחדרי הת״ת דפה עיר המעטירה מאנטרעאל, ומה מאד שמח ורחב לבבי בראותי גדל כבוד הבית הזה שמגדלין בו תורה לנערי בני ישראל ע״י מורים ומלמדים להועיל, ועל צבאם מעב׳, החכם המשכיל מורם מעם דגול מרבבה מו״ה משה אלימלך לעווין שי׳ הראוי להצטין בעבודתו עבודת הקדש באמונה רבה, — כענבים במדבר, המה חניכי הבית הזה בארץ אמעריג בני ציון יקרים מסולאים בפז.

אשרי למי שיש לו חלק בתמיכת דבית הזה אשר הוא לכבוד ישראל ולתפ־ארת עמנו. ככתוב ותומכיה מאשר. הכ״ב השמח בשמחת התורה

יוסף קאנוויץ

רב ודר״ם בער״ק צפת״ו.

לאות כי היינו בבית האולפנא המפואר. במאנטריאל חותמים אנחנו את חתימת ידינו על הספר הזה לזכרון עולם כי הפקנו רצון בכל הפרטים עד מאד אשר כמעט לא ראינו בית ת״ת כזה ביתר ערי אמעריקא, והננו מברכים

אין איבצוג פון פערשיעדענע מיינונגען פון בעריהמטע פראמינענטע לייטע, וועלכע האבען בעזוכט דיא תלמוד תורה, עקזאמינירט דיא שילער אין אויסגעדריקט זייערע מיינונגען אין שריפט.

בה׳ אור ליום ד׳ בדר״ח אדר שני תרס״ח פה מאנטרעאל.

בעברי דרך מאנטריאל, נכנסתי לבקר את הת״ת דפה, בחנתי את צעירי בני ישראל הלומדים לקח בבית הת״ת, הנ״ל ומצאתי אותה מתוקנת ומסודרת כראוי והגון עפ״י סדר הלמוד המסורה לנו מאבותינו ז״ל, ללמד את הנערים עברית עפ״י כללי הדקדוק וגם לימוד במקרא בחמשה ח״ת, בביאור והסבר בכל פרטיו לידע איך להשיב לשואל דבר בהשכל ודעת, ע״י מורים מומחים ופדגוגים טובים היודעים לחנך את תלמידיהם בדרך הישרה ולזרוע על תלמי לבבידם אהבת התורה, יעב׳ מחזיקנא טיבותא להנבאים המפקחים על בית אולפנא הנ״ל והנני לברכם אשר יזכו לראות פרי ברכה מהמפעל הזה, וישיגליחו בכל מעשי ידיהם בזכות עשית החסד עם תשבר׳, והנני מעתיר מאת נדיבי עמנו החרדים ע״ד ד׳ לתת ידם בתמיכה הגונה למען הגדיל את בית ד׳ ולחזקו שיהי׳ לתהלה ולתפארת בקרב ישראל, ועיז׳ יזכו לאורך ימים ועשר וכבוד כה דברי המעתיר והכותב והותם למע׳ כבוד התורה ולומדיה.

גבריאל זאב מרגליות

רב הכולל בבאסטאן מאסס.

בעברי דרך מאנטריאל נתכבדתי מטעם ... לי הת״ת, לראות את הת״ת, וכאשר בחנתי את התלמידים, השבלים הבודדות בין הבנים, ברכתי בורכת שהחינו. כי גדול כבוד הבית הזה, הן בסדריו והן בהמשמעת, וראשון לכולם חידיעות הנחוצות במקרא ובדקדוק שפת עבר, ומקרב ולב עמוק הנני נותן תודה וברכה להמנהלים בכלל וביחוד להמורה הראשי רעוו. משה אלימלך לעווין.

שלמה זלמן קאראטקין.

יום ה׳ פקודי תרס״ח

ידידי החכם מר׳ משה אלימלך לעווין נ״י!

בבקרי היום את בית הת״ת שאתה עומד בראשו, ובבחני את תלמידיך, מצאתי בם דעת שפת עבר על פי דקדוקה, רב יתר מאשר קויתי לראות בבית ספר עברי, ובכן קבל תודתי מקרב לבי על עמלך ועבודתך הרצויה. כי אמנם זה הוא בית אשר ממנו יבנה ישראל ובנים כתלמידיך יקראו בונים.

ידידך ומוקיר פעלך

מ. מ. דאליצקי.

תכן הלמודים

תלמוד תורה	VIII.	מאנטיפיאר [illegible]
שנה שמינית		**שנה שמינית**

			שעות
א	חומש	[illegible]	60
ב	רש"י	[illegible]	30
ג	נ"ך	[illegible]	60
ד	[illegible]	[illegible]	20
ה	גמרא	גמרא [illegible]	120
ו	משנה	פרקי אבות [illegible]	30
ז	[illegible]	[illegible] תולדות עם ישראל [illegible]	30

שעות הלמוד מן שעה 6 עד שעה [illegible] בערב. ביום א בשבוע, בימי חג המדינה ובמשך ימי שביתת הקיץ שעות הלמוד הן מן שעה 11 בבקר עד שעה 1 אחר הצהרים.

תכן הלמודים

תלמוד תורה

VII.

מאָנטרעאָל קנדה

שנה שביעית

שנה שביעית

			רגעים
א	חימש	תורה על שלשת ספרי החומש	45
ב	נ"ך	מלכים א' וב' בימי ב. ד.	30
ג	רש"י	פסוקים מפרשת השבוע	30
ד	דבור	הדבור העברי המשך מהלק השלישי כל הספר, עברית בעברית, בימי א. ג. ה.	30
ה	אמונה	פרקי אבות, א. ב. ג, דיני שלחן ערוך תורה על כל הספר, בימ. א. ג. ה.	30
ו	דברי הימים	מהתיבות התלמוד עד הרמב"ם, בימי ב. ד. ז. פסקי טעמים ז.	30

שעות הלמוד מן שעה 4 אח'הצ' עד שעה 6 בערב. פיום א בשבוע. בימי חגי המדינה ובמשך ימי שביתת הקיץ שעות הלמוד הן מן שעה 9 בבקר עד שעה 11 לפני הצהרים.

תכן הלמודים

תלמוד תורה

VI.

מאנטריאל קנדה

שנה ששית

שנה ששית

			רגעים
א	חומש	תורה על ספר בראשית ושמות	45
ב	נ״ך	שמואל א׳ וב׳ בימי ב. ד.	30
ג	רש״י	לסדר דברים ואתחנן בימי ב. ד.	30
ד	דבור	הדבור העברי חלק שלישי, כל הפעלים, כתיבה והקריאה. עברית בעברית בימי א. ג. ה.	30
ה	אמונה	תפלת מוסף מנחה לשבת. וערבית למוצ״שק׳ בהעתקה אנגלית, דיני שלחן ערוך מסימן נ׳, עד הסוף סדבר תורה אל הקדם בימי א. ג. ה.	45
ו	דברי הימים	מחרבן בית שני עד התימת התלמוד בימי ב. ד. ו. פסקי טעמים ו.	30

שעות הלמוד:—מן שעה 4 אח׳הצ׳ עד שעה 6 בערב. ביום א׳ בשבוע. בימי חגי המדינה ובמשך ימי שביתת הקיץ שעות הלמוד הן מן שעה 9 בבקר עד שעה 11 לפני הצהרים.

תכן הלמודים

תלמוד תורה | V. | מאנטריאל קנדה

שנה חמשית | שנה חמשית

			רגעים
א	חומש	במדבר ודברים	45
ב	נ״ך	ספר שופטים בימי ב. ד.	30
ג	רש״י	סדרי במדבר בימי ב. ד.	30
ד	דבור	החצי השני של הדבור העברי, פעלים קל, נפעל פעל ופעול. כתיבה והקראה, עברית בעברית בימי א. ג. ...	30
ה	אמונה	תפלה, קבלת שבת, ערבית תפלת שחרית לשבת בהעתקה אנגלית, דיני שלחן ערוך מסימן ל׳ עד נ׳. בימי א. ג. ה.	45
ו	דברי הימים	מהשמונאים עד חרבן בית שני בימי ב. ד. ז. פסקי טעמים ז.	30

שעות הלמוד: — מן שעה 4 אחה״צ׳ עד שעה 6 בערב. ביום א׳ בשב״ע. בימי חגי המדינה ובמשך ימי שביתת הקיץ שעות הלמוד הן מן שעה 9 בבקר עד 11 לפני הצהרים.

תכן הלמודים

תלמוד תורה	IV.	מאנטרעאל קנדה

שנה רביעית

			שעות
א	חומש	ספר שמות [illegible] וספר ויקרא [illegible]	45
ב	דקדוק	[illegible] פעלים [illegible] נפעל [illegible] התפעל [illegible] עברית [illegible]	30
ג	נ״ך	כל ספר יהושע [illegible]	30
ד	רש״י	[illegible]	20
ה	אמונה	תפלה [illegible] שחרית מנחה ערבית [illegible] [illegible] עד [illegible]	15
ו	דברי הימים	מחרבן בית ראשון עד החשמונאים [illegible] פסקי טעמים	30

שעות הלמוד:— משעה 4 אחה״צ עד שעה 6 בערב. ביום א בשבוע. בימי חגי המדינה ובמשך ימי שביתת הקיץ שעות הלמוד הן מן שעה 9 בבקר עד שעה 11 לפני הצהרים.

תכן הלמודים

תלמוד תורה | III. | מאנטריאל קנדה

שנה שלישית

			רגעים
א	קריאה	קריאה נכונה בסדור ובתהלים [illegible]. ויתר דיני הנקוד.	60
ב	חומש	שמונה פרשיות מן חיי שרה עד סוף ספר בראשית.	45
ג	עברית	למוד השפה ודקדוקה. שפת ילדים חלק שני, כל הספר. ציורים, קריאה, כתיבה והכתבה עברית בעברית. בימי א.ג.ה.	30
ד	אמונה	תפלה מישתבח עד סוף שמונה עשרה, מלבד הודו אל הקרבנות, בהעתקה אנגלית. סדר התפלות לימים הנוראים, חגים וצומות במדה יותר מפרטת, דיני תפלין הלכות מזוזה, ברכות השחר בכלל, קריאת שמע ותפלת שמונה עשרה. תחנון ויתר דיני תפלת שחרית.	45
ה	[illegible]	ספרי שמואל א.ב. מלכים א.ב. בימי ב.ד.ו. פסקי טעמים ביום ז	30

שעות הלמוד--מן שעה אח'הצ' עד שעה 6 בערב. ביום א' בשב"ע.
בימי חגי המדינה ובמשך ימי שביתת הקיץ שעות
הלמוד הן מן שעה 9 בבקר עד הצהרים.

תכן הלמודים

תלמוד תורה — II. — מאנטרעאל קנדה

שנה שניה — מדרגה ב

			רגעים
א	קריאה	קריאה נכונה בסדור ובתהלים תרגום.	60
ב	חומש	ארבע סדרות מן בראשית עד חיי שרה.	45
ג	דבור	שפת ילדים חלק ראשון מן הספר עברית בעברית. דקדוק, אותיות „במליכה" מדות הגוף ונטית השמות, כתיבה וקריאה. בימי א. ג. ה.	30
ד	אמונה	ברכות השחר, ברוך שאמר עד ישתבח בהעתקה אנגלית. סדר התפלות לשבת ושלש רגלים, זמני החגים והצומות, דיני ברכות השחר, הלכות ציצית, והדברים האסורים קודם תפלת שחרית.	45
ה	דברי הימים	ספורי יהושע ושופטים מלבד חזרה על הקדם בימי ב. ד. ו. פסקי טעמים ביום ז.	30

שעות הלמוד: — מן שעה 4 אחה"צ עד שעה 7 בערב. ביום א' בשבוע.

בימי חגי המדינה ובמשך ימי שביתת הקיץ שעות הלמוד הן מן שעה 9 בבקר עד הצהרים.

תכן הלמודים

תלמיד
תירה

I.

מאנטרעאל
קנדה

שנה ראשונה

מדרגה ב

			רגעים
א	קריאה	קריאה נכונה בסדור ובתהלים עם תקונים, קצת חקי הנקוד מלעיל ומלרע.	90
ב	דבור	עשרים שעורים מאוצר הלמוד העברי בעל פה עברית בעברית.	30
ג	אמונה	סדר התפלות לימי החול, דיני ההשכמה בבקר, ברכות ודיני ברוך הוא וברוך שמו ואמן	
ד	אמונה	מודה אני, ברכת ציצית, פרשת שמע, עשרת הדברות וי״ג עקרים בהעתקה אנגלית זמני החגים והצומות בימי א. ג. ה.	30
ה	דברי הימים	ספורי המשה חומשי תורה בקיצור בימי ב. ד ז. פרקי מעמים ביום ז.	30

שעות הלמוד:— מן שעה 4 אח׳הצ׳ עד שעה 7 בערב. ביום א׳ בשבוע. בימי חגי המדינה ובמשך ימי שביתת הקיץ שעות הלמוד הן מן שעה 9 בבקר עד הצהרים.

תכן הלמודים

מאנטריאל
קנדה

II.

תלמוד תורה

שנה שניה

			רגעים
א	קריאה	קריאה נכונה בסדור קצת תקון הנקוד מלעיל ומלרע	90
ב	דבור	למוד השפה מספר למתחילים בעין שפת ידים בל הספר כתיבה והקראה עברית בעברית	45
ג	אמונה	ברכות הנהנין, ברכות התורה, פרשת שמע עשרת הדברות בהעתקה אנגלית, זמני החגים והציצית בימי א. ג. ה.	30
ד	דברי הימים	ספורי חמשה חומשי תורה בקצרה בימי ב. ד. ו.	30

שעות הלמוד:—מן שעה 9 בבקר עד הצהרים. ביום א' בשבוע, בימי חגי המדינה ובמשך ימי שביתת הקיץ שעות הלמוד הן מן שעה 1 עד 4 אחר הצהרים.

תכן הלמודים

תלמוד תורה | I.B. | מאנטרעאל קנדה

שנה ראשונה — מחלקה ב

			רגעים
א	קריאה	מקרא קודש, כל הספר	90
ב	דבור	עשרים שעורים מאוצר הלמוד העברי בעל פה עברית בעברית	45
ג	אמונה	מודה אני, ברכת ציצית וכו' ברכות הנהנין עם העתקה באנגלית, וזמני החגים והצומות בימי א. ג. ה.	30
ד	דברי הימים	ספורי ספר שמות בימי ב. ד. ו.	30

שעות הלמוד:—מן שעה 9 בבקר עד הצהרים. ביום א בשבוע. בימי חנוכה, הפורים וכמשך ימי שביתת הקיץ שעות הלמוד הן מן שעה 1 עד 4 אחר הצהרים.

תכן הלמודים

מאנטריאל קנדה	I.A.	תרע״ד תרע״ה

מחלקה א — שנה ראשונה

			רגעים
א	קריאה	א״ב עד קריאה אמית	90
ב	דבור	הרגלים שמות, בני המשפחה ואברי האדם. עשית ציורים מאוצר הדבור העברי (בעל פה) עברית בעברית	15
ג	אמונה	מודה אני, ברכת ציצית שמע ברכות הנהנין בימי א. ג. ה.	30
ד	דברי הימים	ספורי ספר בראשית בקצור בימי ב. ד. ו.	30

שעות הלמוד:— מן שעה 9 בבקר עד הצהרים. ביום א׳ בשבוע, בימי חגי המדינה ובמשך ימי שביתת הקיץ שעות הלמוד הן מן שעה 1 עד 4 הצהרים.

יעצטיגע אפיסערס

פון דער

תלמוד תורה.

ה' מיער ריגענבערג — פרעזידענט

ה' נישן שאפירא — וויצע־פרעזידענט

ה' אליעזר דכרו — פינאנס סעקרעטער

ה' אליעזר ראזענבלום

ה' מרדכי זוסמענזיין

רעוו' שמרי' גאלדשטיין
(חזן פון דער דייטשער שוהל)

ה' צבי הירש ראנדא

ה' חיים לייווי

ה' מ. ראייאוט

ה' אליעזר מעפליצקי

ה' . אסטראפסקי

ה' שרגא דאלצבערג

ה' ה. בערלוי

ה' א. גאלדמאן

ה' י. פ. פערסקי

ה' מ. באיינז

ה' ה. ראנג — רעקארדינג סעקרעטער.

ועד־החנוך

הרב צבי הירש כהן
יושב ראש.

הרב מ. ה. לאטערמאן

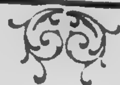
רעוו. דר. ה. אבראמאוויטש

רעוו. שמרי' גאלדשטיין

ה' אליעזר ראזענבלום

ראבי דוד לייווי

רעוו. משה אלימלך לעווין — פרינציפאל.

קאנטראָלירער [illegible] האבען ניט פערשטאנען אז דיא ת״ת איז א [illegible]ע. מען האט פערזוכט א מאסע רעפארמען פיר גאנץ שטארק, און מען האט אויסגענומען הרב צבי הירש בהר' אלם דאס [illegible]. פון דער ת״ת וועלכער זאל אכטונג געבען אויף דיא ענינים דלמודים און סדר הלמוד.

הרב כהן האט עס אנגענומען, און ער האט עס געמאכט [illegible] ער גענוג צייט דאז ניט ער זיין צייט און ענערגיע פאר דער ת״ת, ער האט עס בעשטימט אלס זיין הייליגע אויפגאבע און לעבען.

ער קומט אין ת״ת איינמאל און [illegible], ער זיצט אפ שטונדען לאנג און הערט זיך איין וויא דיא מלמדים לערנען מיט דיא קינדער [illegible] און ביי איהם טרייט, פערבעסערט פאר [illegible] איינענע, ער [illegible] זיי קענען איהם, עס אינטערעסירט איהם דער אינהאלט פון [illegible] דער, ער לערנט גמרא מיט דיא „תלמידי הלאה", און [illegible] לק״פ און אין דער טשעטמאל פין דיא באארד [illegible]

[illegible] האט אויך בעאיינפליסט זיין בו דער ר' [illegible] א אינטערעסירען מיט דער ת״ת.

מר. ל. כהן איז פיר יענע אידען וואס זייער צאר [illegible] צו שען אונז, ער האט אין זיין יוגענד געלערנט און [illegible] עוסק בצרכי צבור. האט ער א גרייסען איינפלוס [illegible] אויף'ן אלטען דור, ער שטיצט דיא ת״ת מיט געלד, און [illegible] ערמיטעדליכע ארבייט און גרייסע איינפלוס, ער איז דער [illegible] סעקרעטאר פון דער ת״ת.

דיא אפיסערס האבען איינגעזעהן אז עס איז נאך [illegible] מען זאל דארפען ארום מוטען מיט דער ת״ת פיר אייך [illegible] מען האט געקויפט א הויז און ס.ט. ארביי בטריט און מען [illegible] צו נעהמען א פרינציפאל.

מיט דיא אויפנאהמע פון פרינציפאל האט זיך אנגע[illegible]נע אין דער ת״ת, די בעסטע מעטאדען א [illegible] און [illegible] אין לערנען, איז איינגעפיהרט געווארען. נאך און א [illegible] דיא קינדער אנגעפאנגען שרייבען און רעדען העברעאיש [illegible] א [illegible] אלע האבען געוואוסט אז דיא קינדער לערנען און [illegible] קינדער האבען זיך געמאלדען אין דיא [illegible], דיא [illegible] איז [illegible] צו קליין, פאר דעם צאהל קינדער וואס האבען פערלאנגט אריינטריט. און מען האט געקויפט אויך דיא צווייטע הויז פון דער ת״ת, מען זעט עס א בעדייען און נאר און ניכען וועט מאנטרעאל האבען א שענע געביידע פאר דער תלמוד תורה.

תורה, ער האט אויך גערופען איינינע פערזאמלונגען און האט ניט גערוהט ביז ער האט איינגעפיהרט זיין ווייסען בעטריאנג ביי א גרייסען פערזאמלונג דאס מען בעשלאסען צו גרינדען א תלמוד תורה.

מען האט ערערטערט נבאיה. אלס פרעזידענט האט מען איינגעלאדען מר. מ. ראזענבערג, און ווען מען האט צונויפגעקליבען א געוויסע סומע געלד האט מען אין יאהר תרנ"ו געעפענט די ערשטע תלמוד תורה אין שאפירא'ס מנין יעדי סטריט.

די אפיסערס האבען געראט : קיין לייכטע איינגאבע, ער איז אנגעקומען זעהר שווער ביי זיי פרעגען צונויפצוקליבען די עטליכע דאלאר פאר שכר למוד אין רעבי. מען איז ארומגעגאנגען פון הויז צו הויז, אויף שמחות האט מען געשטעלט טעלער, און מען האט געקליבען פאר תלמוד תורה, עס איז דא' ליבער קיין וואונדער ניט וואס די אפיסערס זיינען גיך מיעד געווארען, די מעמבערס ייעיבען מען האט נאך דאן אנגענומען איבערצוהאלטען די תלמוד תורה אין זייער אייגענע אדמינאדישע אין דער צו א שיערע, גלייך צום ערשטען יאהרליכען מיטונג האבען זיך די אפיסערס ענטזאגט און מר. מ. רעזענבערג איז געווארען פרעזידענט פאר די קומענדע צוויי יאהר.

נאכדעם איז מר. ? ראבינשטיין געווען פרעזידענט פאר איין יאהר, און ווידער האט עס איבערגענומען מר. מ רעזענבערג, דער יעצטיגער פרעזידענט, וועלכער האט דעם אמט שוין העכער צעהן יאהר

מר. רעזענבערג איז איבערגעגעבען פאר דער תלמוד תורה מיט לייב און לעבען, עס טרעפט פיעל מאל אז ער פערנאכלעסיגט זיינע אייגענע אינטרעסען צוליעב דער ת"ת, עס איז ביי איהם גערעכנט אזוי ווייא די ת"ת וואלט געווען איין אבטיילונג פון זיינע געשעפטען, ער האלט עס טהייער ווייא א פאטער זיין איינציג קינד, ער גיט זיין צייט, זיין מיהע, קיין זאך איז פאר איהם צו טייער ווען עס האנדעלט זיך צום גוטען פון דער תלמוד תורה.

פון שאפירא'ס מנין האט מען די ת"ת איבערגעצויגען אין דארטשעסטער סטריט פון דארט, איז עס שפעטער געווארען אין 400 לאנקאסטער סטריט, א קליין הייזעלע פון 4 רומס

מען דערציילט אז אין צייט פון רעגען, פלעגט זיך דארט צונויפקלייבען אין פראנט פון די הייזעלע, א גאנצער טייך רעגען וואסער, און די מלמדים מיט די תלמידים פלעגען שווימען אויף ברעטער אין הדר אריין

ווען רבי אשינסקי האט אנגענומען די איינלאדונג פון פיטסבורגער רבנות און פערלאזען מאנטרעאל, האבען פיעלע איינגערעדט זייער מיינונג אז די ת"ת וועט זיכער אונטערגעהן, עס האט זיך אבער אויסגעלאזט גאנץ אנדערש.

מאנטרעאלער : : :
: : : תלמוד תורה

אזוי וויא יעדער אינסטיטוציאן האט אויך דיא תלמוד תורה איהר היס־טאריע, איהרע גרינדער, ארבייטער און שטיצער. א גאנצע קייט פון שוועריגקיי־טען און זעלבסט אויפאפפערונגען פון איינציגע געציילטע פערזאנען, כמנהג האינסטיטוציאן באמעריקא.

עס איז געוועזען מיט 14 יאהר צוריק, מאנטרעאל האט דאן געציילט און ערך פון פינף־טויזענד אידישע נפשות. דיא מערסטע האבען זיך געוואנדט צום פעדלען און שניידעריי און אינבעדייטענדער צאהל האבען זיך אויך גענומען צום געשעפט

קיין פיעלע תלמידים זיינען דאן ניט געווען, און דיא וועלכע האבען זיך דאן בעשעפטיגט מיט לעהרעריי, האבען עס אויך ניט גענומען ערנסט, אלס א פראפעסיאן, ביי טאג פלעגען זיי פעדלען און אויף אבענד לערנען מיט קינדער. אויך זייער צאהל איז געווען אינבעדייטענד קליין

דיא עלטערען האבען זיך גאנץ ווייניג אינטערעסירט מיט דיא אידישע ערציהונג פון זייערע קינדער, דיא קינדער זיינען ארומגעלאפען אין דיא גאסען, פריי צו אלע הפקרות, דיא גאס איז געווען די איינציגע ערציהונגס־אנשטאלט פאר מאנטרעאלער אידישער יוגענד.

מען קען זיך קוים פארשטעלען וואס פאר א בעגריף דיא קינדער האבען דאן געהאט פון אידישקייט און פון דער אידישער היסטאריע.

דער ערשטער וואס האט דערפיהלט דיא גרויסע נויטהווענדיגקייט פון א תלמוד תורה פאר מאנטרעאלער אידישע קינדער איז געווען, הרב מ. א. אשינ־סקי, ער האט גענומען מונטערן דעם עולם אין זיינע דרשות וועגען חנוך הילדים און ביי יעדע געלעגענהייט. האט ער אויפגעציינט דיא וויכטיגקייט פון א תלמוד

הסכמה.

מאת הרב הגאון ר' צבי הירש כהן יושב ראש לועד החנוך מאנט־ריאל קענעדע.

הנה זה האברך, הרב החכם אמן־פדגוג, סופר מהיר, קנקן חדש מלא ישן מפיק מציין נאה דורש ונאה מקיים. כש"ת ר' משה אליסלך, עוזין נרו יאיר ידעתיו זה כבר להורה מומחה ומפליא לעשות במלאכת הפדגוגיה וזה כארבע שנים שבתי פה עירנו בתור ראש המורים בבית ספרנו, מצאתי בו את שאהבה נפשי, איש המסור בכל לבבו ונפשו למלאכתו מלאכת הקדש, להשריש בבית אור צעירי הצאן העומדים תחת השגחתו ידיעה ברורה בשפת קדשנו ודברי ימינו האחרונים נאמנה לכל הדרוש לנו. בהתאמה כעמיר גורנה —. מאמרי רבותינו הראשונים נ"ע משני התלמודים, בבלי וירושלמי מדרשים ודברי הגאונים הבאים אחריהם, המדברים אודות חנוך הבנים ואהבת התורה; ובצירוף נסיונותיו במשך שני עבודתו בשדה החנוך, וגם ריבות דברי המומחים לאותו דבר בהעת החדשה, עשר מטעמים כאשר אהבה נפשו כי איש ירידי הנאמן לתורתו ודתו והעתיקם בשפת יהודית המדוברת, בלשון צח וברור אשר ירוץ בו הקורא גם סדרם בסדר ישר ונבון, כל ענין וענין לבדו וכל פרק ופרק בפני עצמו, עד אשר יצא מזה ספר שלם כפיר בהדרו ויפיו, אשר פיו ידבר בשם — "דרכי החנוך בישראל" או קינדער ערציהונג ביי אידען, בעת גמר בדעתו להדפיסו ולהפיצו בישראל, לתועלת המורים והאבות והבנים. והספר הזה הי' למראה עיני, שמתי עיוני בו ומצאתי כי נכתב ברוח טהרה ונאמנה, ראוי להיות נדפס ונאסף אל בית כל איש יהודי, כי ברכה בו, להלהיב את לב האבות ללמד את בניהם לחנכם כראוי, ולב הבנים לשמוע ויראת אל השבת במוריהם. אי לזאת ידי תכון עם הרב המחבר להדפיס את ספרו זה ולהפיצו בישראל הן מצד המדבר והן מצד המחברת. אלה דברי המצפה להרמת קרן התורה בקרוב

צבי הכהן החופ"ק הנ"ל

כא' אדר הראשון עתר לפ"ק מאנטרעאל קענעדע.

מקום החותם.

הסכמה.

מאת הרב הגאון ר׳ שלום אלחנן יפה. יושב ראש לאגודת
הרבנים בארצות הברית וקענעדע

הרב החכם השלם, חריף ובקי בתורה וגדול בחכמה ובמדעים, ובפרט בחכמת הפדגוגיה שבזה הוא מן המצויינים ביותר כש״ת מוהר״ר **משה אלימלך לעווין** המכונה איש נעמי, מנהל בית התלמוד תורה דמאנטרעאל קענעדע — התן הרב המאיר הגדול המפורסם הרב הג׳ דפה ק״ק נויארק רבי **אליעזר** הכהן הרוזער נר״י יאיר — נודע הי מכבר בכל מעלות ומדות טובות והרמיות, ובבשורינו הנעלה הרפיון ידיעת ה׳ ברבים, מורה מצוין להפליא ימטיף נפלא ונכבד מפורסם לשם ולתהלה, מורה יהועיל **להאבות** והבנים גם יחד: להשריש **את** למודי תורתנו הקדושה וידיעת דתה בלבות האבות והבנים. הוד הנולד **בארץ** הזאת — **הוא** כל מגמתו ומטרתו. בעת נדבה רוחו להוציא **לאור** מחברת יקרה **אשר** פיו יקבנה בשם ״דרכי החנוך בישראל״ **או ״קינדער ערדציהונג ביי אידען״** ובמה **שעיינתי** במחברתו **הלזאת** ראיתי, כי כל דבריו בנוים על יסודות חזקים מרבותינו בעלי התלמוד הקדושים. ורוח התורה הכתובה והמסורה הידר בכל דבר ודבר **אשר** נמצא במחברתו להפארה גם נסדר בלשון צח וקל מתוקן ומקובל עד שדבריו הטהורים הנובעים ממקור נאמן היוצאים מן הלב יכנסו ללב הקוראים היקרים, בהם ימצאו רב לקח טוב מורי ישראל בחדריהם ותלמידיהם בבתי ספריהם, האבות ובניהם בבתיהם... ועל כן כל מין דין **סמיכי לנא** שיהי׳ בין דהלל מחברי ספרים יקרים ומועילים

מצוה רבה לקרבו, לתמכו ולסעדו שיוכל להוציא **את** מחברתו היקרה הזאת לאור עולם כי בודאי תהי׳ לתועלת גדולה ולזכות הרבים באתי על החותם יום ג׳ י׳ תשרי עת״ה.

שלום אלחנן הלוי יפה

אב״ד בידמדה״ג דפה ק״ק ניו יארק

מקום החותם.

דזיערען ביז פון דעם קערנדעל וואס איך פלאנץ יעצט ועט איסוואקסען א ביים און טראגען פריכטע.

יא. ליעבער אלטער! דו האסט רעכט! אט אזוי וויא מיר האבען געפונען דארפען מיר לאזען. אט אזוי וויא אונזערע עלטערן האבען פארזארגט פאר אינז אזוי מוזען מיר זארגען פאר אונזערע קינדער. אינזעע עלטערענס איפגאבע איז אימער געוועזען צו לערנען זייערע קינדער אים דיא תורה זאל נים פערגעסען ווערען. אט אזוי מוזען מיר אויך טהאן. עס מאכט נים אוים ועז נאכלעסיגט דיא פריכטע ועלען קימען א ביסעלע שפעטער — ווייל זייען און פלאנצען מאכען אויך פערגעניגענגד.

ע נ ד ע

אלגעמיין, רירט זיך נים צו. יעדער עס לאבט פון א אידען מיט א באחה, ווער עס רימט אייך ענטהענגען מיט א פערקרימטען געזיכט, שבת, ווען איהר נעהמט פון שיתל.. איהר וואלט פילייכט שנידערען אייער איינען בלוט און פלייש און ווייט פון אייך, נאך מעהרער, אייערע איינענע קינדער האסען אייך, נור דער פאר וואס איהר זיינט א איד! איהר זייט איינגעפינען דיעזע ביטערע [illegible], אבער צו שפעט [illegible] איהר [illegible] פון [illegible]

[illegible]

עס איז נים א נאציאנאלע פראגע אויך, עס [illegible] ניט אינב [illegible] [illegible] עס [illegible] נאר [illegible] [illegible] אייערע פריינד אדער אייערע שינאים, עס [illegible] [illegible] אייך שעצען און אכטען אים [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] איהר האט [illegible] [illegible] [illegible] אייך פעראכטען און האבען [illegible] אנטעבירים וואס האבט [illegible]

אייערע [illegible] [illegible] נים נעפערען, — ווייל זייא פערשטהען עס נים, פון אייערע [illegible] [illegible] [illegible] אין שפאטען [illegible] — זייא [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] און [illegible] ביי אונז איז טהייער [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] זייא ווייסען נים, און פערשטעהען נים [illegible]

[illegible]

[illegible] איהר [illegible] [illegible] נים [illegible] שינאים, יאן — טרים זייא אינ[illegible] [illegible] [illegible] נים זייא אין אידישע ערציהונג. און איהר מעגט [illegible] אז [illegible] [illegible] [illegible] אייערע [illegible], [illegible] אייך שעצען [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] און איבערגעבען [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] אין תלמוד [illegible] אז [illegible] [illegible] א [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] שטעהט און [illegible] א [illegible] [illegible] [illegible] א פרעג נעטהאן: זאג מיר [illegible] [illegible] [illegible] א [illegible] וואס [illegible] [illegible] [illegible] „[illegible] [illegible]" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] נו, און דו דאפסט נאך צו עסען באקסערן פון [illegible]? [illegible] [illegible] [illegible] תנא ווידער נעפרענט, רבי, האט איהם דער [illegible] — ביי איך [illegible] [illegible] אייך דער וועלט אהן באקסערן בוימער? [illegible] [illegible] נעזארגט פאר מיר און איך מוז איך [illegible] פאר מיינע קינדער און אייניקלאך, עס [illegible] מיך נאר נים פאר [illegible] עס דארף אזוי לאנג.

[illegible] תענית כ"ג, ע"א

אלא שמחייבין לבנידי 2* ווערן צו דיזע מענשען, ניט נענוג וואס זיי ערלאבט פידרען זיך אויף ניט אידיש, נאר זיי ווייזען אויך א שלעכטען ביישפיל פאר זייערע קינדער.

א נייע זועלט מיט נייע אידעען, אקעדליי ערפינדונגען, יעדע יאר ווערט אויפגעארבייט און פערשענערט אבער דיא אידישע קינדער ערציהונג איז ביי אינז נעפאלען, דער פאטער איז מעדר ניט אבגעגעבען מיט זיין קינד'ס ערציהונג וויא אמאל, אין דעם לאנד פון „האריאפ„ פערנעמט דער „יעצט„ דיא גאנצע צייט ביי יעדען. ער פערזארגט די קינדער מיט ברויט מיט אשיך און קלייד, ער יערט אויך דאס זיין קינד זאל זיין אימשטאנדע צו מאכען פאר זיך א לעבען אין דער צוקונפט, ווען ער וועט יתרון גרייכ אבער ער ניט ויך גאנץ ווייניג אב מיט נאציאנאלע פראגען מיט דער אידישקייט פון זיין קינד.

„זאל ער זיין א פרומער איד אדער, קיין פרומער איד אבי און ערליכער איז איינגעהענגינגער מענש״ אזוי ענטפערט יעדער איינפאכער פאטער ווען עס קומט צו דייד ייעגען זיין קינד'ס אידישער ערציהונג, מאנכע גרייבען דאך זויא ערוען שיין נענ ... ער נאציאנאלע פראגע, ווען זיי גיבען א נדבה פאר דער תלמוד תורה, אדער ווען זויא לאזען — פון ייצא וועגען — א רבי'ן רימען אין דיין יערנען דעם זוהן „מפטיר„ צו זיין „בר מצוה„ און דער זוהן וואס זוייס פון אידישקייט גאנץ ווייניג און פון דער אידישער היסטאריע, פון זויי נע העלדען, מלכים, משורדים, און מארטירער נאך ווייניגער ווען ער קומט צווישען זיינע חברים ניט אידען אין דערט ווייא מען שימפפט אין מאדערט דעם אידישען נאמען ווייס ער ניט וואס צו ענטפערען, און דיינרט אז דיא אנ פיבעמיטען מיט זייערע בהלים זיינען געדעכט, אזוי בלייבט עם ביא איהם איינגעווארצעלט אין הארצען, און דאס איז דיא איינציגע ..., דיא איינציגע ר ע ד ־ ע און אמעריקא. וואס איא באדט ... פון יידענטהום.

אויב מיר וועלען עס אזוי לאזען גערן, בלייבען מיר דינדערזאי און דער צוקונפט. אויב מיר וועלען ניט זעהען יעצט צו מאכען אונזערע קינדער פאר אידען בלייבט דיא א י ד י ש ע נ א צ י א ן אהן א צוקונפט און דיעזע לאנד.

דער אלטער דור שטארבט אב, און ביי וואס בלייבען מיר? — הערט זיך ניט אייז וואס אייערע קינדער ריידען אין הויז און אויף גאס צווישען זיך. וואס פאר א מיינונג זייא האבען פון אייך און פון דער אידישע פאלק און און

2* יובא פ״ז, ע״א.

פון אנפאנג אן האבען לערנען מיר יעצט. ווען מיר בעטראכטען דיא אידישע קינ
דער ערציהונג דא אין אמעריקא, בלייבען מיר אין גרויס פערלעגענהייט.
וואריום אין דער ווירקליכקייט גערעדט וויא פיעל מיר זאלען ניט רעדען וועגען דיא צוקונפט פון יודענטהום אין אמעריקא, און וואס מיר זאלען ניט זאגען ווענען דער שוועריגער פראגע וויא אזוי צו ראטען דיא נייע דורות אז זייא זאלען ניט אויסגעה פון דאס אידישע. באך מוזען מיר איין מאל פאר אלע מאל פעסטשטעלען דעם פרינציפ אז דיא גאנצע צוקונפט פון אידען אין אמעריקא ווענדעט זיך נאר אין דיא ערציהונג וואס מיר וועלען געבען אונזערע קינדער.

לערנען מיר זיך מידען איבער צוגעבען צו אונזערע קינדער אמוזיימענטס אין טהייל פון דיא גרויסע נייטיגע איצרות, פון דיא טראדיציאנען וועלכע מיר טראגען אים שוין טויזענדער יאהרען? וועט אונז געלינגען אז אונזערע קינדער זאלען בעזיצען אמוזיימענטס א טהייל פון דער פרייהייט און איבערגעבענהייט וואס מיר פֿירען צו אונזער פאלק, דאן האבען מיר אונזער צוקונפט געראטען, וועלען מיר עס ניט קענען, וועלען מיר דיא אידישע קינדער ערציהונג פערנאכלעסיגען, דאן איז אונזער אונטערגאנג זיכער און עס איז בלויז א פראגע פון דער צייט וויפיעל עס קען נאך דויערן.

ליידער זעהען מיר אין פיעלע הייזער דעם גרייסען אין דירען וואנד וואס שיידעט אפ דיא קינדער פון דיא עלטערען, דער פאטער זיצט שבת ביים טיש און זינגט „השומר שבת הבן עם הבת„ און דער זוהן מיט דער טאכטער מאכען פאר זיך שבת, זיצען אין א קאמפאני פון יונגע לייט וועלכע זיינען פרעמד צו אלעס וואס איז אידיש, און שפאטען פון דעם אלטען אידען און פון זיינע אלטע טראדיציאנען.

עס קומט אויס — מולידין דלא כוותהון, מגביין דלא דמיין להון 1* זיי ברייננען אויף דער וועלט און ערציהען אזעלכע קינדער, וועלכע זיינען גאר ניט גלייך צו זיי, ניט אין זייערע איינפירונגען און ניט אין זייערע אידעען. דיא קינדער וועלכע געהען נאך אין חדר, בעגעגנען ביי מאנכע עלטערן אין הויז אויף יעדען טריט, דעם קאנטראסט וואס דער לערער האט מיט זייא געלערנט, און עס ווערט ניט ווילענדיג געבארען ביים קינד דיא פראגע, ווער איז גערעכט? דער רבי אדער דער פאטער, דער חומש, אדער דיא איינפיהרונג פון דיא מיטגליעדער אין הויז? ביז ער קומט צום בעשלוס, אז דער „חומש„ און דאס „לעבען„ זיינען צוויי בעזונדערע זאכען. אויך אויף דיעזע האבען דיא חכמים געראטן א ווארט. אין להם לרשעים, לא דיין שמחייבין את עצמן

1* מדרש רות פ"א

שלום-וואָרט

אט דאס זיינען אינזערע טראדיציאנען וואס מיר האבען פון דור צו דור, קינדער ערציהונג איז ביי אונז אימער געשטאנען זייער הויך, עס איז ביי אונז געווען איינע פון די גרעסטע מצוות, די הייליגסטע פפליכט פון דעם פאטער צו זיינע קינדער.

זיין גאנצעס שטרעבען איז געווען איבערצוגעבען צו זיינע קינדער גייסט־ליבע אוצרות, אלעס וואס ער האט געלערנט, אלעס וואס ער האט געראט בחבר פון זיינע לעהרער און פון זיינע עלטערן, אלס וואס ער האט געוואיכט.

ייען נים אלע קינדער, דאן האט ער אמייינענסטענס אבגעזונדערט זיין בכור, זיין עלטסטען זוהן און האט איהם איבערגעגעבען אין גאנצען צום לער־נען; די אנדערע, די איבעריגע קינדער האט ער געלערנט וויא ווייט זיינע כחות, זיינע אומשטענדען האבען איהם ערלויבט.

מיר קענען זאגען מיט זיכערהייט, אז יעדער איד פון דער זאנדערבארע קראפט וואס דאס אידישע פאלק בעזיצט, איבער צו ליידען איי איבערצוטראגען די אלע צרות און פיין פון דעם ביטערען לאנגען גלות, ליגט אין דער אידישער ערציהונג.

די עלטערן האבען געזארגט פאר דעם אידישען גייסט פון זייערע קינדער אזוי גוט וויא פאר זייער קערפערליכער געזונדהייט, די ליעבע צו זייערע על־טערן, צו זייער פאלק און צו דער תורה האבען די קינדער איינגעזויגען צו־זאמען מיט דער מוטער'ס מילך. און אזוי איז ער איינגעוואקסען געווארען אין זייערע ביינער.

דאס זיינען די קינדער וועלכע האבען זיך גערופען אינזערע עלטערן. אין דאס זיינען די קינדער פון דעם אלטען דור, וועלכע זיינען אויך פערטיג זיך איינצואפפערען פאר זייער אמונה פאר זייער נאציאן וויא זייערע זיידעס

עום איינציפליעכען מיעפער אין הארצען פון דעם אידישען פאלק דעם
היילינגען אידישען גייסט, דעם דאזיגען טיעפען און שטארקען גייסט. וואס דיא
אכאלינגע אידען האבען בעריכטען אויף דעם בארג סיני דורך אינזער עלטעס־
טען און גרעסטען נביא משה רבנו! מיט דעם גייסט פון תורה, וואס איז פ׳ל
ייניב אין מיט די עדע׳ע כאציא־ע און פאליטיישע געדאנקען פון אינזער ער
שטען, געטליכען פאלקס לעהרער, משה רבנו!

צו יעדער צייט האבען זיך געפונען וויכטיגע מענער, וועלכע האבען אויפ־
גענעבט דעם גייסט פון אידישען פאלק, איהם ערמונטערט צו לערנען דיא תורה
או ערציהען זייגע קינדער אין א שטרענג אידיש נאציאנאלען גייסט, איז נים
עזרא איז געקימען דער גרויסער הלל און נאכהער ר׳חייא און זיינע קינדער,
אבא אריכא, דער זוהן פון ר׳ חייא הבבלי׳ס שוועסטער, דער גרייסער גע־
לעהרטער וועלכער איז איזעק פון ארץ־ישראל נאך בבל מיט דעם צייעק צו
גרינדען א ישיבה און דארט פערברייטען דיא תורה, און וועלכער האט געגרינ־
דעט דיא ישיבה אין סורא, מר שמואל ירחינאה, דער גרינדער פון דער ישיבה
אין נהרדעא און פיעלע אנדערע, יעדער פון זייא האט פערשטארקט דעם אידי־
שען בנין, בעפעסטיגט דעם פונדאמענט פון דער תורה און זיך אבגעגעבען מיט
קינדער ערציהונג

אין האבען בעוויזען פאר דער ראזינער צייט פעסט אין שטארק ווערען אין אינזער דת און טיעף איינוואורצלען אין זיך דעם טיעפזיניגען גייסט פון משה רבנ'ס תורה.

דער ערשטער אין דער גרעסטער ארבייטער אין דער הייליגער אידישער ארבייט אין יענער צייט, אין דעם קרעפטיגען אינזער נאציאנאלע געפיהלען אין אינזער נאציאנאלער לעבען, איז געוועזען עזרא הסופר. דיא תלמידים פון אינזערע, וואס האבען געלעבט מיט א פאר הונדערט יאהר שפעטער פון עזרא'ן, האבען איהם אזוי הויך געשעצט אז זייא האבען וועגען איהם געזאגט „ראוי היה עזרא שתנתן תורה על ידו לישראל, אלמלא קדמו משה“ [26] עזרא וואלט ראוי געוועזען, אז דיא תורה זאל געגעבען ווערען איבער פאר ישראל דורך זיינע הענד, ווען משה רבנו זאל ניט זיין פריהער פאר איהם.

בתחלה, כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה חזרה ונשתכחה עלה הלל הבבלי ויסדה, חזרה ונשתכחה, עלו ר' חייא ובניו ויסדוה. [27] אז דיא תורה איז פערגעסען געווארען ביי אונזער פאלק ישראל, איז געקומען עזרא פון בבל צו פעסטיגען זיא, ווען זיא איז ווידער פערגעסען געווארען איז געקומען הלל הזקן פון בבל, דער גרינדער פון דיא דינאסטיע פון נשיאים צו פעסטיגען זיא, ווען זיא איז ווידער פערגעסען געווארען איז געקומען ר' חייא און זיינע זין און האבען דיא תורה פערפעסטיגט ביי דעם אידישען פאלק.

אין וויכטיגקייט, אין וואס איז בעשטאנען דיא ארבייט, דיא געטרייעסטע ארבייט פון דיא גרויסע מענער? זייא האבען געארבייט בכל אמצי כחם. זייא האבען דאס גאנצע לעבען זייערן געאפפערט צו ליעב אונזער יעדער פאלק. צו ליעב דעם, זיי זאלען עס אייספילדען אין דעם גייסט פון אונזער תורה.

זייא האבען געוואלט אז אלע אידען זאלען שטארק אין פעסט צוגעצויגען ווערען צום דיינעם און שטרענג אידישען לעבען, אז אלע אידען, יעדער פון קינדהייט אן אייפגעצויגען ווערען אויף אונזער הייליגע תורה און זאלען ערנסט טרייב זיין אלע מצות און תקנות פון אונזערע חכמים. זייא האבען געטראכט מיט ליעבע צום איינציגען גאט און צו מענשען.

---

26) סנהדרין כא'.

27) סוכה כ' ע"א.

באזנו -- ברומי, [illegible] -- [illegible] 21*

דער פאטער האט געפאלגט ער האט ניט אפגעזאגט [illegible] זיין קינד, ער איז צו אירם געגאנגען איבערגעגעבן [illegible] ער האט זיין קינד ערציאגן ווי א נעדעריג, ווי א אידישער [illegible] אין תורה און דרך ארץ; [illegible] 22*

דער פאטער האט ניט ניט אפגעזאגט [illegible] זיין אידישע ערציאונג [illegible] געזאגט [illegible] אין נקייך ווי דער פאטער [illegible] בעדינגעהייט

די חכמים האבן געזאגט א ניט [illegible] ערציאונג. אין דיעזער ווארט איז אריבערגענומען [illegible]

אם אין גדיים אין תיישים, אם אין צאן, אם אין צאן אין רועה [illegible] 23* [illegible] קיין גרויסע, אין אז עם אז ניטא [illegible] אין אז עם איז ניטא קיין [illegible] אז מען ניט ניט אפטרעט אויף די [illegible] ערציינגען [illegible] ווי א עם [illegible] זייערע זאהען בילדען א גאנץ [illegible] זיך אויך קיין מאל ניט [illegible]

רבי עקיבא האט געזאגט [illegible] אזוי ווי א פיש אין וואסער: 24* [illegible] כער, אזוי קען אויך דער אידישער [illegible] תורה.

אם דיעזער רבי עקיבא, [illegible] תלמידים, פרעגט אבוציעי [illegible] קינדער 25* אין פרעגט [illegible]

אין דער צייט [illegible] בית המקדש [illegible] פון יענער צייט אז אין א משך פון צוויי [illegible] אין זייער איינגען לאנד, [illegible]

21* שמחות פ"ח ה"ו

22* ילקוט תורה, רמז תתע"

23* ירושלמי סנהדרין פ', הל"ב; [illegible] ישעיה ח".

24* ברכות סא', עי' משל השועל והדגים.

25* אבות דר"נ, פ"ו

עס איז אויך נעווען איינגעפירט אז אין די טעג צווישען פסח און שבועות, פלעגט דער שוהר שמש צונויפנעהמען אלע קינדער, און מיט זיי צו־זאמען ציילען „ספירה„ בקול רם, שבת און יום טוב נאך מעריב פלעגען די עלטערען צו פיהרען זייערע קינדער צום עמוד, וואו מען האט זיי געגעבען פערזיכען די ווייך פון דעם בית שר בראשית, שמחת תורה, האט מען אויפגע־רופען אלע קינדער „כל הנערים" צו דער תורה 16 * און מען האט זייא ערקלערט דאס אין דיעזען טאג זיינען אלע מלאי שמחה, ווייל מען האט גע־ענדיגט די תורה.

אמרי אינשא, שותא דינוקא בשוקא, או דאבוה או דאימיה 17 * די וועלט זאגט א גלייך ווארט: דער עפעל פאלט ניט ווייט פון בוים; וואס אלטע קייען, מהוען יונגע שפייען. און ווען די ווילסט האבען די עלטערען, וויסען זייער אויפפיהרונג אין הויז — דאן, הער זיך צו וואס דאס קינד רעדט אין גאס, און בעטראכט זיין אויפפיהרונג, וועסט דו שוין אלעס וויסען.

דארום איז דער פאטער געווען זייער אויפריכטיג, ער פלעגט זיך ניט אוי־בערעדען מיט די מוטער פאר דעם קינד אין די אויגען, און זיין געגענ־ווארט, ער פלעגט זיך ניט פיהרען שטרענג אין הויז און זיך היטען ניט צו ווערען בייז, אויפגערעגט. אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו 18 * און קיין מאל ניט זאגען קיין ליגען, זאגאר צו זיין קלעגסטען קינד 19 *

די מיטער האט אויך געשעצט דעם פאטער, איינגעפלאנצט אין די קינ־דער'ס הערצער, זייא זאלען איהם עהרען און רעספעקטירען, דער פאר איז דער פאטער, ביים אידישען קינד געווען פערהעכערט אלס א קעניג; אביו של אדם כמלכו 20 * דער פאטער האט נאר עטוואס געדארפט זאגען און דער קינד האט געפאלגט, ווען דאס קינד האט אין עטוואס פערזינדיגט דאס ער האט פערדיענט א שטראפע, האט מען אנגעזאגט דעם פאטער ער זאל זיין קינד ניט שרעקען, ער זאל ניט זאגען דאס ער וועט איהם שלאגען, נאר ער דארף איהם גלייך בעשטראפען אדער זיך מאכען ווייא ניט זעהענדיג; אל יראה אדם לתינוק

---

16 * שם כ',ו

17 * סוף סוכה נ"ז

18 * גיטין ו'

19 * דא"ר, פ"ה.

20 * פרקי דרא', פל"ט

צייט, ווי די ליטערים אין די פני פון דער ... זיינען איינגעראַרעט גע־וואָרען. דער „בר־מצוה„ האָט געזאָגט פאַר זיי א דרשה, און אַלע האָבען זיך געפרייט מיט דעם נייעם אידען וואָס איז צוגעקומען אין דער גע־מיינדע 12 *

ערב פסח פלעגט מען די קינדער ליינען שראַפען נאָך מיטאָג, אום זיי זאָלען קענען זיצען שפּעט אין אָבענד מיט די עלטערען צוזאַמען ביים סדר, און פרעגען די פיער קשיות 13 * שבועות, האָט מען געטהיילט די קינדער ספּעציאַל געבעקס, וועלכעס מען האָט גערופען „סיני„ 14 * אום אָנדענקונג דאָס אין דיעזען טאָג האָט מען ערהאַלטען די תורה אויף דעם באַרג סיני.

סכות, פלעגען די קינדער בעציערען די סוכה מיט פערשיעדענע בעסו צונגען, דאָס איז געווען זייער מצוה, דער פאַר האָט מען זיי אויפגעוועקט די „סכה„ און די „הושענות„ וועלכע זיי פלעגען עס צונויפנעהמען גלייך נאָך סוכות, און דער מיט זיך זעהר גוט אַמוזירען, זיי פלעגען דער מיט מאַכען גרייסע פייערען אויס'ן גאַס און ליינער האָט זיי ניט גע שטערט

חנוכה און פורים האָט מען די קינדער געגעבען מתנות, ווי „חנוכה געלד„ און „פורים געלד„ דורך זיי פלעגען ... אויך שיקען „מנות„ צו די אָרעמע לייט, אום זיי איינגעוויינען און געבען צדקה 15 *

אַט אַזוי איז דער קינד בעאיינפלוסט געוואָרען, אין הויז, און שוהל און אין גאַס מיט אַלע אידישע דינים, מנהגים און צערעמאָניעס, ער האָט זיך גע־פרייט מיט זיינע עלטערען צוזאַמען אין די נאַציאָנאַלע פייערטאָגע, און האָט מיט זיי צוזאַמען געטרויערט אין די נאַציאָנאַלע טרויער טעג, די געמיינדע האָט זיך אויך געזאָרגט פאַר די קליינע קינדער און פלעגט זעהען אַז זיי זאָלען זיך אויך בעטהייליגען אין גאָטעס־דינסט ... און אַלע ... צערעמאָניעס. מען האָט געזאָרגט אַז די קינדער זאָלען זיין בעקאַנט מיט אַלעס וואָס עס איז אידיש און מיט אַלעס וואָס בעלאַנגט צום יידענטהום

---

12 * שו"ת חות יאיר סימן קצ"ג.

13 * מנהגים. ספר חסידים יא' יב'

14 * שם ב"ז.

15 * שם.

[illegible] איינגעאָרדנט [illegible] איית [illegible] דיא [illegible] ברענגען זיצען [illegible] אין [illegible] דיא תפילות אין [illegible] מיט׳ן עולם בעת דעם דאַווענען [illegible] נאָך [illegible] ברענגען דיא פאטערס שיקען ב״ה יב״ש אין [illegible] [illegible] נאָך [illegible], ברענגען [illegible] צונויפצוגן דיא [illegible] אין [illegible], אז [illegible] מען מרבה זיין דעם שבת, אין עס איז צייט צו בענטשן ליכט [7*].

אין דיא ערשטע נאכט פון פסח ברענגט מען [illegible] צו דיא קינדער [illegible], ניט אין פערשיעדענע [illegible] איב זייא [illegible] פרעגען „מה נשתנה" וואס אין [illegible] אנדערע זייא [illegible] נאכט [illegible] פורים, דאס מען צייעב דיא [illegible] קינדער, איינגעפירט, אז נאכן [illegible] זאגען אין דער הייך, בע[illegible] [illegible] פון דער [illegible] בעת [illegible], איב זייא צו מאכען [illegible] [illegible] אין [illegible]

[illegible] [illegible] הפוסקים [illegible], [illegible] אייש [illegible], ומרדכי יצא, [illegible] [illegible] ושמחה והנחלות [illegible] אויך דעם „[illegible] [illegible], כי מרדכי [illegible] ארא [illegible] [illegible] אין [illegible] [illegible] איינגעפירט אין דעם צוועלפטען יאהר הונ[illegible] [illegible], [illegible] אין [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] דיא [illegible] אריזאבע, אים [illegible] צו מאכען דיא [illegible], אין אייך [illegible] צייעב דיא [illegible] [illegible], אים [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] איך אין דיא איבעריגע ימים טובים, ברענגט מען דערפרייען [illegible] [10*] אייך אין דיא [illegible] מיט פערשיעדענע שפיעלכער דיא [illegible] מיט מתנות אין זיי [illegible] מיט פערשיעדענע שפיעלכער דייען. דער [illegible] [illegible] דיא אנגעזעהענע לייטע פון דער געמיינדע פלעגען [illegible] [illegible] נאָכ׳ן דאַווענען. 11* ווען דער בענטשן דיא [illegible] [illegible] שבת אין יום טוב נאָכ׳ן דאַווענען. [illegible] [illegible] אין [illegible] „[illegible]", ברענגט מען איהם [illegible] [illegible] זאל לייענען א [illegible] אין [illegible], אין [illegible] האט מען פעראַנשטאַלטעט א גאנצען מאהל [illegible] אין דער [illegible], אין [illegible] האט מען פעראַנשטאַלטעט א גאנצען מאהל

6* [illegible] [illegible] [illegible] קפ״ה.

7* ראב״ן סימן שמ״ב – [illegible] [illegible] בענטשן ליכט, און ניט דיא [illegible] [illegible] דיא [illegible] [illegible] [illegible] מיט דיא בשרות פון הויז, אויף [illegible] [illegible] אין [illegible] [illegible] פון דיא קינדער, זיי קא[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] אין [illegible] דיא [illegible] פון זייערע מענער און [illegible] [illegible] [illegible] אין דיא [illegible] פון זייערע מענער און [illegible] [illegible] [illegible] דיא [illegible] פון [illegible]. דארום האט [illegible], [illegible] אין [illegible] [illegible] [illegible] דיא [illegible] פון [illegible] (עיין רס״ג, ומדרש [illegible] [illegible] [illegible] דיא מצוה פון [illegible] [illegible] אבכיר

8* ראב״ן [illegible] [illegible].

9* „אבודרה" [illegible].

10* [illegible] [illegible], „מקורי מנהגים" [illegible].

11* מנהגים ספר [illegible].

צו זאגן, „זוכר אני שהיתה אמי מוליכה עריסתי לבית הכנסת בשביל שידבקו אזני בדברי תורה“ 1*) „איך געדענק - דערציילט ר' דוסא בן הרכינס ווי ר' יהושע בן חנני'ס מוטער האט אים ארומגעטראגן אין זיין וויגעלע, פון איין בית המדרש צום צווייטן, אום זיינע אויערן זאלן זיך איינגעוואוינ- נען צו הערן אלעמאל דברי תורה. דער [illegible] 2*) דאס אים זיין מוטער ניט געקענט געבן. אבער תורה און חכמה, דאס זי אים געהאלפן ער- ווערבן נאך מער.

און דאס איז ניט דיא איינציגע. מען קען אויסרעכענען אזעלכע אידישע מוטערס אין דיא [illegible] און [illegible] אין דיא [illegible].

„הוי אוהב את בית המדרש, כדי שיבאו בניך לתלמוד תורה“ 3*) „ליעב דעם בית-המדרש, אום דיינע קינדער זאלען דאדורך בעקומען אליעבע צו לערנען תורה. דאבען דיא חכמים אנגעזאגט. און אזוי איז טאקע געוועזן - ווען דער פאטער האט געהאט איבעריגע פרייע צייט, איז ער געגאנגען אין בית המדרש לערנען, ווען דיא מוטער האט געהאט געניגען א ביסל פערגעניגען, איז זיא געגאנגען אין בית המדרש הערן ווי מ'לערנט און דיא קינדער האבען זיך אויך געוואוינט [illegible].

דיא ערשטע לערער האבען געווען [illegible] ען א געפיהל פון גלויבען, פון אכזר אין גאט אין זייער [illegible] זייער הערצער פון דיא קליינע קינדער. און ניט נאר דאס דער פארציילטער פאטער געלערנט זיין קינד תורה, נאר ער האט אים אויך איינגעוואוינט צו גוטע טאטען, „איש חייב לחנך את בנו במצות“ 4*) דער פאטער איז פערפליכטעט איינגעוואוינען זיין קינד צו גוטע טאטען. צום ביישפיל: ער האט געגעבען צדקה, האט ער עס געשיקט דורך זיין קינד, אום ער זאל זיך אויך איינגעוואוינען דערצו. אז מ'האט [illegible] זאכען, ווען ער איז [illegible] איבערהאלטן, דיא קינדער פלעגען טראגען דיא סדורים ווען זייא פלעגען גיין מיט דיא עלטערן אין שוהל 5*) דארט, און שוהל איז

1*) ירושלמי פא' דיבמות.

2*) ר' יהושע בן חנניה איז געווען א מאיס'ער אין אויסזעהן, א גרויסער ארעמאן, און א שמיעד פון פראפעסיא.

3*) דרך ארץ זוטא ב'

4*) נזיר כ"ט ע"א.

5*) בספ"ק (כ"י מעיר צוריך הנמצא בביבליאתיקה העברית בוויענא) דף ר"ז „והנשים שמביאים הספרים להכנ"ס המחזורים, יתן שכר טוב למביאיהם.“ עי' הגמרא חגיגה ג'

מיר האבען אבער געהערט וויא קינדער, זאגאר זייא איז ניט געבליבען פון זייערע עלטערען קיינע רייכטהים זאגען, מיט איין אויסדרוק פון גרויס ציפרידענהייט: אונזער פאטער איז געווען צופיעל גוטהערציג, צו פיעל פריינדליך צו נויטהבעדערפטיגע, צופיעל ליבעראל, צו פיעל נעהר איינגעבראכט אויף דיא ערציהונג און בילדונג פון זיינע קינדער — עס יאל פון איהם בלייבען רייכטהום. א פאטער וואס לאזט איבער פאר זיינע קינדער מעהר ניט וויא ריינע טהאט ביז גיך פערגעסען ווערען פון דער וועלט און וועלטען עראינערט נאנאר פון זיינע קינדער.

עס איז איין אונבעשטרייטבארער פאקט, אז עלטערען ווערען ניט געעהרט פון זייערע קינדער פאר דיא רייכטהים וואס זייא לאזען פאר זייא איבער. עס איז א געוועהנליכע זאך, רייכטהים געהט איבער בירושה צו דיא יורשים. עס קען נאך מעגליך זיין, אז דיא קינדער זאלען ווארטען אויף דער גליקליכער צייט, ווען זייא וועלען בעזיצען דיא רייכטהימער, און ווערען די יורשים פון זייערע עלטערנס פערמעגען..

אבער ווען דער קינד איז אויסצוזאגען צו זאגען: מיין פאטער איז געווען זעהר געטריי צו זיין פאמיליע, איבערגעגעבען מיט ליב און זעעלע צו זיינע קינדער, זייא ערציהען פאר אידען. ער האט קיין מאל ניט געראכט וועגען ער האט געדארפט בעשטעלען א לעהרער פאר זיינע קינדער, ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען זייער בילדונג. זיין גאנצער פערמעגען איז געווען. ווען ער האט געזעהען אז זיינע קינדער פראגרעסירען אין דער העברעאישער שפראך און וועלען זיין נאציאנאלע איבערגעגעבענע קינדער צו זייער פאלק, אט אזא קינד, פון אזעלכע עלטערען, וועט עהרען זיין פאטער, שעצען זיין ערציהערינע מוטער, און וועט איבער היילינ האלטען און זיין ליבע דיא נעמען פון זיינע עלטערען, ער וועט אהנע צווייפעל פערשטארצירען מיט איערע ערטערען. און וואס עלטער דער קינד וועט ווערען, אלס טהייערער און היילינער וועט זייער אנדענקונג בייא איהם זיין.

אונזערע עלטערען האבען עס ניט פערשטאנען. און עס איז קיין וואונדער ניט וואס דיא קינדער אין יענע צייטען זענען געווען ניט געצייטיגט אז אויך געלערנט אין פיעלע שפראכען און וויסענשאפטען.

עס איז קיין וואונדער ניט וואס דער אידישער לעהרער איז געווען אזוי שטארק געאכטעט ביים פאלק און בייא זיינע תלמידים. [illegible] דיא עלטערען פון יענער צייט האבען ניט געוואוסט פון קיין בעסערע און גרעסערען ציעל אין זייער לעבען וויא צו געבען זייערע קינדער א ריכטיגע אידישע ער-

דיא איבערגעבענהייט פון פארצייטיגע עלטערן צו דיא ערציהונג פון זייערע קינדער.

א.

עלטערן פערברייגגען זייער לעבענס צייט, א לעבען פון שווערע מיהע און ארבייט, פאר דעם גליק פון זייערע קינדער. זיא וועגדען אן אללע זייערע קרעפטען אום איבערצולאזען פאר זייערע קינדער רייכטהום, זיא צו פערזיכערן מיט א פונדאמענטאלע שטעללונג אין דעם געזעללשאפטליכען לעבען, אדער מיט אנדערע וועלטליכע נוצען.

זייער ווייניג שטעללען זיך דיא פראגע, און וואס בעשטעהט דער ריכטיגער גליק פון דיא קינדער? אדער, פאר וואס און פאר ווערכע טהאטען ווער־דען דיא מערסטע קינדער אם מייסטענס דאנקבאר זייערע עלטערן?

ווי פערגעססען אז עס איז פאראויס ריכטיג געזאגט, איבערצולאזען פאר דיא קינדער א גאנץ אונענדליכקייט אזא מין אייביגקייט, פון א פיעל גרע־סערען ווערטה וויא אייגענע ווערכע רייכטהום און פערמעגענס, ניט אזוי פאר דיא עלטערן וויא פאר די קינדער זעלבסט. וואס רייבט דער קינד אם מייסטענס צו געדענקען? אדער פאר ווערכע זאכען איז ער העכסטענס דאנקבאר? מיר האבען קיין מאל ניט געהערט אז א קינד זאל אויסדריקען דאנקבארקייט צו זיינע עלטערן, אדער ווער זיי שטאלץ מיט דעם וואס זיין פאטער איז געוועזען געלד־גייציג און האט געזוכט צו ערווערבען רייכטהום. זאנאר און דער צייט ווען דער קינד לעבט און לייכט און בענוצט זיך, מיט דאס, וואס זיינע עלטערן האבען פאר איהם איבער־געלאזט.

נאך א ווייציגער ענטפער פון א חדר־אינגעל

אן עלטערער מענש האט געשיקט א קליינעם חדר־אינגעל ער זאל פאר איהם קויפען אייער אין [illegible]. דער קינד האט עס געבראכט. זאג מיר, מיין קינד, — האט איהם דער מאן געפרעגט — וועלכער קען א[illegible] פון א שווארצער ציעג און וועלכער פון א ווייסער? דאס קינד האט [illegible] ניט פערלוירען און האט געענטפערט: אייער זיינט פיעל עלטער פון מיר, מיין העררי! און געוויס אויך קלוגער, ענטפערט מיר בעסער אויף מיין פראגע און דאן וועל איך אויף אייערע ענטפערען; זאגט מיר ב'בעט אייך וועלכער איז פון א שווארצער הורן און וועלכער פון א ווייסע". 13

איך האב געבראכט דיעזע איינציגע ערצעהלונגען פון דיא אמאליגע פער־צייטיגע חדר־אינגלאך, אום צו צייגען דאס דיא קינדער ערציהונג ביי אידען אבזואהל זיא איז געוועזען א שטרענג נאציאנאל־רעליגיעזע, האט זי ניט נאר געגעבען דעם קינד א געוויסע סומע פון וויסען און קענען, זאנדערן זיא האט אויך ענטוויקעלט זיין גייסט, זיין פערשטאנד. האט איהם געלערנט דענקען ריכטיג, וויסען וויא זיך אויפצופיהרען, וויא זיך צו בענעהמען אין א געזעלשאפט און וויא צו לעבען מיט אנדערע מענשען דאס קינד האט געלערנט קענען זיינע פפליכטען געגען גאט, געגען זיין פאלק און געגען אלע מענשען אין כלל, דער־ביי אבער האט מען איהם אויך געלערנט קענען זיינע רעכטע. ער איז ניט געוועזען קיין עזות פנים, ניט פרעך, אבער אויך ניט קיין [illegible], קיין שקלאף. ער האט ניט געדארפט ליידען קיינע ערנידריגונגען און האט זיך ניט פערלארען, ער איז ניט געבליבען אין פערלעגענהייט און איז געווען שארפזיניג אין זיינע אנטווארטען, מיט איין ווארט ער האט געהאט זיינע [illegible] פון דער מענשליכער געזעלשאפט און איז געווען שטארק און מוטיג צו יעדער צייט.

דערזעהען א ברונעם, ער איז צו געקומען און האט דארט געטראפען א קליינע מיידעל מיט א קרוג פול מיט וואסער אויף'ן שיטער. „גיב מיר א ביסעל וואסער צום טרינקען, איך בין זייער דורשטיג — האט איהר ר' יהושע געבעטען — טרינק מיין העדר! — האט דאס מיידעל געענטפערט — און האט איהם דערלאנגט דעם קרוג וואסער, ער האט געטרונקען און האט דערביא בעמערקט: איך דאנק דיר מיין קינד, פאר דער טובה וואס דוא האסט מיר געטהאן. דיא בינסט גאר דיא צווייטע רבקה„ „יא מיין העדר — האט איהם דאס מיידעל געענטפערט — איך האב געטהאן דאס זעלבע וויא רבקה, אבער דיא, מיין העדר האסט ניט געטהאן וויא אליעזר 10 * (מיינענדיג דיא מתנות וואס אליעזר האט געגעבען צו רבקה'ן).

א וויציגער איינפאל פון א פארצייטיגען חדר־אינגעל

מעשה באחד שבא לבית הכנסת אמר ליה לינוקא סב הדין פריטא ואייתי לי מה נאכל דנשבע ונותר — אייתי ליה מלח 11 *

איינער פון דיא „בני אתונאי„ אגדות געלערנטע, איז געקומען אין ירושלים, ער האט אנגעטראפען א אידישען חדר־אינגעל און האט איהם געגעבען א מטבע, ער זאל איהם עפעס קויפען, פון וועלכעס ער זאל עסען און עס זאל איהם נאך איבערבלייבען מיט צו נעהמען אין וועג אריין. דאס קינד האט בעטראכט דיזע מטבע, עס איז געוועזן פון א קליינעם ווערטה, ער האט דערפאר געקענט קויפען גאנץ ווענינ. ער האט לאנג ניט געטראכט, איהנגעלאפען עפעס געקויפט און האט איהם דערלאנגט. „וואס האסטו דיא געבראכט? האט איהם דער מאן געפרעגט. „מיין העדר! האט דאס קינד געענטפערט — דיא האסט מיר געגעבען אזא קליינע מטבע און דערביי פערלאנגט איך זאל ברינגען איא מאכל וועלכער זאל דיר זעטיגען און עס זאל נאך איבערבלייבען, האב איך דיר געבראכט א רעכט ביסעל זאלץ, דערפון וועסט דיא עסען וויא פיעל דיא וועסט וועלען, און עס וועט דיר נאך איבערבלייבען גענוג מיט צו נעהמען מיט זיך אין וועג אריין 12 *

---

11 * נ״ה רבתי פ׳.

10 * מדרש רבה, פא׳ ט׳

12 * מקור האגדה איכה רבתי א׳, בשנויים קטנים.

אמר ד׳ מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים! אין אלע וויא איינער, זיינען אריינגעשפרונגען אין ים. 6*

נאך א געשיכטע, איך נים קיין פרייליכע, ווערט דערצעהלט פון חנה׳ן א מוטער מיט איהרע זיבען קינדער וועלכע האבען זיך אויפגעאפפערט על קדוש השם. יעדער קינד האט געענטפערט מיט א פסוק פון דער תורה אז מען טאר נים דיענען קיין עבודה זרה. זאגאר דער איננסטער, א יונגעם קינד פון פיער אדער פינף יאהר האט שוין געוואוסט צו ענטפערען מיט פסוקים פון דער ת ו ר ה און האט גערעט א וויכטיגע ד ע ב א ט ע מיט עפיפאניסען 7*

מיר געפינען אין תלמוד 8* די חכמים וואנדערען זיך וויא קומט עס אז אסתר המלכה זאל איינלאדען אידר גרעסטען שונא, המן הרשע, צו איהר מאלצייט? און זייא ענטפערען: מביתאביה למדה (שמעה התינוקות אומרים כן, רש״י שם.) זיא האט געהערט פון דיא קליינע חדר־אינגלאך, אם רעב שונאך האכילהו להם (משלי כ״ה) ווען דיין פיינד איז הונגעריג, דאן גיעב איהם עסען.

ר׳ יהושע בן חנניה האט געהערט, אז א קליין קינד זיצט אין געפענגניס. ער איז גלייך אוועק צו דער תפיסה און איז צוגעקומען רעדען מיט דעם געפאנגענעם קינד דורך דעם פענסטער: „הער מיין קינד! — האט איהם ר׳ יהושע בן חנניה געפרעגט — מי נתן למשסה יעקב, וישראל לבוזזים? האט דער קינד גלייך געענטפערט — הלא ד׳ זו חטאנו לו, ולא אבו בדרכיו הלוך, ולא שמעו בתורתו. (ישעיה מ״ב), וויא ר׳ יהושע בן חנניה האט דערהערט זיין ענטפער, האט ער איבערגערופען „איך בין זיכער, אז פון דיעזען קינד וועט איבערוואקסען א גרויסער מאן ער וועט זיין א מורה הוראה בייא אידען״. און אזוי איז טאקע געווען. ר׳ יהושע האט איהם אויסגעלעזט און פון דיעזען קינד איז אויסגעוואקסען ר׳ ישמעאל בן אלישע 9*

פון דעם זעלבען ר׳ יהושע ווערט דערצעהלט, וויא ער איז אמאל געגאנגען אין וועג און איז זייער דורשטיג געווארען, פון דער ווייטענס האט ער

6* גיטין נ״ז, ע״ב; מדרש תהילים קל״ז. ולקוט איכה רמז תתרכ״ה.

7* שם

8* מגילה ט״ו ע״ב.

9* גיטין נ״ח ע״א

איז שפּיאָר דעם נביא, און אזוי ווי ער האט געקענט ... האט ...
שפּיאָר, ירמיאו פון בבל, איז געשטאָרבען.

א פערטע געשיכטע געפינען מיר: ווען מרדכי האט זיך דערוואוסט וועגען דער געפערליכע גזירה געגען דעם אידישען פאלק, האט ער נים גערוהט און געזוכט מיטלען ווי צו ראַטען זיין פאלק. איין מאל, געהענדיג אין גאס, דיא ראש געבויגען, דיא האַרץ פערלעמט אין שטאדט שפּאַצירענד איבער זיין פאלק'ס שרעקליכען שיקזאל — האט ער געטראפען דריי קליינע קינדער געהענדי פון חדר. האט ער יעדעס קינד געפרעגט וואס ער האט היינט געלערנט, און יעדער האט איהם געענטפערט ריכטיג, ווייזענדיג אין קראַפט, דעם פסוק וואס ער האט געלערנט אויסגעזאגט. דער ערשטער: אל תירא מפחד פתאום, דער צווייטער — עוצו עצה ותופר. דער דריטער: ועד זקנה אני הוא *5 ווייא מרדכי דאס עס דערהערט, האט ער זיך דערפרייט און איז איהם דאס הערץ ערלייכטערט געווארען.

א פינפטע געשיכטע געפינען מיר: נבוכדנצר'ס חיל האבען ארייבגעיעגט איין א שיף פיער הונדערט אידישע קינדער, וועלכע זייא האבען געפאנגען אין ארץ ישראל, און זייא געוואלט אוועקפיהרען דיין בבל. דער יאמער-געשריי פון דיא קליינע קינדער, וועלכע זיינען אזוי פריצייטיג אפגעריסען געווארען פון זייערע עלטערען איז געווען הערצרייסענד. עס האט גערירט זאגאר דיא הערצ-צער פון זייערע אונבארעמהערציגע אונטערדריקער. דיא מערדער האבען זייא געטראכט טרייסטען(?). שרעקט זיך נים — האבען זייא געזאגט צו דיא דערשראָקענע קינדער — מען וועט אייך נים טייטען נור פערטריבען צווישען אנדערע פעלקער, און אז איהר וועט נאר פאלגען, זיך לאזען לערנען, וועט מען פון אייך לאזען מאכען פרייע געצען דיענער און עס וועט אייך נאר נישט פעהלען. דיא קינדער דערהערענדיג דיא ווערטער פון זייערע טרייסטער האבען זיך שטארק דערשראקען. זייא האבען אנגעפאנגען קלערען צו וואָרט זייא גאט רעכנען פאר א פערברעכען, ווען זייא וועלען נאך איינשפּרינגען אין טיעפען ים. באלד האט זיך איינער פון זייא א געפרעגט איבעריגען:

5*) מדרש אסתר, ילקוט ספר תה"נ

אנדערע ווידער פלעגען עס אננעמען פאר א מין פראפעצייהונג אזא גע־שיכטע געפינען מיר ביי ר' מאיר און אחר. ווען רבי מאיר האט איהם איינגע־פאדערט ער זאל חוזר זיין בתשובה, האט איהם אחר געענטפערט אז עס איז שוין צו שפעט. דאן, זיינען זייא געגאנגען פון שוהל צו שוהל, פון חדר צום חדר און נאכדער געפרעגט ביי קליינע חדר־אינגלעך זייא זאלען פאר זייא זאגען א פסוק, און מערקווירדיג! יעדעס קינד האט געענטפערט דאס וואס האט זיך געפאסט צו דעם ענין. עד דעייליה לתליסר בי כנישתא כולהו פסקו ליה בי האי גוונא 2 *

ווען נירון קיסר איז געגאנגען צו שטערען ירושלים, האט ער געפרעגט א חדר־אינגעל דעם פסוק, און דאס קינד האט איהם גלייך געענטפערט: אמר ליה לינוקא, פסוק לי פסוקיך. אמר ליה, ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל (יחזקאל כ"ה, י"ד) איך וועל נעהמען ראכע פון אדום דורך מיין פאלק ישראל.

דער קיסר ווי עס צייגט, האט זיך זייער דערשראקען אט פאר דעם פסוק וואס דער קינד האט איהם געזאגט און האט אויסגערופען: „אזוי! גאט וויל בעשטראפען זיין פאלק ישראל און נאכהער נעהמען ראכע פון דעם וואס וועט איהם שטערען“.... האט ער אלעס איבערגעלאזען, אנטלאפען און זיך מגייר געווען, געווארען א איד. 3 *

נאך א געשיכטע געפינען מיר ביי ר' יוחנן: ער האט געוואלט מאכען א רייזע קיין בבל וואו ער האט זיך געוואלט זעהען מיט זיין גרייסען לעה־רער רבי שמואל יההינאי, ער האט אנגעטראפען א חדר־אינגעל און האט איהם געפרעגט דעם פסוק. אמר ליה לינוקא פסוק לי פסוקיך. אמר ליה: „ושמואל מת“ (שמואל כ"ה) אמר. שמע מינה נח נפשיה דשמואל 4 * רבי יוחנן האט געזאגט צו א חדר־אינגעל: — זאג מיר מיין קינד דעם פסוק וואס דיא לערנסט יעצט. אדער. וועלכען דוא האסט היינט געלערנט אין חדר. האט איהם דאס קינד געענטפערט: ושמואל מת, וועלכעס איז געזאגט געווארען.

---

2 * חגיגה ט"ו עא'־עב'.

3 * גיטין נ"ו, עא'.

4 * חולין צ"ה, עב'.

היסטארישע ביישפיעלע פון פערצייטיגע חדר־אינגלאך.

ט׳

אונזערע עלטערן, פארצייטען האבען ניט געוואוסט פון קיין מאדערנע מעטאדען. דער פראגראם פון זייערע קינדער־ערציהונג דאמאלס, איז געווען לערנען, לערנען און לערנען. ווען דער קינד האט אנגעפאנגען רעדען, האט מען מיט איהם גערעדט העברעאיש, ווען ער האט נור געקענט גיין, האט מען איהם מיטגעפיהרט אין שוהל און אין חדר. גאנץ איינפאך, מען האט געוואלט דער קינד זאל לערנען און ער האט געלערנט.

עס איז א פאקט, אז אין דער תורה שבכתב, דאס הייסט תורה, נביאים און כתובים זיינען געווען קלאהר ניט נאר גרויסע חכמים, גרויס געלעהרטע וויא מיר געפינען אין תלמוד — לפיכך נקראו ראשונים סופרים, שהיו סופרים כל האותיות שבתורה 1* דיא ערשטע זיינען אויך געווען קלאהר אין דער תורה דאס זייא האבען געוואוסט אויס צו צעהלען אלע בוכשטאבען פון גאנץ תורה, נביאים און כתובים: מיר געפינען זאגאר דאס קליינע קינדער האבען געוואוסט פסוקים אויסווייניג און פלעגען ענטפערען אויף א פראגע מיט א פסוק פון תנ״ך מיט אזא שארפקייט און פינקטליכקייט דאס עס פלעגט ברייגנען דעם צוהערער אין שטוינונג. עס איז געווען א מאדע, אז ווען יעמאנד האט געהאט פאר זיך א גרויסע אונטערנעהמונג אין געצווייפעלט אין דעם רעזולטאט דערפון, אדער, ווען איינער איז געווען פערצווייפעלט פון א שרעקליכע ערווארטונג, פלעגט ער פרעגען א חדר־איינגעל א פסוק וואס ער האט געלערנט אין חדר, און אין דיעזען פסוק וואס דער קינד פלעגט ענטפערען, פלעגט מען זוכען אן ענטפער אויף דער פראגע.

1* קדושין ל׳ עא׳.

וויא ווייסטין איא „גן הילדים", ווערט ווייט פאר אונז אידען דען יעדער פערשטענדען. מען רעדט עס ווייטער איינאָרדנען נאָכ'ן אידישען גייסט און עס זאָל בראַנגען א נאַציאָנאַלען כאַראַקטער.

מען דאַרף בויען בעטעריען, אז ניר מיט גוטע לעהרער, יעדער פערשטעהט דען דיא מעטאָדע פון עברית בעברית און ווייסען וויא אהומצוגעהן מיט קינדער, דען דיא „גן ילדים" קענטען ניכטיג איינגעפיהרט ווערען. עס איז א דרינגענדע פפליכט איהר דיא מנהלים פון יעדער תלמוד תורה, א מ'הויבט און איהר יעדע צייטשריפטען כאַראַקטער בעזונדער, אייבצוראַלטען א גן-הילדים דער קינד זאָל דאָרט אהין גענומען ווערען און עלטער פון פינף ביז זעקס יאהר און זאָל דאָרט פערבלייבען אמפייהלענגעס איין יאהר צייט. דאָמיט וואָלטען ליגען דעם ערשטען שטיין, אין דער פונדאַמענטאַלע לעהרע, און אין דער פער-שפרייטונג פון דער העברעאישער שפראַך אין דעם צוקונפטיגען דור.

דענקקראפט אויסשאצען, אז ער זאל רעדען אין איינעם פערשטיין, אין ענגלישער פעדאגאג פון דיעזע נייע לערע דאס אמאל געזאגט „מרינג אין מרינג״, א יאר אין רעגירע ייען מען דאס א יאר אין דאס אין זיין מען רעגירט ניט דעריבער, דאס מען נאר ניט אין דאס. דיא קינדער יואס ווערען ערצויגען נאך דיא אלטע מעטאדע, ווייבען א סך נאך־צי־פראפערען, זייא ייי-נען אבער אפט נאר „אייגענבילדעט״ זייא א פאפאגיי: וויער מיר איז אפט שעמפינג, זייא זיינען אפט געבילדעטע־טיפע

דיא נייע פעדאגאגיק אבער שארפט ביא דיא קינדער דיא מידות, זייא לערנען אפילו אלעס אויב שפעטער זייא דיא קינדער יואס לערנען אין דיא שולען פון דיא אלטע מעטאדע, אבער זייא פערשטעהען פארט ניט אלעס צו לערנען אזוי ניט ווייא יענע, דערפאר אבער, זייא זייא לערנען עס, לערנען זייא אלעס פערשטיין, און זעהן זייא לארבען אויף זיינע זייא דענקענדע מענ-שען מיט איבערגעשאפטע לעפ. דער חכם, אינטער אלע מענשען, דאס זיין דאנג געזאגט: „חנוך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנו.״

איינער פון דיא וויכטיגסטע פונקטען אין „קינדער גארטען״ איז דאס פארגענדע: דיא שפיעלצייגע, מיט וועלכע מען דינגערט דאס קינד ארום אין מיט וועלכען מען בעשעפטיגט איהם, זיינען פערשיעדענע — איינינע בער-ציהען זיך אויף מוזיק, אנדערע אויף שניצעריי אדער מאלעריי, נאך אנדערע אויף ארכיטעקטור, גערטנער, מעכאניק א.ז.וו. דער „קינדער־גערטנער״ בעשעפ-טיגט דאס קינד מיט דיעזע אלע פערשיעדענע זאכען, און קוקט זיך צו, צו וואס דאס קינד האט מעהר חשק, מעהר אינטערעס און מעהר פעהיגקייטען אויף דיעזען ארט דערגעהט ער דעם קינד׳ס נאטירליכע נייגונגען און ספעציעלע פ ע ה י ג ק י י ט ע ן. און דיעזע ע נ ט ו ו י ק ע ל ט ער בעזאנ-דערס.

עד ידעלה אמרי לבו המיש,
מעליתיו עולים עלית שמים,
בין שדי אמי יישבב יאל ימיש,
צוארי אב יקח למרכבש.
מה תאיצון מיסר לבו עשר?
עוד מעט יגדל — ויוסר.
דבהו לי חן ויתכשר,
שעשועי — תורתי יתיכחתו.

דרוילען נעמיום זיין א גרייבער פרייער פלאץ פאר דיא קינדער זיך
צו שפיעלען.

דער פארצוג פון קינדערגארטען, איבער דיא אנדער שולען איז זייער
א גרויסער אין אנדערע שולען זיכט מען פריהער פון אלעם דאס קינד ארטיג
און אנשטענדיג צו מאכען. מען ערלויבט איהם ניט צו שטיפען, טאנצען און
שפרינגען און מען צווינגט איהם צו זיצען שטיל און רוהיג. דאס קינד מוז
אום זיין נאטירליכע נייגונג איינציהאלטען, זעהר שטארק אנשטרענגען זיינע
נערווען, זא דאס זיי זיינען איינגעמאטערט און בלייבען אונענטוויקעלט. דער
אינטערעסט ווערט, וואס דאס קינד קריעגט אין דיא אלטע שולען, איז זייער
לאנגווייליג און לעבטיג. צו דיא גייסטיגע מישא, וואס דאס קינד מוז טראגען,
פון דעם, וואס ער מוז איינשפארען און איינהאלטען זיינע אינערליכע געביה־
רען — זייע אינערליכע טריעב צו שטיפען און צו שפיעלען זיך — צו דיעזע
גייסטיגע מישא, פארט מען איהם ארויף נאך איין אנדער לאסט. מען
צווינגט איהם צו לערנען, מען טרייבט איהם אויסצוזאלבען געוויסע זאכען
אויף אויסווייניג, מען דרוקט אין איהם וועהרענד זיין קעפעל ליענט נאר אין
א שפיעל און א שטיפעריי.

דער רעזולטאט דער פון איז, אז דעם קינד'ס פעהיגקייטען ווערען אבגע־
שוואכט, זיינע נערווען—ווערען טעמפ, און זיינע קערפערליכע קרעפטען אייב
געשעפט. פון דער אנדערער זייט ווערט בלייבט ער רויה און אונוויסענד. זוויל
פון דיא דייטשע און דרומיטע ל ע פ ט זיך צו א י ה ם וויניג
וואס צו.

אין קינדערגארטען אבער דאגעגען קען דאס קינד פריי ענטוויקלען זיינע
נערווען, זיין גייסט און זיין קערפער זיין אינערליכע טהעטיגקייט ווערט ניט
איינגעשפארט, מען לאזט איהם זיך פריי בעוועגען, זיך שפיעלען, שטיפען.
און אין דער זעלבער צייט, אין גראדע פון דעם שפיעלען זיך גופא, פון דעם
שטיפען גופא, לערנט דאס קינד און בריימעט אויס זיין ידיעה אין אלע אב־
טהיילונגען פון מענשליכער וויסען. דאס לערנען זיינער איז נים קיין געדרי־
מעלטער. דער רעזולטאט איז, אז דאס קינד בלייבט אי קערפערליך און גייס־
טיג געזונד און ער לערנט אויך וואס א מענש דארף לערנען

דער וויכטיגסטער פונקט פון דיא נייע פעדאגאגיק (לעהרע וויא צו ער־
ציהען קינדער) וועלכע איז נאך פרעבעל און פעסטאלאצי נאך ווייטער ענטוויי־
קעלט געווארען, איז וויא שוין אנגעצייגט, דאס מען דארף דעם קינד ניט
אויסלערנען געדענקען א סך זאכען — טרוקען געדענקען — און נאך־פלאפלען
זייא פון אויסווענינג, וויא א פאפאגיי, נור דער עיקר דארף מען זיין שכל, זיין

פרעבעל האט אויך געזוכט צו ענטוויקלען אין דיא קינדער דעם געש-
מאק פיר קונסט. מוזיק איז דארום געווען איינע פון דיא געגענשטענדע, אין וועל-
כע דיא יונגסטע קינדער זיינען אינסטרואירט געווארען. דער אינסטרומענט איז
אבער געווען ווייא אין אנדערן געגענשטאנד. דאס הייסט דער „קינדערגערט-
נער" האט געזעהן, אז דיא קינדער זאלען פון דעם זינגען אין הנאה האבען
און לערנען. אויף א שפאצירע בריגט דאס דער „קינדערגערטנער" אויפגע-
מערקזאם מיט א שטילער דייט א טרעפ מיט אכט שטאפען — אויף פיער
שטאפען ווייא פיער הייסט טענער וואס זיינען דא אין דער מוזיק. דער „קינ-
דערגערטנער" האט דאן צו דיא קינדער געזאגט: דערט ווייא איך וועל מיט
מיין פיס ארויפגייען אויף דיעזע טרעפ. דאן האט ער גענומען דעם ער-
שטען טאן אנווייזענדיג אויף ערשטען שטאפער, נאכדעם דעם צווייטען, אנ-
ווייזענדיג אויף צווייטען שטאפער, א. ז. וו.

ווען ער איז אריבער צום אכטען, דאס הייסט, צום העכסטען טאן,
אנווייזענדיג אויף דעם אכטען שטאפער. נאכדעם האט ער יעדעס קינד געפרעגט
אויב ער קען ארויפגייען דיעזע טרעפ אויף דעם זעלבען אופן, וויא ער, דער
„קינדערגערטנער" האט געטאן. פיעלע קינדער האבען געמאכט
פראבע

פון אנפאנג האבען זייא נאטירליך ניט געקענט נאך זאגען דעם אינ-
טערוואל פון דיא פערשידענע טענער אין זייא האבען דארום געמאכט פעהל-
ערן. נאכדעם אבער, ווען דער שפיעל האט זיך איניגע מאל ווידערהאלט,
האבען זייא זיך געוואוינט אינסטינקטיוו צו שייטען דיא פערשידענע טע-
נער. נאכדעם האט דער „קינדערגערטנער" אויף דעם זעלבען אופן ערקלעהרט
דיא פערשידענע אבטיילונגען פון טאקט: מיט דער צייט זיינען דיא קינדער
בעקאנט געווארען מיט דיא יסודות פון דיא מוזיקאלישע
קונסט.

יעצט האט מען דיא קינדער אין „קינדערגארטען"
ערשט אנגעפאנגען צו לערנען אין דעם עלטער פון אכט אדער ניין יאהר —
א צייט ווען זייער מוח איז שוין גענוג אויסגעבילדעט צו בעגרייפען מיט ווייניג
אנשטרענגונג. דיא געבילדעטע, און רייכע דיא „קינדערגארטענ'ס" האבען זיך
געפינען, דאבער געמוזט זיין זעהר גערוים און בעקוועם. יעדער „קינדערגאר-
טען" האט געמוזט האבען ניט ווייניגער וויא דריי שעהנע אויסגעפוצטע, ריינע
און ליכטיגע צימערן, ווייל א קינד פאדערט ראנגווייליג צו זיין שטענדיג אין
דעם זעלבען צימער, וויא שעהן ער זאל ניט זיין, הויז דעם האט נאך אויף

מאכט א רייזע נאך פאלעסטינא, אום צו זעהען ווא מען איננטעררריכט אין דעם פרעבעל שען „קינדערגארטען" קינדער-שפיעלען דעם שפיעל מיט דיא קלעצלעך באויענדער.

באר אריגב האט דיא לעהרערין דיא קינדער געהייסען איבערציילען דיא ריזענקעך. דיזעלבע האט זיא געטהאן, אום זיא צו צוגעוועהנען צום פראצעס פון ציילען און רעכנען. נאכדעם האט דיא לעהרערין פון דיא קלעצלעך עפעס איבערגעשטעלט און האט גע- ערקלערט צו דיא קינדער. דאן האט דיא לעהרען פון זייא געריבען אזוי עפעס מאכען אוין קינדער האבען דאן געבעטען צו דער ארבייט מיט דעם גרעסטען פרייד און ווען איינער איז פערטיג געווארען האט ער זיך בארד געלאזט צו מאכען אזוי ערקלערונג פון דעם וואס ער האט געמאכט. דיא קליינע קינדער וואס ווייסען ניט אויסצושפרעכען געוויסע אויס- דריקען מיט ווערטער, וואס זייא האבען געמיינט, האט דיא לעהרערין אונ- טערגעטראגען.

דיזעלבע ענטוויקלונג איז זייא דיא שפראך, דאס הייסט עס געוועהנט דיא קינדער מיט ווערטער דאס וואס זייא האבען אין זייערע געדאנקען. זייא איבערצייגען זיך, אז דיא לעהרערין האט בעזונדערע געדאנקען אין דיעזעם פונקט צו דער נאטור-געשיכטע. זייא פערשטעהען מיט דיא קלעצלעך דיא ווארנונגען אין געשטאלט פון פערשיע- דענע חיות און פויגלען. דיא קינדער זיינען ערקענדיג דיעזע שפיעלען, בעקאנט געווארען מיט א פארט פון דער נאטור-געשיכטע — א זאך וועלכע וואלט שווער געוועזען זיי צו ערקלערען אויף אן אנדערע וועג.

אויסער דיא קעסטעלע מיט דיא פיגור-קאנטיגע קלעצלעך דאס פרעבעל יעדען קינד געגעבען אנדערע „מתנות", וועלכע האבען געדיענט צום זעלבען צוועק. וויא דיא ערשטע, ווען דיא קינדער זיינען ערשטער געווארען, האט ער יעדען געגעבען א רעכטער מיט ווארט, צווייטע אזוי אנדער וועלכע זאך. וואס מען קען קנעטען. דערפון האבען זייא איבערגעלאסען פיגורען פון פערשיעדענע נאטור- ליבע געגענשטענדע. דיזעס דאס זייא געהאלפען צו פערשטעהן ניט נור דיא איבערזייטיגע פארמע פון בעשעפטיגונג איז דעם באר פון דיא קלעצלעך, וועלכע עקזיסטירט צווי- שען איין גליעד און דעם אנדערען אויך דעם צוזאמענהאנג אין דיא ישיבות.

פרעבעל האט אויך אין קינדער-גארטען איינגעריכטעט א גארטען, אין וועל- כען יעדעס קינד האט געהאט איין קליין בייטעלע צו בעארבייטען און אויפצו- פאסען. דיעזעס איז איינע פון דיא בעשעפטיגונגען וועלכע פערשאפען דעם קינד דאס גרעסטע פערגעניגען, און צו דער זעלבער צייט מאכען זייא איהם בעקאנט מיט דיא נאטור פון פלאנצונגען.

דיא נאכט פון חנוכה, אין פון דער אנדערער זייט ענטוויקעלט זייא איהר אין
אירע דיא גרעסטע יאר וואס פריהער האט געמאכט, אין געזעהן. דאס ער האט
געלערנט צו האבן, אין קינדער־גארטען א פאר קינדער וועלכע זיינען ניט דיי
בריטער אידער חברים. ער האט זייא געגעבן געוויס צייט צו שפּיעלען זיך
אין דיא קינדער זיינען בעשריבען געווארען איינע מיט דיא אנדערע. דיעזעס
האט אין זיי פיעל מעהר ענטוויקעלט א ברידערליכען אין געזעלשאפטליכען געפיהל.
וויא מען זאגט, זייא געדינט אין דיא רעכט, אז מען דארף זיין ברידערליך א
געזעלשאפט. ... זייער ריכטיג זייער בעדאנקשאפט אין פריינדשאפט איז דער גע־
זעלשאפט געפיהל איינגעאיבטערדייט געווארען אין זייערע
הערצער אין אין דאריבער געווען א נאטירליכע. יעדערער אין דעם אנדערען פאר
איז ער בריין א קינדער־איבערגעבענע.

... האט בריינגער איינגעפיהרט אין זיין קינדער־גארטען, צו געבען
דיא קינדער ... יעדען האבען פאר זייא געדיענט אלס שפּיעלצייג, אין
וועלכע האבען זייא צו דער יעדער צייט בעדארפט געמאכט מיט הונדערטער
... ...

איינע פון דיעזע ... זיינען א רעכענטיש מיט אלע פיער האנטיגע
... ... בעראכטונגען אין א זאך. וואס
זייא האבען נאך ... ניט געזעהן, אין נאך ... זייא בעראכטעט
... זייא ... ... א ... אימאגינאציאן ארויס
מיט וועלכע ... ... האט אין זיי געשא
פון דער ... ... אין וואס איז אין סדר
א ... וועלכע אין איין אויף אנדער ... אין קינדער א דיי
צו ...

דאס איז אבער נאך ניט אלעס. דער „קינדער־גארטען“ האט זיך אויך
איינגעשאפט איין רעכענונג מיט אלע ... אין ער האט פון זייא צוזאמען־
געשטעלט ... פון געביידע אין אנדערע זאכען, וועלכע ער
האט דיא קינדער געוויזען, אין אויך זייא זייער נאכט אין נאכציטראן אלעס.
... עראבענע מענשען ... האבען זייא ... דיעזע פיגורען געגומען
... דיעזעס דאס אין זייא ענטוויקעלט ערשטענס זייער ערפינדונגס
קראפט אין צוויי טענס זייער פארשטעלונגס־קראפט ער האט זייא אויך בע־
קאנט געמאכט מיט דיא ... פארמע פון זאכען, וויל נאכמאכענדיג א גע־
וויסע זאך, מוז דאס קינד ניט ארייננעהמען אין זיינע געדאנקען דיא פארמע
פון דיעזע זאך.

אין אמעריקאנער דאמען וועלכע אין שטארק פעראינטערעסירט געווען אין
דיא פראגע פון קינדער ערציהונג אין וועלכע האט צוליעב דעם בעזונדער גע־

צוויי יאהר נאכאנאנד האט ער שטודירט פעסטאלאצי'ס ווערק און דאס האט איהם איינגעגעבען חשק אויך צו ווערען א קינדער־ערציהער. מיט דעם גרעסטען אייפער האט ער זיך דאן גענומען צום אויסלערנען די נאטור פון קינדער, זייערע געפיהלען און בעגריפע ער איז אריינגעדרונגען אין אלע ווינקעלעך פון די קינדערישע הערצלעך און אין אלע בעוועגונגען פון זייערע נשמות ער האט אויסגעפארשט אלעס, וואס דאס קינד האט ליעב אדער פיינט, אלעס וואס קען איהם אויפרעגען, וואס קען אין איהם ארויסרופען א געפיהל. אלעס וואס קען איהם פערשאפען פערגעניגען. מיט איין ווארט פרעבעל האט אויסגעלערנט די גאנצע נאטור פון קינד אין פערשיעדענע יאהרען און אונטער פערשיעדענע אומשטענדען.

ער איז געקומען צום זעלבען שלוס ווי פעסטאלאצי, אז דאס קינד האט א געוויסע עהנליכקייט צו א פלאנצונג און דער לעהרער אדער דער ערציהער— צו א גערטנער.

דער וויכטיגסטער פונקט, וואס פרעבעל האט בעמערקט אין כאראקטער פון אלע קינדער, איז געווען זייער אונרוהיגקייט. דיעזע אונרוהיגקייט דריקט זיך אויס אין גאר פערשיעדענע פארמען: ערשטענס אין קערפערליכע בעוועגונגען, ווי שטיפען, טאנצען שפרינגען, א.ז.וו. — בעוועגונגען פון וועלכע דאס קינד האט דעם גרעסטען פערגעניגען, און צווייטענס אין גייסטיגע בעוועגונגען, וועלכע דריקט זיך אויס אין א בעוואונדערונג און א התפעלות פון יעדע זאך, וואס דאס קינד דערזעהט צום ערשטען מאל, און אין דעם וואונש אלעס אנצוטאפען מיט די הענט. דאס קינד ווערט אויך, דורך דיעזע גייסטיגע בעוועגונגען, געטריבען צו וועלען ענדערן אלעס, וואס ער זעהט נור—א ביך צו צורייסען, א כלי צו צוברעכען א.ז.וו.

ווייטער האט פרעבעל בעמערקט, אז יעדע נייע זאך מאכט אויף דעם קינד א פיעל שטארקערען איינדרוק ווי אויף א דערוואקסענעם מענשען, ווייל אויף דעם קינד'ס מארך און נערווען זיינען פיעל ווייכער און בייגזאמער, און דאריבער בלייבט אין זייא א שטארקערען רושם. דאס קינד האט אויך ליעב נאך צו טהאן דאס, וואס גרויסע מענשען טהוען און ווען עס האט א געלעגענהייט, נאכצומאכען די פיגורען פון פערשיעדענע זאכען, ווי הייזער, ביימער, א.ד.ג. חוץ דעם האט פרעבעל בעמערקט, אז קינדער האבען א שטארקע נייגונג צו זיין צוזאמען, און אז זייענדיג צוזאמען, ווערען זייא בעפריינדעט און פעראינטערעסירען זיך איינע אין די אנדערע.

נעהמענדיג אין אנבעטראכט דיעזע אלע איינענשאפטען פון קינדער, האט פרעבעל בעשאפען אזעלכע שפיעלען, וועלכע פון איין זייט שטעלען צופרידען

רע, מיינע אויגען האבען געריהט אויף זייערע, ווען זייא האבען געוויינט, האב איך מיט געוויינט. און ווען זייא האבען זיך געפרייט, בין איך אויך פריילך געוועזען. זייא זיינען געוועזען מיט מיר און איך בין געוועזען מיט זייא: איך האב געגעסען און געטרונקען מיט זייא צוזאמען, קיינער האט מיר ניט געהאלפען, איך האב ניט געהאט קיין אויפפאסערס, קיין פריינד, און קיין דינערס ארום מיר. איך האבע נור זייא אליין געהאט, ווען זייא זיינען געזונד געוועזען, בין איך געוועזען אין זייער מיטע, זיינען זיי קראנק געוועזען, בין איך געוועזען בייא זייער זייט. איך בין מיט זייא צוזאמען געשלאפען. ביי נאכט האב איך מיך געלייגט שפעטער פון אלעמען. און אין דער פריה בין איך אויפגעשטאנען פריהער פאר אלעמען. ליגענדיג אין בעט, האב איך מיט זיי צוזאמען געבעטען און געלערנט — זיי אליין האבען דאס פערלאנגט״.

לעבענדיג אויף אזא אופן צוזאמען מיט דיא קינדער, האט פעסטאלאצי אויסגעלערנט זייערע נייגונגען און זייערע געפיהלען. אויך זייא האט ער געלערנט אוים דיא נאטור פון יעדע פרי און פון יעדען בלים, אום צו וויסען וויא מיט זייא אומצוגעהן.

אין 1801 האט ער ארויסגעגעבען א בוך מיט׳ן נאמען „וויא גערטרוד לערנט איהרע קינדער״. אין וועלכען ער האט אויסגעארבייט א פאלשטענדיגען סיסטעם פון קינדער־ערציהונג. דיא כללים, וואס זיינען אין דיזען בוך ערקלעהרט, זיינען געוועזען דער פונדאמענט פון דיא נייע מעטהאדען פון קינדער־ערציהונג. אלע שפעטערע דענקערס און לעהרערס האבען דיזע כללים בלויז אויסגעארבייט און ענטוויקעלט. איך וועל זיך ניט אבשטעלען ביי פעסטאלאצים בוך, ווייל דאס איז ניט אונזער ציעל איך וועל נאר איבערגעבען דיא אידעען פון איינעם, פון זיינע גרעסטע תלמידים.

דער גרעסטער פון פעסטאלאצי׳ס תלמידים און איינער פון דיא גרעסטע קינדער־ערציהערס, איז געוועזען פריעדריך ווילהעלם אויגוסט פרעבעל. וועלכער איז געבארען געווארען אין אבער־ווייסבאך, דייטשלאנד, דעם 21־טען אפריל 1782. אין זיינע יונגע יאהרען איז ער געוועזען א וואלד אויפזעהער, און ער האט זיך בעשעפטיגט מיט דיא נאטור פון פערשיעדענע פלאנצונגען און גראזען נאכדעם איז ער אריינגעטרעטען אין יוניווערזיטעט און ער האט זיך גענומען צו נאטור וויסענשאפט. מעהר פון אלעם האט איהם אבער אינטערעסירט דיא מענשליכע נאטור. ער האט דארום אינדער זעלבער צייט, וואס ער האט שטודירט נאטור וויסענשאפט, אויך געלערנט אלעס, וואס האט א שייכות מיט דעם מענשען׳ס כאראקטער, נייגונגען, און פערשטאנד.

דער פערצייטיגער רעגירער אדער פילאזאף פלעגט געוועהנליך פריהער האַ־
בען פאר זיך א פערטיגע אידעע און נאך דיעזע אידעע ברענגט ער זיכער ער־
קלערען דיא נאטור ערשיינונגען, וועהרענד אין אונזער צייט טהוט מען גראדע
פערקעהרט פריהער פארשט מען איבער דיא נאטור־ערשיינונגען וויא זיי זיינען
און פון דיעזע פארשונג ערשט ארבייט מען איבער דיא אידעע. דיא פערצייטיגע
קינדער ערציהער האבען אויסגעארבייט סיסטעמען, ניט
רירענדיג אויף דיא נאטירליכע נייגונג און געפיהלען פון
קינד.

דיא קינדער ערציהער'ס האבען געוואלט אין דיא קינדערשע קעפ אריינ־
דרינגען זייערע אידעען, זייערע געדאנקען, זיך ניט פרעגענדיג, אויב דאס איז
צו געפאסט צו דער נאטור פון דיא קינדער אדער ניט. היינט אבער האבען דיא
נייע קינדער־ערציהער פריהער פון אלעס געזוכט צו פערשטעהען דיא נייגונ־
גען, דעם געדאנקען, און דעם געשמאק פון דיא קינדער, אום נאכדעם אויסצואר־
בייטען אזא סיסטעם, וועלכער זאל גראדע זיין צוגעפאסט צו דיעזע נייגונגען
געדאנקען און געשמאק.

איינער פון דיא גרעסטע פון דיא נייע קינדער־ערציהער איז געוועזן פעס־
טאלאצי, וועלכער איז געבארען געווארען אין ציריך, 171 אין זיין יוגענד האט
ער זיך בעשעפטיגט מיט פערשיעדענע פלענער וויא צו פערבעסערן די לאגע
פון דיא ארעמע, צו [illegible] יאהר אבער, האט ער, דורך דעם איינפלוס
פון זיינעם א פריינד, זיך אנגעפאנגען צו בעשעפטיגען מיט קינדער־ערציהונג
אין דיא צייט ווען דיא פראנצויזען האבען איינגענומען דיא שווייץ, זיינען א
סך קינדער געבליבען אהן עלטערן און אהן [illegible] וועלכע זאלען אויף זייא
אכטונג געבען. פעסטאלאצי האט דיעזע עלענדע קינדער צו גענומען צו זיך אין
היים און האט זיך איבערגעגעבען צו זייער ערציהונג. פון דיעזער צייט פאנגט
זיך אן זיין קאריערע אלס קינדער ערציהער, מיט וועלכע ער האט זיך אזוי בע־
רימט געמאכט אין דער וועלט. אום זיך צו קענען מאכען א בעגריף, וואס פאר
אן ערציהונג ער האט דיא קינדער געגעבען, וועל איך איבער געבען זיינע איינע־
נע ווערטער:

„איך בין מיט דיא קינדער צוזאמען געוועזן, שרייבט ער, פון פריה
מארגען ביז שפעט אין דער נאכט. אלעס, וואס האט געדארפט געטהאן
ווערען פאר דיא בעפריעדיגונג פון זייערע גייסטליכע און קערפערליכע
בעדערפניסע, איז געקומען פון מיין האנד. יעדע שטיצע, יעדע הילפע אין
דער צייט, ווען דיא קינדער זיינען געווען אין נויטה, און דיא בעלעהרונג
וואס זייא האבען געקראגען, האב איך זיי אליין אהן אירגענד וועמענס
הילפע, געגעבען. מיין האנד איז געוועזן צוזאמען־געשלאסען מיט זייע־

די קינדער האבען פערשיעדענע געפיהלען און בעגריפע. דער לעהרער מוז ארייננדרינגען אין אלע ווינקעלאך פון די קינדערשע הערצלע און אלע בעוועגונגען פון זיין געמיט. ער דארף זיך ערקונדיגען וואס דאס קינד האט ליעב אדער פיינט. אלעס וואס קען איהם אויפרעגען, וואס קען אין איהם ארויסרופען א געפיהל, אלעס וואס קען איהם פארשאפען פערגעניגען, וואס קען אין איהם אויפוועקען א ריכט. מיט איין ווארט, דער לעהרער מוז לערנען די נאטור פון קינד אין די פערשיעדענע וואריאנטע אונטער פערשיעדענע אומשטענדען ווייל דאס קינד האט א געוויסע ענליכקייט צו א פלאנצונג און דער לעהרער — צו א גערטנער. אום די פלאנצונג זאל געדייען מוז דער גערטנער וויסען אין וועלכע ערד זיא קען וואקסען און אין וועלכע ניט. וועלכען וועטער זיא קען פערטראגען און וועלכען ניט. ער מוז אויך וויסען וויא פיעל זונענשיין און וויפיעל וואסער די פלאנצונג דארף האבען. מיט איין ווארט, דער גערטנער מוז פריהער פון אלעס לערנען די נאטור פון די פלאנצונג. צו דער זעלבער צייט דארף ער אבער אויך זעהען, אז אויב די פלאנצונגען זאלען ניט אויסוואקסען קיינע ווילדע גראזען און דערנער, ער דארף אכטונג געבען אז אין די ערד זאלען זיך ניט ארייננעמען קיין ווערים, מיט אנדערע ווערטער הייסט עס אז דער גערטנער מוז אויפפאסען, אז די אומגעבונג ארום די פלאנצונג זאלען זיין געזונטע. די פליכטען פון דעם לעהרער זיינען אויך די זעלבע וויא פון דעם גערטנער. פאר אלעס מוז דער לעהרער זעהן צו פערשטעהען די נאטור פון דעם קינד.

ער דארף איהם ניט לערנען, ביז ער גיט ניט אכטונג אויף זיינע אויפפיהרונגען און פארשט איהם זיין נאטור, זיין כאראקטער און זיינע נייגונגען. ווידער פון דער אנדערער זייט דארף ער זעהן אז דאס, וואס רינגלען איהם ארום — זיינע חברים, זיין לעבען אין דער היים — זאלען זיין אזעלכע, פון וועלכע ער זאל זיך ניט אפלערנען קיינע שלעכטע זיטען, אום זיין כאראקטער זאל ניט פערדארבען ווערען. ווייל יעדעס ווארט, יעדע תנועה, יעדע אומגעבונג אין דעם קינד'ס נעגענווארט מאכט א געוויסע ווירקונג אויף זיין מוח, צו שלעכטעס אזוי וויא צו גוטעס.

דער לעהרער מוז זיך איבערגעבען צו זיין ארבייט מיט לייב און זעעלע. אום ער זאל האבען א ריכטיגען בעגריף פון די פערשיעדענע קינדער וועלכע ער האט אונטער זיין אויפזיכט צום לערנען, און ניט דאן, קען ער זיין זיכער מיט א סוקסעס. אט צוליעב דיזע ענליכקייט צווישען פלאנצונגען און קינדער האט פרעבעל א נאמען געגעבען די שולע קינדער גארטען און די לעהרער — קינדער — גערטנער.

גן הילדים

— אדער —

דער לעהרער אין דעם גערטנער

ה׳

מיר געפינען דאס איניערע געלעהרטע האבען פערגליכען דיא לעהרער צו גערטנער אין דיא שילער צו פלאנצונגען: אמר ר׳ חנן שתולים בבית ה׳ אלו התינוקות שהם בבית הספר 1* ר׳ חנן האט געזאגט: דיא קליינע קינדער אין דער קינדער שולע זיינען געגליכען צו פלאנצונגען. כגנות עלי נהר, אלו מלמדי תינוקות שבישראל, שהם מוציאים מלבם חכמה ובינה דעה והשכל ומלמדין להתינוקות לעשות רצון אביהם שבשמים 2* דיא קליינע שילער מיט זייערע לעהרער זיינען געגליכען צו א גארטען מיט פערשיעדענע פלאנ: אין א פרוכטבארן פלאץ, אונטער דיא אויפזיכט פון א ג ו ט ע ן גערטנער.

אזוי וויא דער גערטנער וועלכער, לערנט אויס דיא נאטור פון יעדען פלאנ־צונג, פון יעדער פרי אין פון יעדער בלום: אזוי מוז אויך דער לעהרער לערנען אין שטודירען דעם כאראקטער, נייגונגען, געפיהלען אין פערשטאנד פון יעדען קינד בעזונדערע. אשר פריו יתן בעתו — אלו התלמידים של אדם 3* דיא שיל־לער פון דעם פערינגען לעהרער זיינען אזוי וויא דיא צייטינגע פרוכט אין כייא:.

1* מדרש ש״ט, צ״ב.

2* תבא, ילקוט בלק, עיין יא׳ ערך רב ותלמיד אות נ״ז.

3* מדרש ש״ם א׳.

תחלתי לספרי ואיני רב להמנות במניי העדה להתפלל וראיין הם להפקד במנין הפרושים. ויחד לאב את בני הפרוש ומשיבדי בדברים טובים, אשריך שובית למלאכת הדרש, ויבניבדי אל לבית הרביע הפרושים, וחובת הפרישות אינו חל עד הנער עד שיגיע לי״ג שנה ... ויביאו אותו לפני ראש הישיבה ויסמך ידיו עליו ויאמר, זה הדש לה׳, ויאמר לבני אני מצוה הנה את אשר תאכל בביתי כי לתלמוד תורה הקדשתיה, וישב שם ז׳ שנים ללמוד מסכתות גדולות. גם אמרו חכמים לא המדרש עיקר אלא המעשה, ועוד, אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים, פירש הרשי חכמים אלה הדברים על ההמון כדי להמשיכם אל האמונה ואל היראה. וכמוד לדבריהם ועתה ישראל מה ה׳ אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו׳ מפני שהעם הדופים במלאכתו על כן די להם בקבלת האמונה אבל הפרושים יכולין להתחזק בשתים, במדרש ובמעשה, וגם ראשי הישיבות יתנו שיעור לתלמידים, סדר מועד לשתי שנים, סדר נשים לב׳ שנים, סדר נזיקין לב׳ שנים סדר קדשים לב׳ שנים וחבר מתלמוד גמרא בין ידיי הביעים המדרש הפשט בין ידיי קבועים המדרש דתוספות, ואל יתעכבו ראשי ישיבות בתפלת השחרית בבית הכנסת עד גמר תפלה רק עד קדושה רבה, מפני שיהיה שעות לתלמידים לחזור תלמודם.

כליל ספר דיני התורה
בעזר רחמנא ופריע.

* בספר מ״י תיבה ובו״ג עד י״ו רק רשות.

השביעי שבת לה׳ אלהיך פירש לשם ה׳ כי לשון מנוחה שייך אצל האדם שהוא עייף ויגע מעסקיו, וזאת המדה אינו אצל הבורא יתברך שמו, דכתיב לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו. על כן פירש לה׳ לשם ה׳, לעסוק במלאכת הקדש לדרוש בתורת האלהים ולהרים מכשול מתוך הקהל ולהרבות זכות וצדק עליהם להדריכם בדרך ישר, וכך משפט הגדולים הקרובים למלכות 6* לעסוק בעבודת המלך בששת ימי המעשה וביום השביעי יעסקו בתורה, ויזכרו דברי אלהים חיים לקיים כמו שנאמר למען תהיה תורת ה׳ בפיך לכל הפחות יום אחד בשבוע, ונאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה.

ג׳

ביצד מלמדין את הנערים וביצד נידונין למלמדים שיעור על תלמידם:

אמרו חכמנו ז״ל בן חמש שנים למקרא. אם נותן בני לתלמוד תורה ביד המלמד כבן חמש שנים בראש חדש ניסן שהוא כשר לכל דבר, כאשר אמרו חכמנו ז״ל מוציא אסירים בכושרות זה ניסן שהוא כשר לכל דבר, לא קר ולא חם, ואומר למלמד בפירש שיעור ותלמיד, ויודע לו שתלמד לבני בזה החדש הכרת האותיות ובחדש השני הניקוד ובחדש השלישי צירוף האותיות במלות ומכאן ואילך יבוא טהור ויעסק בטהרות בספר ויקרא, ואם לאו תתפרע כפועל בטל 7* ובכל חדש וחדש תוסיף לבני אם ילמיד בני החדש הזה חצי סדר ובחדש אחר גמר הסדר ומתמוז ועד תשרי ילמוד הסדר עברי שלם בכל שבוע. ומתשרי ועד ניסן לעז. והיא שנת ששי לנער. ובשנה השנית שהיא שנת שביעית לנער ילמד תרגום במכתב ולא על פה וילעיז התרגום כמו העברי ובשמינית ותשיעית נביאים וכתובים.

אמרו חכמים בן עשר למשנה אז יכניסו הנער בגמרא מסכת ברכות ומסכתות קטנות הכתובות בסדר מועד ג׳ שנים. ובשנה הרביעית קדש לה׳ שהוא י״ג לנער. אמרו חכמים בן י״ג למצות וסמך לדבריהם עם „זו„ יצרתי לי תהלתי יספרו. זו בגימ׳ י״ג פירש כאשר יגיעו עמי למנין זו אז

6* פה הכונה על אותם האנשים שהותר להם התספורת או עסק אצל הממלכה ובאלה היו תמיד בצרפת, כר׳ נתן אופיציאל ואחרים ובכל זאת חשבו להם לחוב ולכביד להאיר לפני אחיהם את דרך התורה והחכמה (רשב״ם ור״ת בחתימתם על תקנה הנמצאה בשו״ת מהר״ם סימן ע״ח): „ואנחנו החתומים מבקשים כל קרובים למלכות„

7* עיין חו״מ משפט סימן של״ג של״ד ושל״ה.

נערים ללמוד תורה ויורה בביתו ר' יוחנן ה'*) ומשכיר להם עשרה מלמדים בשמונים דינרין. ועשרים למדיו הניתרים ידיו החזקו, והוא ילמוד הוא שנים נער, אז יהיה הוא שומר ומשגיח על המלמדים ויתן להם שיעור עלי תלמידים, ומשכיר להם בית גדול ללמד הדרדים ובעריות. וכל נער ונער יתן דינרי בשכירות הבית הזה. ושם הבית נקרא מדרש רטו. וישבו שבע שנים. שתי שנים חומש, ושתי שנים נביאים וכתובים, ושלש שנים מסכת קטנים, וילכו לבית המדרש הגדול העומד אצל בית הכנסת ללמד מסכתות גדולות לפני ר א ש ה י ש י ב ה ו י ש ב ו ע מ ו ש ב ע ש נ י ם כ ח ק ה ב ר י ש י ם.

ז. ועוד תקנו ראשי ישיבה בלתי שרים פירש אם יהיה לפני ראש הישיבה ארבעים תלמידים יעמדו לפניו ארבעה מתורגמנין, אחד לעשרה תלמידים. ובצאת ראש ישיבה בבקר מבית הכנסת יבא בבית המדרש בלי הספר. פירוש שלא יחבר בנתים ויפרש ההלכה במשמעותה, והמתרגמנין ירכבו שפתי על ראשון ראשון ועד אחרון אחרון, וכשישלים הרב מלפרש יצאו המתרגמני והתלמידי מלפניו. וילכו בחדרין ועזרותיהן וכל מתרגם ומתרגם יבא ולפני עשרה תלמידים המיוחדים עליו ויחזור ההלכה לתלמידיו פעמים וילכו לאכול. וכאשר יגמרו מעד שהם יחזרו ההלכה פעם שלישית וישבו וישבו לפני הרב, והרב יפרש להם ההלכה אחרת ויצאו מלפניו כמשפט הבקר יחזרו ההלכה פעמים. ואם יש להם שעות בזים יחזרו ההלכה של בקר וההלכה של ערב בזה, ויעמד הרב הזה מניסן ועד תשרי. ובחרף כמו כן יפרש הרב שתים כאשר באתי ופעם אחרת בצאתי מבית הכנסת בלילה, ויצאו מלפניו ויחזרו ההלכה פעמים טרם יאכלו, ואחר גמר השלחן יחזרו ההלכה פעם שלישית ויחזרו הלכה של בקר והלכת ערב בזה וילכו לישון. ואם ירצו התלמידים יהיו תלמידים כל הלילה הרשות בידם. אמרו חכמנו ז"ל אין רנה של תורה אלא בלילה שנאמר יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי, ואומר נותן זמירות בלילה.

ח. ועוד תקנו חכמים אלו זקני העדה לעסק בשבת במלאכת הקדש לדרוש תורת האלהים ולהסיר מכשול ולהרים המוקש, כדי שיהיו נזכרים מדברי אלהים חיים, ובו דרשו חכמנו ז"ל ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום.

ה*) ערך המטבע עיין צונץ צור געשיכטע 562.

ויבאו לידי קרי, וצריכים לדבר דברי תורה בטהרה. וראשי ישיבות לא יקבלו לפניהם בעלי בתים, לפי שאין תלמודם עיקר מפני מחשבות עסקיהם לבד תלמידים שאין להם עול בית, כדי שיהא להם עסק למדרש. ויעמידו מתורגמנין לתרגם ההלכה פעמים או שלש עד שתהא שגורה בפיהם.

ד.) ועוד תקנו ראשי ישיבות בבתי שרים (?) פירש אם יהיה לפני ראש הישיבה ארבעים תלמידים יעמידו לפניו ארבעה מתורגמנין, אחד לעשרה תלמידים. ובצאת ראש הישיבה בבקר מבית הכנסת יבוא בבית המדרש בלי הפסק פירש שלא ידבר בנתים, ויפרש ההלכה במשמעותה.

ה.) תקנו קדמונים ז"ל להקדיש הבן הבכור בעודו בבטן אמו, וסמך המנהג בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך. וזה פירש אשר קדש ידיד 3* מבטן וזה היה אברהם, דדרשינן ידיעה, כתב לגבי ירמיה, בטרם אצרך בבטן ידעתיך ולגבי אברהם כתב כי ידעתיו למען וגו' כלומר כבר, מה להלן נקדש בבטן אף הכא נקדש בבטן, ומקבל עליו ואומר אם תלד אשתי זכר יהיה קדש לה' ובתורתו יהגה יומם ולילה, והיה ביום השמיני אחר שנכנס לברית מילה מושיבין הילד עלי מצעית, וחומש התורה על ראשו 4* ויברכוהו זקני הקהל או ראש ישיבה... יברכוהו ויתן לך האלהים מטל השמים עד מברכיך ברוך ויסמיך ראש הישיבה ידו עליו ועל החומש ויאמר ילמד זה מה שכתוב בזה ג"פ, יקיים זה מה שכתוב בזה ג"פ, תהיה תורת ה' בפיך, לא ימוש ספר התורה הזה מפיך וגו'. ויעשה האב משתה ושמחה על הברית ועל הפרישות דכתיב שב גבי חנה וישב שם עד עולם.

ו.) ועוד תקנו על המלמדים יהיה מלמד חשוב מקבל מאה תלמידים

3* „ידיד„ (אשר קדש ידיד מבטן) היסוד לבאור הזה לר"ת עיין תוספות מנחות דף נ"ג עב'.

4* להגית חומש למראשותיו של הילד, כשמברכים אותו אחר שנכנס לברית מילה נמצא בספר חסידים סימן תתשס"י

ב

(א תקנו חכמינו ז"ל לבנות בית המדרש 1* אצל בית הכנסת הגדול שיהיו יחד, מטעם דתפלה וקרית התורה, על פי מדרש ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון. ויהיו מקימית הפרושים בשכירות, וכל פרוש יתן חלקו בשכירות הבית כאשר הם נותנים בשכירות הרב והמתורגמן 2* ואותו הבית קנוי מהקדש הקהל, אך בשכירות היא עומד לפרושים ולעשירים והשכי־רות לראש הישיבה או לפרנס המתורגמן.

(ב ועוד תקנו לקביע מדרש לפרישים בעיר שעיקרה במלכות, וכל הקהלות אשר בסביבותיה תשלחנה נדבות בכל שנה ושנה לעזרת המדרש, לפרנס את התלמידים ולפרוע את הרבנים והמתורגמנין. ואותו מדרש נקרא מדרש הגדול, אשר ממנו יוצאים חקים ומשפטים בישראל.

(ג ועוד תקנו על ראשי ישיבות שלא יקבעו בית המדרש בבתיהם רק בבתי הפרישים, פן יהיו מצויין אצל נשותיהן תמיד, ויעמדו שם כל ימי השבוע ובערב שבת יחזרו לביתם ושמחים עם נשותיהם ואנשי ביתם. ובמוצאי שבת חוזרין בבתי הפרושים, יהיו להם חליפות שמלות, האחד לובשים בבתיהם והאחד לשרת בקדש בבית המדרש. וכל זה פן יהרסו בערות דבר

1* במובן „מדרש גדול„ הנזכר בסעיף שאחר זה כי התקנה על דבר „מדרש קטן„ מקומה להלן בסעיף ו'.

2* קאי על העשירים שבהם, כאמור להלן בפירוש.

יב.) חק שנים עשר על התלמדים שלא יעשו שום מלאכה ולא סיפרות בעמד תלמודם. פן יבטלו מתלמוד ולא יוכלו למלאות חקם. ויהיו נקיים מאמנתם שהם חייבים לעשות מלאכה שמים באמונה. ומשפט עסק התלמדים כפי חכמתם ועל פי ראשיהם הממונים על עבודתם.

סליק.

תרגום ו׳ שנים מקרא בשביל חביבות התורה, כי כל דבר שהוא חביב יקרא שנים, ואחר תרגום וישמיע לנשים ולעמי הארץ דברי תורה אולי יכנס היראה בלבבם. וכן מנהג צרפתים לקרא הסדר שנים מקרא ואחד לעז בלשון בני המדינה.

ח.) חק שמיני ללמד לנערים תרגום בלעז על המכתב ז׳ למען ירוצו בגרסת התלמוד ויהיו נוחים להכנס בהלכה, ולא יצטרכו המלמדים לטרוח על התינוקות אלא בבונגיא ולא במשמעות מתוך שהורגלו במשמעות התרגום.

ט.) חק תשיעי על המלמדים להרגיל הנערים לשאל זה מזה בכל יום לעת ערב, שיתחדדו ויהיו מפולפלים ויתגדל בהם הדעת, שנאמר ברזל בברזל יחד ואיש יחד פני רעהו, ועל כן יתביישו זה מזה הנערים עד שלא ידעו להשיב זה לזה כהוגן מאימת המלמד.

י.) חק עשירי על המלמדים להחזיר לנערים בששי בשבת מה שלמדו בשבוע זה ומה שלמדו בשבוע שעבר ובראש חדש יחזרו מה שלמדו בחדש זה ובחדש שעבר, ובתשרי יחזרו מה שלמדו בקיץ ובניסן יחזרו מה שלמדו בחרף, פן ישכחו דבר, ויהיו זכרנים יותר, וכן שנינו ח* השוכח פרק אחד או הלכה אחת עובר בשני לאוין, על השמר לך ושמר נפשך מאד, פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך והודעתם לבניך.

יא.) חק אחד עשר על המלמדים ללמד הנערים בלילי חרף מראש חדש מרחשון עד ראש חדש ניסן רק רביעית לילה, כי ימי החרף קטנים הם וכל נער ונער יתן חלקו לשמן המאור.

ו* תוספות ברכות דף ח׳ ע״א.

ז* פת הכונה במרה זו בתבו הקודש, ובספר הקודם באה במובן כתם דברים הכתובים בספר.

ח* במשנתנו (אבות ג׳ ח׳) גירסא אחרת כאן.

על כן המלמדים לא ילמדו בבתיהם רק בבית המדרש אשר שם מצוה, ושם הבית נקרא מדרש קטן ו). וזה המשגיח על המלמדים לא יראה המשגיח בתוך הנערים נער קשה ילדים, יביאהו לאביו ויאמר לו: הישם יוכל בנך למעשים טובים, כי התלמיד הזה הוא קשה מאד, פן ילמדו הנערים הפקחים בשבילו אחרונית, לא יקח מעותי בדמם פן יחשב הדבר שמא ירד הנער אצל מלמד אחר ויצרך שם לתגין.

ו. הדין הששי שלא ילמד המלמד בו יותר מעשרה תנוקות בעניין אחד. ואף על פי שאמרו חכמים מדרי דרדקי עשרים וחמשה, דווקא בארץ ישראל דאוירא מחכים ובזמן שישראל שרוין על אדמתם והם תקיפה, כי נפש הפנימית היא גבוהה וחזקה וזכה וצלולה ויכולה לדבר ושבר וימדע על שאינה משועבדת לזולתה, ונפש אשר משועבדת היא שפלה וחלשה ויבשה ואינה יכולה לדבר שבר ומדע, על שהיא משועבדת לאדונים קשים ועזי פנים, וכל נער שעמלה דולה לאיש אשר לא עמל בו, מוריד בהתמד בעבודות קשות, ומפזרין עליו אומר יפה, והחמה מסלקת החכמה. ח) על כן נזהרו המלמדים שלא ילמדו לפניהם למעלה מעשרה תינוקות, וסמך לדבר אלהים נצב בעדת אל, ועדה עשרה בדרשינן מכלל דברים אשר אזכיר את שמי אבא אליך „אבא„ בגי' עשרה. וכאשר עשו החכמים הללו וכיון לדבר תורה כן עשו הגאונים כיון בכל דברי חכמים.

ז. הדין השביעי על המלמדים שלא ילמדו הנערים בעל פה כי אם במכתב. למען ידעו להם התרגום על המכתב כמו שידעו העברי להיות ניחון בגרסת התלמיד והבנים בהרבה ותרגם אונקלוס התורה בלשון ארמית מפני בני בבל שהיו מדברים בה, כדי להשמיע תורה להם בלשונם. וכן פירש רב סעדיה גאון זצ"ל התורה בלשון ערבי כדי שיבינו, מפני שלא היו מבינין בלשון הקודש. ונהגו החכמים תלמידי ראש גולה לקרא הסדר בשבת שנים מקרא ואחד

ו) להבדילו מן הישיבה, זה „המדרש הגדול„ הנזכר למעלה באות ב' ע"ד המדרש הקטן בנתי שיחות, כמובן, בכל עיר ועיר, ולא בעיר הבירה בלבד.

ח) הדברים האלה, על אדות היות שבוי ההשכלה יהודית, בודאי צודקים מאד, ויחד עם זה כוללים גם קובלנא מלאה מרירות מצד ההיסטוריא העברית על ימי הבינים.

בזי הפסח, והוציא רבים ידי חובתם מתלמוד תורה, ולא תהיה מלכות שמים נסוגה אחורנית. פרושים הם תלמידים המקודשים לתלמוד תורה, ונקראו בלשון משנה פרושים ובלשון מקרא נזירים, שנאמר ואקים מבניכם לנביאים ומבחוריכם לנזירים. והפרישות [1] מביאה לידי טהרה שנאמר והתקדשתם והייתם קדושים, ואומר וטהרו וקדשו.

ג.) חק שלישי על הפרושים שלא יצאו מן הבית עד שבע שנים. וישמרו יאכלו וישתו ישמחו וישכבו, ואל ידברו במדרש דברים בטלים. ואין חכמה נכללת בתלמיד הנכנס ויוצא אלא במי שממית עצמו באהלי תורה, שנאמר זאת התורה אדם כי ימות באהל. וכל המספר בדברים בטלים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות עובר בעשה, שנאמר ומקדשי תיראו. וכאשר יקדיש אדם אחד מנכסי [illegible] אחד מבניו לתלמוד תורה, ואם יצאו הפרושים מן המדרש קודם שבע שנים. יפרעו קנס ידוע. וסמך לדבר ותופשי התורה לא ידעוני, מפני שלא אמתו עצמן לדעת חקי האלהים ותורותיו.

ד.) חק רביעי לגבות מכל ישראל יב"פ [2] בשנה לעבודת המדרש [3] נמרים מחצית השקל שהיו אבותינו מביאין לעבודת בית המקדש וצורך הקרבנות. כן אנחנו חייבין להביא נדבה לעזרת המדרש מדי שנה בשנה לפרנס התלמידים ולפרוע הרבנים והמתרגמנים ולקנות ספרים. וכאשר הקרבנות מביאין שלום בעולם כך תלמידי חכמים, שנאמר וכל בניך למודי ה' וגו', ונאמר שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול וגו'.

ה.) חק חמישי להעמיד משגיח על התלמידים, לתת שיעור על תלמידם [illegible] פחזות הנערים ועצלותם, כי המלמדים דומים לשערים השואפים [illegible] כי ינוסו צללי ערב. וזה המנהג כשר לקיים והייתם נקיים מה' ומישראל.

---

1 *) הא [illegible] ,,דיעה,, במובנה הקדום, [illegible] פרישות. ע"ד השם ,,פרושים,,.

2 *) ר"ל, שנים עשר פזו[illegible]. ע"ד ערך המטבעות בימים ההם עיין צונץ, צור געשיכטע 510

3 *) עיין ב' ב'.

חקי התורה

ז׳

זה ספר חקי התורה הקדמונים. לכבוד התלמידים והרבנים, אשר גבלו ראשונים. אלה החקים והמשפטים והתורות, להבין ולהורות, אמרות ה׳ אמרות טהורות. אשר תקנו אנשי שכל הראשונים, יראי השם בחכמת הגאונים. על אודות התורה, להכין אותה ולסעדה, להרביתה. בישראל וביהודה ויקבלום בני יעקב איש תם, לחק עולם לדורותם.

א׳

א.) החק **הראשון** על הכהנים יהלים להבדיל אחד מבניהם להקדישו לתלמוד תורה, ואפילו בעודו בבטן אמו. כי כן מצוים מהר סיני, דכתיב כי נתינים נתונים המה לי, כלומר מבטן אמם וכתיב יורו משפטיך ליעקב, ונאמר ואת עמי יורו דעה, ונאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת. וכל בני ישראל כמו כן יבדילו מבניהם, כי כן הפריש יעקב, דכתיב וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך בשתי מעשרות הכתוב מדבר, במעשר ממון ובמעשר בנים. וכן אמר יחזקאל. וגם את בניהם אשר ילדו לי העבירו להם לאכלה, מלמד שהיו מקדישין מבניהם ל ת ל מ ו ד ת ו ר ה מבטן אמם, י ל ד ו ל י פ י ר ש לשמי.

ב.) חק שני לקבוע מדרש לפרישים המקבלים עליהם עול תורה אצל בית הכנסת, ואותו בית נקרא מדרש גדול, כי כאשר מעמידין חזנים להוציא רבים ידי חובתם מן התפלה, כך מעמידין תלמידים קבועים להגות בתורה

אין דיעזען קאפיטעל האבען מיר געבראכט די מעטהאדע פון מיטעל־אלטער וואס זייא האבען בענוצט אין זייערע קינדער שוהלען און ישיבות. אין דעם קומענדען קאפיטעל וועט דער לעזער געפינען דעם סדר הלמוד אין דריי קאפיטעס, וועלכע ענטהאלטען די רעגעלען פון זייער שטודיום אין יענער צייט. שוין דאן אין דרייצעהנטען יאהר הונדערט האבען זייא געהאט א פאל־שטענדיגען מאדערנעם סיסטעם אין לערנען. אנפאנגענדיג פון חדר ביז דעם בית המדרש.

אריינצוגעמען דעם לייטער פון אונטער דעם אידענס פוס. דיא ליכטיגע זאנגע אין פון איהם פארשטעלט געווארען און דיא פרוכט פון גאנצען ערד קוגעל איז געווען פאר איהם פערבאטען, מען האט געזוכט איהם פערהיפלען העד־ פערליך און גייסטליך, מען האט געזוכט אפצושוואכען זיינע מוסקעלען און אויס טריקענען זיין מארך.

אבער אלע אנשטרענגונגען און אינטריגען, אלע פערשווערונגען און פער פאלגונגען האבען דעם אידען ניט געקענט בעזיעגען אדער אפשוואכען איהם. דער איד איז געבליבען איד. ער האט ניט אפגעטראטען פון זיינע מנהגים. פון זיינע גוטע זיטען, ער האט געזעהען זיין גליקליכע וועלט אין זיין הויז. אין דעם קרייז פון זיין פאמיליע און האט זיך אפגעגעבען מיט דיא אידיישע ערציהונג פון זיינע קינדער.

עס איז געווען אין דיא צייטען ווען דיא פעלקער האבען אנגעווענדעט אלע רייצפטען צו לערנען אידען זייערע זיטען, זייער גלויבען און זייער ציוויז ליזאציאן, זייא האבען צונעשלאסען דיא אידישע שוהלען, האבען פארזוערט צו לעהרנען זיין תורה, האבען פערבאטען זיינע מנהגים אום ער זאל זיך מיט זייא צומישען, אום ער זאל פערטהיילען אין זייער קערפער אלע מעלות וועלכע זיינען גאר זיין אייגענטהום. זייא האבען אנגעווענדעט אלע מעגליכע מיטלען. אבער דער איד איז געבליבען בייא זיין אידיישקייט, אויף להכעים האט ער זיך פון זייא געהאלטען ווייט, אויף להכעים האט ער ניט פערלארען זיין אידישען געפיהל, אויף להכעים איז ער געבליבען נור בייא זיין אייגציגען גאט און האט ערצויגען זיינע קינדער אין תורה און מעשים טובים.

אין פינסטערען גלות, אין דיא ערנסטע פערפאלגונגען האבען אידען גע־ האט זייערע בתי מדרשים זייערע גאונים זייערע קינדער ישוהלען, זייערע לעה־ רער און זייער חשק צום לערנען. ישראל און דיא תורה זיינען אימער געווען און געבליבען איין זאך. האט מען איהם גע־טריבען דאט ער מיטגענומען זיין תורה, האט מען איהם נעשלאגען האט ער זיך בעהאלטען אין ארון הקודש האט מען איהם געברענט האט ער גענומען מיט זיך זיין תנך'ל אין פייער, פון זיין תורה האט ער זיך ניט אפגעריסען, און פון דער אידיישער וויסענשאפט האט ער זיך ניט אפגעטהיילט, אט דיעזע ליעבע צום לערנען, דיעזע אייניגקייט מיט דער שוהל האבען איהם געמאכט פאר א פעלזענשטיין, וועלכער איז אויסגעשטא־ נען אלע אינטריגען און אלע פערפאלגונגען אין דער גאנצער וועלט, און דיא אי־ דיישע קינדער־ערציהונג האט איהם גע־מאכט אלס דער ריכטיגער יורש פון דעם אלטען אונשאצבארען אוצר—דיא תורה.

נערייכט א גרויסע נאמען אין זיין געטעט[illegible] דורך מיט זיינע גייסטיגע אוצרות [illegible] האט עדיירר [illegible]

[illegible] מיט דיא [illegible] דיא בעדי דרובבית, איז געווען א זעלטע־נע [illegible] ביים באר [illegible] [illegible] אם איז זייא איי דיא זיבען [illegible] יאהר האט [illegible] איי [illegible] גיט אנגעדייט ואנצע אוצרות [illegible] [illegible] פאר [illegible] יאהרען [illegible] האט [illegible] דיא [illegible] פאר [illegible] ניט [illegible] דיא, פיר יעדע מען האט [illegible] איבערארבעט, רבנים [illegible] א [illegible], ארגע אייב־נארם.

דיא [illegible] זיינע נעמען בעדיג [illegible] אין זיינע נאכדעם געוואר־ען רבנים. דאס [illegible] באר דיא [illegible] פאר. [illegible] ואנצע פאר־[illegible], דיא [illegible] דאבען זייט אינס [illegible]. אין [illegible] דיא ווערכן זיינע גיט [illegible] [illegible] דעם ואנצען שטרייט זייע־נען איך [illegible] בזי א [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] נאך זיינע פערז[illegible].

דיא רבנים אין דיא [illegible] האבען זיך איינגעצייכענט מיט זייערע רעכט־ניכע [illegible] איך מיט זייערע [illegible] געדאנקען, זייא [illegible] דיא ארטענליכ־קייט [illegible] מיט [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] בעשיידענהייט און [illegible] [illegible] א [illegible] באר זייערע [illegible], אם דיעזע אלע אייגענשאפטען דאס זייא [illegible] איז [illegible] דיא [illegible] פיר פאר, דאס פאר [illegible] דאס זייא געוועזען, אין [illegible] צו ערציעהן זייע־רע [illegible] [illegible] אין [illegible] אים זייא צו מאכען פאר [illegible].

[illegible] דאס [illegible] דיא [illegible], א שווארצע [illegible] פון [illegible] דאס [illegible] [illegible] [illegible] דאס [illegible] געווען

[illegible] ספר [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], ספר תמים דעים [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ר' [illegible], [illegible] [illegible] י"ד [illegible] רמ"ה [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] תוספות הרב [illegible] שפירא [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] מצאתי בתוספות ריב"ם [illegible] ר' יצחק בר אשר; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ל"ח. מצאתי [illegible] שכתבתי בשם ריב"א; שם: [illegible] תוספות שנכתבו לפני ריב"א"

אין ארגעמיין האט מען פערלאנגט פון דיא שילער אז זייא זאלען ארויס זאגען זייער מיינונג הרין איו שאלה, נים צו פיעל דיסקוטירען אין פערקער־טע ריכטונגען 15 *

דער שילער וועלכער איז געוועזען ערפאלגרייך אין זיין לערנען איז האט פארגעזעצט זיין שטודיום ביז ער איז געקומען צו דער שטופע אז ער זאל פער־שטעהן א סוגיא אין תלמוד. האט צוזאמענגעשטעלט דיא פערשיעדענע מסקנות הגמרא, דיא פערשיעדענע ענינים פון דעם זעלבען אינהאלט וועלכע זיינען גע־בראכט אין פערהאנדערטע אין פערשיעדענע שטעלען, האט ער פערשריבען. גע־בראכט אין ארדנונג און האט עס בראשירט 16 *

דיא שילער פלעגען וואנדערען פון איין ישיבה צו דער צווייטע, דארום איז געוועזען איינגעפיהרט אין אלע ישיבות אז מען זאל אנהייבען א נייעם מסכת דעם ערשטען טאג פון מאנאט. ערשטענס אום דיא ישיבה לייט זאלען וויסען דיא בעשטימטע צייט ווען מען פאנגט אן א נייע מסכת אין אנפאנג, מיט אירעמען גרייד. צווייטענס, ווייל דער ערשטער טאג פון מאנאט האט מען געפייערט אלז א מין יום טוב טאג אנצופאנגען 17 *

אלענפאלס ווען מען דארפען שליסען, אז דער סיסטעם פון לערנען איז דאן געוועזען, נים צו לערנען נור דיא „שיטות" פון דער מסכת, נור פון אנ־פאנג ביז ענדע. דיא ארעמע שילער פלעגען עסען ביים ראש ישיבה אדער דיא מיטגליעדער פון דער קהלה האבען זייא אויס־געהאלטען.

וויא געזאגט דיא שילער פלעגען זאמלען דיא פערשיעדענע מנהגים און בעמערקונגען וואס זייא האבען געהערט אין דיא ישיבות, דער שילער וואס האט געהאט מעהר זאמלונגען איז געוועזען מעהר געאכטעט. ער האט זיך דערבייט

---

15 * שם סימן תרל"ב דף ע"ה עמוד א' איבר ל"ת על עצמי: דרכי התלמידות להעמיד שמועות ישרות, ואינו עושה שבוושי"... ישם בסימן תרפ"ו עיין בזה המד —7— 24) היא מתרעם על אחד המפרשים ומסיים: אך אמרתי כי אחד מן המספרים היה.

16 * קיבוצים כאלה נמצא אצל מהר"ם מרוטנבורג, שקבל תלמידו מרבותיו בצרפת בשו"ת סימן תק"ט „שבעה ענינים בספר" וכו', בסימן תתק"ה „אלו בסדין לעדות" וכו', בסימן שכ"ה „בעניני איסור נאמנות יש י"ד הלכים", וכן בספר הישר לרבא בתרא סימן לע"ט: „חמש מדות בעדבית".

17 * בשו"ת סימן קכ"ו: ומה שנהגו קדמונינו להתחיל המסכתות בראש חדש, זהו התקון הבחורים הבאים מחוץ לעיר, יאם לסימן טוב.

דיא שורותי האבען ניט גערעט דיינע נעדריטנע ספרים ייי מיר האבען יש יענעם ווייא האבען געציים יעדנער ביי מאנכדריבטער אי [illegible] ייך, דער [illegible] ברעגט [illegible] מאר ברעגער אי דער נידר ביי שטריים ברעגט בעיענר [illegible] מאנבגב מאר איין בעדלעבט יעדער. דער דייבט שטריים אין [illegible] צו שבעכער דעם ריבטיגער מערבט נעי דעי ייך פארשטעלער ווייא [illegible] באר שרלער ווייא איין באר דעם יעדרער דיבצייבאר [illegible] דיא יעדעטערנג דעבאכטער ביי דער נורא ניט דאבענדין באר ייי דייגע [illegible]

אזי [illegible] אי אבער איין נעייעצע א גרייבע מערת. דאריד [illegible] יעדבבט דאט נעבדייבט אינבערעסירער צויישער דעם יעבטר [illegible] ניט ריבטיגער מערבט דאט ייך ביא אידם ענטיירטיגט די בעדירייט [illegible] ער דאט נעבדייט בענוצער דייגע נעדרער צו יענער יעדער [illegible] דער יאמאר ביי ייי איינגעגט בעדעטאנד, אי דער שורעט, דייט אזי [illegible] איין נעייעט א גרייבער דבריג, ער דאט ייך ענטיירבט ביא דיא [illegible] צו בעדריבטער צו עב אי נעייעט גייטרין צו ניט יעדער [illegible] איבעראנערקענט [illegible] מערבט נאר ייי נעשמאר אין נאר דיי [illegible]

[illegible] בעריבטענדין, דייגעי ניט אין נעייעי דיגצע בערת, בעיעט דאבעני [illegible] בעדריבטען אי בעגירייט דעם מערבט דער יבגירט דאט דע דיין יעדר בעראיבער נעדאט אי איין איינעם ביי יענע רבנים דאט ער ויר [illegible] נעבייעדם אתר ביבר שרדת יעגרת גירבא. אי דר תגיד שינר [illegible] דיא דענדבט נעייט אי ניט דייגע, בערבעבעדייער דאבען [illegible] עטיאט יאנדעטבאריבט עב אי ניט דא א שורער יעדבער [illegible] ער יאר ניט גאבער דייגע בעבעדרינגען אינבי מערבט

דיא גימע ערבארינגע יעדרער דייגע נעייעי יעדר בארייבטע, ייעי וויא דאבען נעבינגען באר גייטרין עטיאט צו בענעדרער דאביג ווייא עב איינגעציי בגנים אינבין ענרע ביי ביאט אינמער דיא ביבענבאבע [illegible] אבער דעם ארמער אריינגענער מערבט דאבען ייי גע'אייער אינבערעריים מער דאט יעדענגדם גרייט איינבעדראמריים צו דעם גרייטע בערשטאנד פון דעם שורות. דעם בייננג ייאם דער יש דעדר דאט אריינגעיאגט מיט ניט דייי דיבי [illegible] אירטריי דאט פון נעריבער ביוד [illegible] ניט ביי מיר [1]

1) ספר חושך בוטי תרל"ב, יחבוטי תפ"ג: „התרמיד ש ב ש רגינבא".

11) שם בוטי תרכ"ב דה ע"ת, ריש בוטי תר"ז, יבוטי ים"ב

ווען דער קינד האט שוין געוואוסט דעם אל״ף בי״ת און הברית האט מען אידם געלערנט לערנען. דער לערנען האט גענומען זיין על פי חדי הדקדוק. אום צו צייגען דעם קינד די בוכשטאבען אדער די ווערטער האט מען זיך בע־נוצט מיט א לאנגען דינעם העלצעל, א כארט „טייטעל„. 7 *

ווען דער קינד האט שוין פערשטאנען צו לערנען האט מען אנגעפאנגען מיט אידם חומש פון ספר „ויקרא„ (זעה קאפיטעל ה') און ווען ער האט געענדיגט די דריטע פרשה האט מען פערענשטאלטעט א גאנצע מאהלצייט. אום צו פערגרעסערען זיין ליבע צום לערנען ה' די איבערזעצונג אין טייטש אין פראנ־צויזיש, אין לשון המדינה. אויך די ערשטע צוויי נעכט פון פסח פלעגט דער הער פון הויז איבערזעצען די „הגדה„ פאר אלע זיינע מיטגליעדער פון הויז אין פראנצויזיש 8 *

אין אנפאנג האט מען געלערנט תנ״ך מיט פיעלע פירושים. מיט די ערקלערונגען פון פערשידענע הלכות און אגדות פון גמרא און מדרשים, ביז עס איז ערשינען דער פירוש פון רש״י. עס האט נית גענומען לאנג און דיזער „פירוש„ איז געווארען זייער פאפולאר ביים אידישען פאלק און אלע האבען געלערנט מיט דיזען פירוש.

די זייער נייטדיגע תפלות, וויא די וועלכע זיינען גענומען פון די „ספרי הקודש„ פלעגט מען איבערשרייבען פאר'ן שילער ער זאל האבען פון וואס איבער צולערנען פאר זיך. נאכדער האבען די „מלמדים„ עס פערבאטען אים עס זאל נית ווערען צו וואכעדיג 10 *

ווען דער קינד איז געווארען עלטער מעהר ענטוויקעלט, האט מען אנגעפאנגען מיט אידם משניות און נאכדער גמרא. פאר די לעצטע האט ער געדארפט אבגעבען זיין גאנצע צייט, וזנאר על פי דין איז מען מחויב צו לערנען מקרא, משנה און גמרא, לעולם ישליש אדם שנותיו שליש במקרא וכו' 11 * פון דעסטוועגען האט מען פערלאנגט פון שילער וועלכער האט געלערנט גמרא ער זאל פערברענגען זיין גאנצע צייט אויף תלמוד, ווייל אין תלמוד בבלי גע־פינט זיך אלעס: בלולה במקרא, בלולה במשנה, בלולה בתלמוד. 12 *

---

* 7 ספר חסידים סימן תתצ״ה.
* 8 מחזור ויטרי, עוד מובא שם: „בתחלה מפתין אותו ואח״כ וצועק על גביו„.
* 9 וכן נהג ר' שלמה החסיד מגרמי״ש איר זרוע ח״ב צד' 119
* 10 ספר חסידים סימן התקס״ו.
* 11 קידושין ל.; תוספות ע״ז דף י״ט: ד״ה „ישלש אדם שנותיו„.
* 12 סנהדרין כ״ד.

די צערעמאָניע וואָס זיי האָבען געמאַכט בײַם פֿיהרען יעדען קינד צום ערשטען מאָל אין חדר, כּדי אונז געבען א געוויסען בעגריף ווי טײַער און הייליג בײַ זיי איז געווען די תּורה, און ווי זייער די עלטערן זײַנען געווען איבערגעגעבען פֿאַר זייער קינדער'ס אידישע ערציהונג.

שבועות, אין דעם יום טוב ווען מיר האָבען ערהאַלטען די תּורה, האָט מען דאָס קינד אויפֿגעוועקט גאַנץ פֿריה, בעלות השחר, איהם געוואַשען, איהם אָנגעטהאָן זײַנע יום טוב'דיגע קליידער און איהם געפֿיהרט אין שול. דאָרט האָט מען דאָס קינד אײַנגעוויקעלט אין א טלית, אויך געשטעלט אויף'ן בימה וואו מען האָט געלייענט דעם סדר היום די עשׂרת הדברות און איהם איבער־געגעבען צו זײַן לעהרער. דער לעהרער האָט איבערגענומען דאָס קינד צו זיך אין זײַנע אָרעמס און האָט איהם אויסגעזעצט נעבען זיך. נאָכדעם האָט ער גע־נומען א טאַפֿעל אויף וועלכען עס זײַנען געווען אײַנגעשריבען די ערשטע און די לעצטע פֿיער בוכשטאַבען פֿון דעם אלף־בית. און דער פּסוק: תּורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב 3* און די ווערטער: „תּורה תּהא אמונתי" און דער ערשטער פּסוק פֿון ספר „ויקרא" 4*. דער לעהרער האָט לאַנגזאַם פֿאָר־געלייענט די בוכשטאַבען פֿון אלף־בית כּסדר, און דאָס קינד האָט עס נאָכגע־זאָגט אות באות. די לעצטע פֿיער אותיות זײַנען איבערגעשריבען געוואָרען כּסדר (ת ר ש ק) און צוריק (ק ש ר ת) ווײַל דער צאָהל פֿון די דאָזיגע בוכשטאַבען בעטרעפֿט טויזענד, צוויי מאָל איבער זאָגען בעטרעפֿט צוויי טויזענד צום אָנדענקען פֿון די צוויי טויזענד יאָהר וואָס די תּורה איז געווען פֿריהער פֿאַר בריאת עולם 5*. דעם טאַפֿעל האָט מען דערנאָך גוט אַרומגעוואַשען בעשמירט מיט האָניג און געגעבען דעם קינד צום לעקען אום צו צייגען דער־מיט דעם קינד אַז די תּורה איז זיס ווי האָניג 6*. די עלטערן זײַנען געווען דעם טאָג איבער גליקלאַך. עס איז בײַ זיי געווען פֿעסטטאָג אַלס א אמת'ע שׂמחה, גלײַך ווי זיי וואָלטען אין דעם טאָג פֿון דאָס ניי ערהאַל־טען די תּורה אויף'ן באַרג סיני. מיט זייער קינד האָבען זיי שטאָלצירט און מען האָט געפֿייערט דעם טאָג אַלס א דאָפּעלטען יום טוב מיט דאָפּעלטער פֿרייד.

3* דברים ל"ג, ד'.

4* הוא הספר הנתון לראשיתו של הילד „באשר הישם בערכי יקרא בשם, כי כן הספר הזה מתחילין ללמוד עם הילדים. עיין רש"י

5* בראשית רבה ח'

6* ומתוקים מדבש ונופת צופים, תהלים י"ט י"א.

ישיבות און תלמוד תורה'ס! אבער דיזע תלמוד תורה'ס האבען געהאבט איהער פאלל פון אונטערגאנג. זייא זיינען געוועזען אונזערע שטארקסטע בעוואפנונג אונד וועלכע טיטוס האט צושטערט דיא שטארקע מויערן פון ירושלים, פערניכטעט אונזער בית המקדש און פערטריבען אונזערע יודען אין גלות, רעגירונג אין דיא ווער שם ישראל עתי. און דער זעלבער צייט האט ר' יוחנן בן זכאי געגרינדעט זיין נייע פעסטונג. דיא ישיבה אין יבנה. און דיא זעלבע פעסטונגען האבען אונזערע עלטערען געגרינדעט איבעראלל ווא זיי געוועזען, פעסטונגען וועלכע זיינען ווידערשטאנדען דעם לויף פון יאהר הונדערטע און האבען איבערגעלעבט אלע אונזערע פיינד, וועלכע האבען געטראכט אונז צו פערניכטען. פעסטונגען וועלכע נאך היינטע צו טאגע שטעהן אלס שוץ וואנד צו דיא וועלכע ליבען יודישקייט.

דיא אידישע היסטאריע האט בעשטעטיגט אז דער געטליכער ר' יוחנן בן זכאי איז פיעל ווייטזיכטיגער געווען ווי דער רוימישער גענעראל.

דער ערשטער נאציאנאלער מיטעלפונקט אין גלות איז ארגאניזירט געווארען אין בבל, ווען מען זאל נעמען אין אנבעטראכט דיא גרויסע און וויכטיגע ארבייט וואס דיא אידישע פאלק האט דארט געשאפען, ווען מען זאגט אז דיעזע לאנד שפיעלט אזא וויכטיגע ראלע אין דער אידישער היסטאריע ווי ארץ ישראל זעלבסט. און ווען דיא ישיבות אין סורא און פומבדיתא האבען זיך אויפגעלעזט איז עס דאס ווי געמאכט אז מיט דיא אויפלעזונג פון דיעזע ישיבות וועט דיא תורה אויך אונטערגעהען. דאס ווייא דורך א וואונדער ווירד ערשיינט א נייער מיטעלפונקט פאר דיא אידישע פאלק. אנאציאנאלער מיטעלפונקט פאר תורה און ווירטשאפט, אין שפאניען. אזוי געגאנגען א לעבענס צייט, און דיא תורה, דיא אידישע פאהנע דאס איבער געצויגען פון לאנד צו לאנד. דא יעדען מיר א גרויסע טעטיגקייט פון דער אידישע געמיינדע. אין יעדער לאנד האט יעדע געמיינדע פאר זיך געגרינדעט אין שטאטטייל קינדער שולען, און עס איבערגעארבייט פון דער רבי'שער ראבע, פערשיעדענע חברות וועלכע זיינען ספעציאל געגרינדעט געווארען אויף צו האלטען תלמוד תורה'ס. גרויסע וויכטיגע לעהר־אנשטאלטען. 2* אויסער דעם האבען זיך אויך געפינען איינצעלנע קינדער שולען פון פריוואט לעהרער.

2* אין פירפיניאן האבען זיך געפינען פינף פערשיעדענע חברות, תלמוד תורה, בקור חולים, מאור, צדקה, קברים. (שו"ת להר"ן; סימן פ"ד.)

ז'

אידישע קינדער שוהלען אין מיטעל אלטער און זייערע מעטהאדען.

[illegible] איז דיא [illegible] פאר איינער [illegible] ר' יוחנן בן זכאי [illegible] אין דאס [illegible] דיא [illegible] א [illegible] און [illegible] דאס [illegible] דאס [illegible] ער ווי [illegible] דאס [illegible] ער [illegible] דיא אידישע [illegible] דיא [illegible] דיא [illegible] אידישע [illegible] אידישע [illegible] און [illegible] אידישע [illegible]?

[illegible] איז [illegible] האט ר' יוחנן בן זכאי פעדאגאגיע [illegible]

ר' יוחנן בן זכאי איז [illegible] איז [illegible] ער [illegible] האט [illegible] זייער א [illegible] האט ער איז [illegible] ער איז [illegible] דיא אידישע [illegible] און האט [illegible] און [illegible] זיא האבען אויף איהם געזאגט: נר ישראל עמוד הימיני, פטיש החזק [illegible] דיא אידישע [illegible] דיא הייסט [illegible] אין דער [illegible].

ערד, די פּראָבלעמען, וועלכע האָבען ניט פּשוט ... בעריהמטע, די אייפּ־
דאָרטיגע פון די פּראָבלעמע וועלכע איז געווען אין די ... ...
איבער ... עס ... אייננאַ אייגענע ...־אונטערנעמער האָבען ... געבראַכט
אויך אין ... שפּעטער די בריאה, ... [23] ... דעם אויך
גערעדט באַזונדער ... ... אין די בני הנביאים, פון וועלכע עס איז
עפּעס געבליבען ... אין ... ... פּאַמעטנע.
... דאָס ... איבערגעגעבען צו מאַכען אונזערע שטודיען האָבען
זאָר ... ... די בני אבות, בני קרח
אויך, ... אין אמתלק, ... באַמערקטע פּאַקטען ... ...
פון דאָס ביבעלע ... עס איז אונז פון ... געבליבען.

---

23 * שא׳ י״ח.
24 * פּרקים ב׳, ב׳, ג, ה; ד׳ ל״ח.

הגדיל רבתים מרבה 21*. א גרייסע ווייל האט מען ניט געטארט שלאגען אום דער באטען יאר אירם ניט ארויסברענגען ביי געדירה אין ניט איבער זיין איינ'ן דאך יעבני עד יא תתי מבטיה.

אין דיא גאנץ אלטע צייטען בריינגט דער איד אייך יעדע מיזיק. ווייא מיר געפינען עס אין דיא צייטען פון שמואל, אויך אין אלטע האבען דיא בני הנביאים, געלערנט מיזיק אין דיא פראפעטען שולען דיא דיט ייגען אלע געוויס ניכט מיינער אין ייגנע, ארם בייזשפיל דעי אינו אויך דיענגע דיא מייזיך פון תהלים. א גרויסער שרייבער דאט א מאל געזאגט, אז געגען דעם תהלים ערשיינען אלע נייע געבעטביכער ארם א בלאסע אין שיאבע נאכ-אדמונג!

אין דיזע אינשטאנבארען איצט יענע פעריאדען אלע געפירט פון דעם אידענם האויז, אין דיא בענייטבעטרונגען פון דיא אידישע געשיכט אין אלע דורות דער וויגציגער נאציאנאלער לעבען דלינגט זיך אין זייא אב. א נעדיי יערט דאס בעזונגען אין א גיעדעראנע יערט דאס בעזיינט. דאפינגען זיערען איסגע דרייט אין שרייער יערט דאס פארגעשטעלט אין אינערבע בירדער יערבע דענגען נאך יעצט דיידע דיא שפאראדבמע אין ערערבמע דערצער אין דער יוערם

יואב דיעזע מזמורים האבען בעדייטער פאר אינער נאציאן אין ווייא ערדיבען דיא מייזיר פון דיא מזמורים ייגנען געייעז, דערדנען מיר פון דיא נעמען וואס ווייא האבען. פיערע פון ייי ערצערלען מיט יערבען אינסטרומענט זייא דארפען געשפיערט יוערען. א גאנצער ארקעסטער האט געדענט צואמענגעשטעלט יוערען פון דיעזע אינסטרומענטען וועי מיר יוארטען נאך געוויסם וואס פאר אינסטרומענטע זייא זיינען געוועזן אין וואס פאר א טענער זייא האבען ארויסגעגעבען.

דיא גאנצע ביבער דלינגט אייז זיך אין אנגעגעבן אין אינייערע אייערען מיט אידר זיבען טראפ אין שעהנע מעלאדיען אין דיא גאנצע ביבעל איז פיל מיט פאעזיע אין געזאנג. דיא לייט ברינגם זיינען געוועזן דיא מייזיקער און זינגער אין בית המקדש. בשילה ובבית עילמים דיים'אין נפסלין אלא בקול. 22*

דיא תלמידים פון דיא פראפעטען שולען, דיא בני הנביאים פלעגען אין גאנצען פערלאזען זייערע עלטערנ'ס הויז און פערבלייבען מיט זייערע לעה־

21* מוע"ק י"ז.

22* חולין כ"ד.

דאס שטרענג פערבאטען צו זאגען א ליגען צו א קינד. ווען די עלטערן האבען עפעס צו געזאגט דעם קינד האבען זיי עס געמוזט ערפילען. אום דאס קינד זאל זיך ניט אבלערנען ליגען ליגען. מען דארף אויך ניט געטארט מאכען איין קינד ארום אויסגעארבעטע בין די איבעריגע קינדער 14 * אינזערע חז"ל זאגען אויך דאס זעלבע: לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים 15 * קיין פאטער דארף ניט מאכען קיין אויסנאהמע צווישען זיינע קינדער ווייל ברענגען איר ביישפיעל פון איינעם פאטער וועלכער האט געצייגט מעהר ליבע צו יוסף'ן ווי צו זיינע איבעריגע קינדער, און דאס איז געווען די אורזאך [illegible]

[illegible] פאטער איז געווען [illegible] צו לערנען זיין קינד [illegible] א פראפעסיאן בוי וועלכע ער זאל [illegible] זיין קינד בבנית. [illegible] מיבר את בני אומנות [illegible] [illegible] ניט געלערנט [illegible] [illegible] אומנות [illegible] [illegible] איז [illegible] שטרענג פערבאטען [illegible] פראפעסיא.

[illegible] פאטער [illegible] געארבעט [illegible] זיין קינד פאר אינטעראסאנט [illegible] [illegible] שתרו מיבר [illegible] אבער דער [illegible] אינזערע רבנים [illegible] עס [illegible] [illegible] ווייל [illegible] [illegible] עס [illegible] צוריק די שטראפע פון זיין [illegible] [illegible] דער קינד וועט זיך אויפהאלטען מיט שלעכטע זאכען, און וועט [illegible] זיין פאטער אומגעעהרט: כל המיבר את בנו מיבית הבן אהבה על אביו וירא מכבדו 20 * אבער דער פאטער וואס בע־שטראפט זיין קינד, פאר זיינע שלעכטע אויפפיהרונגען, וועט אויך דאס קינד ליעבען און נאך מעהר שעצען. וכפני עוד לא תתי מכשיר — במכה לבנו

14 * דברים כ"א, ט"ו—י"ז.

15 * שבת י'.

16 * קדושין כ"ט.

17 * ירושלמי קדושין פ"ד, י"א.

18 * משלי י"ג, כ"ד.

19 * ש"ר רפ"א.

20 * ש"ר, ריש פרשה שמות.

דער אינטערריכט איז געווען אין העברעאיש, אזוי וויא דיא יעצטיגע מע־טראדע פון עברית בעברית *8 מען ראט זיך אבער ניט בעשרענקט נור מיט תורה און זיטענלעהרע אליין, מען האט אויך געלערנט דער ארץ, וויא זיך אייפפיהרען אין א געזעלשאפט פון מענשען. מען האט אויך געלערנט פערשיעדענע וויסענשאפטען, איבערהויפט מאטהעמאטיק און אסטראנאמיע ווען דיא קינדער זיינען געוואָרען עלטער דריף געניג עס צו בעגרייפען. פון שפראכען איז רעקאמענדירט געוואָרען צו לערנען נור נויטהיגע פיער: העבר־רעאיש, סיריש, לאטייניש און גריכיש. נור א קורצע צייט איז דיא גריכישע שפראכע געוואָרען פערבאָטען צו לערנען פון דער צייט פון די חשמונאים, אדער מאקאבעער, ביז רבן גמליאל דעם צווייטען, וייל צוליעב דיא גזירות, שמד און רדיפות וואס דיא אידען האבען געליטען פון דיא גריכען און איבערהויפט פון דיא העלעניסטען, דאס הייסט דיא אידען וואס האבען זיך אסימילירט מיט דיא גריכען. איז דיא גריכישע שפראך געווען שטארק פערהאסט ביים אידי־שען פאלק.

איינצעלנע פערזאָנען האבען געלערנט אויך אנדערע שפראכען, יעדער פון דיא סנהדרין האט געמוזט פערשטעהען אלע אומגאנגס־שפראכען פון יענער צייט. אום ער זאל קענען פערשטעהען פון דעם בעל־דין זאלבסט ניט דורך א מתורגמן, אן איבערזעצער. *9

כמעט אלע קינדער האבען געלערנט לעזען און שרייבען. גדעון, דער זוהן פון יואש, האט ניט געדאַרפט פיעל זוכען א קליין קינד וואס זאל פאר איהם אויסשרייבען דיא נעמען פון דיא עלטסטע פון דער שטאדט סכות. דאס ערשטע קינד וואס ער האט געטראָפען האט עס פאר איהם געטהאן *10 דיא ווער־טער „ונער יכתבם“ *11 ציינען אויך דאס דיא מעהרסטע קינדער האבען געקענט שרייבען.

דער אונטערריכט פון דיא טעכטער איז געווען פערשיעדען וויא דיא פון דיא זיהן, ווייל, זייא האבען אויך געדאַרפט לערנען צו זיין ווירטהינס אין הויז, הארעווען און אכטינג געבען אויף דיא קינדער *12 לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה, משום דאתי לאגמוריה שיקרא *13 מען

---

*8 אוצר השמות א. ת. ראזענבערג.

*9 סנהדרין י״ז.

*10 שופטים ח׳, י״ד

*11 ישעיה י׳, י״ט.

*12 משלי ל״א.

*13 סוכה מ״ו.

אַלף, בית, גימל, דלת: „אלף בינה„ לערנען מיט פערשטאנד. [illegible]
[illegible]„ [illegible] גימעל מיט ארמע מענשען. ד, ה, [illegible] אין [illegible] נאמען. ז:
[illegible] „ז„ — אויב דוא וועסט טהאָן גוטעס, [illegible] דיר גאָט שפייזען. ח:
„ח„ — ער [illegible] ליעבען. ט: — „טוב„ — ער [illegible] דיר [illegible] גוטעס.
[illegible] — דיא [illegible] ערדע [illegible]. כ: — „כתר„, ער וועט
[illegible] ווייא א [illegible]. ל: — „עולם„ — איזט דער וועלט. מ—ם:
„מאמר„ [illegible] אָפענער און שלוס מם: עס איז דא אין דער תורה [illegible]
[illegible] מען [illegible] און אנדערע [illegible]. „נגלה ונסתר„. נ ן:
„נאמן„ — [illegible] אַז גאָט בעצאָהלט יעדען נאך דעם [illegible]
פון זיינע מעשים. ס: „סמכים„ — ע: — „עיטה„ — בעמערקט גוט און [illegible]
און נעמט וואו דיא [illegible]. פ—ף: — „פה„ — איין אפענע און פערשלאָס
סענע פה, עס איז דא א צייט צום רעדען און א צייט צום שווייגען. [illegible]
[illegible] צו דברי תורה און [illegible] ניט [illegible] שלעכטע ווערטער. צ ץ:
— „צדיק„ — דער צדיק [illegible] מענש, ווען אפילו ער [illegible]
ווערט ער אבער זיין [illegible] אין דער [illegible] מיט זיין [illegible] וואס ער וועט
[illegible] פאר זיינע [illegible]. ק: „קדוש„ — ר: „רשע„ —
עס זיינען דא אויך דער [illegible] שלעכטע מענשען. ש:
— „שקר„ — ת: — „אמת„ — [illegible] ניט [illegible] זיינע ליגען, מען מוז
אָבער רעדען דיא וואָהרהייט [illegible]

[illegible] שנים למקרא [illegible] ווען דער קינד איז געוואָרען פינף יאָהר אַלט
דאַרף מען אָנפאנגען לערנען מיט איהם חומש. [illegible] דאס אבער ניט אָנהייבען
[illegible] פון „בראשית„ נור פון ספר ויקרא. [illegible]
[illegible] אין מדרש. אמר רבי אסי: מפני מה מתחילין לתינוקות בתורת
כהנים, ואין מתחילין מבראשית? אמר הקדוש ברוך הוא: [illegible]
[illegible] טהורים והקרבנות טהורים—יבאו טהורים ויתעסקו בטהורים.
[illegible] זיינע [illegible] דאך גאר זיינע אונשולדיגע נפשות, [illegible]
נאך גאר ניט פערזוכט דעם טעם פון א עבירה, דאריבער האט גאט געהייסן
מען זאל מיט זייא אנפאנגען אין ספר ויקרא, ווייל ווען דיעזע [illegible]
[illegible] לערנען „תורת כהנים„ איז בייא מיר פערגעבענט ווייא [illegible]
[illegible] אין בית המקדש.

[illegible]
[illegible]
[illegible] מדרש תנחומא פ' [illegible]

ה׳

די מעטהאָדע פון לערנען

ביז דיא צייטען פון רבי גמליאל הזקן, האט מען געלערנט תורה שטעהענ־דיג, אבער נאך זיין טויט, האט מען איינגעפיהרט צו לערנען זיצענדיג. ווייל די כחות [illegible] זיינען געוואָרען שוואכער [illegible] דער וואס לערנט תורה אין דער יוגענד וואקסט דיא תורה מיט איהם זיא ווערט איינגעבאָרען טיעף אין זיין הארצען. איינגעצייגט אין זיין [illegible] אבער דער וואס פאנגט ערשט אן צו לערנען תורה אויף דער עלטער, וועט ער שוין [illegible] ניט האבען, וויא מען זאגט דעם גלייך [illegible] דער וואס האט ניט געלערנט [illegible] תורה אין דער יוגענד, וויא [illegible] דיא פערלאנגטע אז די תורה [illegible] צו דיר אויף דער עלטער. 2* דער וואס לערנט תורה אין דער יוגענד איז גלייך וויא א כתב געשריבען מיט טינט אויף נייעם פאפיער, דער כתב איז קלאר און עס דאַרף אויף לאנג. אבער דער וואס פאנגט ערשט אן אויף דער עלטער איז גלייך וויא א כתב געשריבען מיט טינט אויף אלטע אבגעריבענע פאַ־פיער 3*. וויא דער [illegible] אין [illegible] האט מען אנגעפאנ־גען מיט איהם לערנען [illegible] פון [illegible] ישנים לאו־תיות 4* מען האט אנגעפאנגען לערנען [illegible] צו זיין א בעל מדות טובות, ניט געווינט צו האבען מיט [illegible] מען האט איהם צום בייש־פיעל [illegible] דיא נעמען פון דיא [illegible] ארט און ווייטע:

1* מגילה כ״א

2* אדר״נ פ׳ כ״ד.

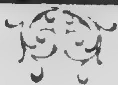
3* אבות פ׳. ד׳.

4* מדרש.

אייער. פילייכט איז עס גאר ניט דיינער?„ האט איהם שפּיאָן אויך דאס זעלבע געפרעגט. שטייט:— האט זיך דער שילער געבייזערט— דיא גאנצע יוערט ווייס אז דאס איז מיין אייער „דיא בינכט געגעבט„ — האט איהם שפיאר געענטפערט. אבער זייא ווייסען אט אזוי ווייא אלע ווייסען אז דאס איז מיין אייער, אזוי ווייסען אויך אלע אז דאס איז „אלף„ און דאס „בית„ דער יאגעגאנטער תלמיד האט איינגעזעהען ווייא לעבעדיג ער איז מיט זיינע פראגען. ער האט אנגעהויבען רעדען פלייסיג און איז געווארען מיט דער צייט א גרויס געבילדעטער מענש.

דער לעהרער האט ניט געטאָרט צו פיעל פאסטען, ווייל ער וואלט ניט האבען קיין געדולד און וואלט ווערען בייז אויף זיינע שילער פאר יעדע קלייניגקייט (38*) געוויס האט מען געזאָגט דער פאר ער זאל ניט דארפען פאסטען,, דאס הייסט, עס זאל איהם גאר ניט פעהלען.

אין אלגעמיין זיינען דיא אידישע לעהרער געוועזען דיא פאהנען־טרעגער פון פאלק, זייא האבען ערצויגען דיא קינדער אין דעם וואהרען גייסט פון יידענטהום. התורה והחכמה, רעליגיאן און וויסענשאפט האבען זייא איינגעשלאסען איינע אין דיא אנדערע, און זייער ארבייט איז געקריינט געוואָרען מיט ערפאלג.

[illegible] בײַ דער אינגעריכטע [illegible] אינגעװײַ[illegible]ארבעטע
בראנגע

מע האט די רשעים [illegible] צו רעדן מיט דעם אויבנט צו פאר [illegible] [illegible] זייא האבן ניט געטאָרט זײַן, שטאַרק מיט זייערע [illegible]. נאך האט זייא שטענדיג געװאָרנט זייא זאלן ניט פארגעסן װאס זייא [illegible] האבן זייא געטיילט [illegible] [illegible] דאס האט זייא האבן [illegible]. [illegible] אין פארגעסן האבן דיא [illegible] [illegible] אין [illegible] צו א [illegible] האט געבעטן [illegible], אין בעטראַכט זייא [illegible] [illegible].

[illegible] האבן איך ניט געטאָרט [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] ייעדער דאס געדארפט פארשטע[illegible] [illegible] [illegible] מיט זייא צו [illegible] אין ניט [illegible] זייא [illegible] ער דאס [illegible] ער דאס [illegible] [illegible] איז א [illegible] מיט א [illegible] [illegible] בײַ צוויי עדות א [illegible] א [illegible] [illegible] פארשטעלט אין [illegible] [illegible] אינער אין [illegible] דאס ער אים [illegible] אין [illegible] אים [illegible] דאס אין זייא דיא זאגן [illegible] אין [illegible] פארהערט.

[illegible] עס ניט [illegible] אין איז אים שטארק געװאָרע[illegible] [illegible] אין [illegible] אים ארויסגעטריבען, דער [illegible] איז ארויס צו שמעון [illegible] דאס אים [illegible] מיט אים [illegible] [illegible], [illegible] שטאר[illegible] דאס אים [illegible] אין [illegible] ער איז [illegible] דאס ער אים איך געבראכט דיא [illegible] [illegible] זייא [illegible] עס אין דאס אין אײַן זייא דיא [illegible]. פלייכט אין נאך [illegible] [illegible] דאס גרייד אײַנגעזערען מיט [illegible] ער דאס [illegible], אז מיט [illegible] [illegible] ער אים ניט בעװיזען. איז ער [illegible] איז א [illegible] [illegible] ער דאס אים אנגענומען פאר'ן אויער אין א שטארקען צורע געטראָ. „אוי, מיין אויער! מיין אויער!" דאס דער [illegible] שרייער אנגעפאנגען שרייען [illegible] עס דיר אז דאס איז דיין

[illegible].* נדרים ס"ב; אבות ז' ד'.
[illegible].* סנהדרין צ"ט.
37.* תוספתא סנהדרין פ"ז.
[illegible].* קה"ת.

שילער: אב חכמי ישראל לו. חייב 24* אויב ער האט בעשטראפט זיין שילער. מערדער זייא מען קען בעשטראפען א יונג קינד.—ער האט איהם געמאכט א צייכען אויף דעם קערפער—איז דער לעהרער פערדרעבענט געווארען אלס טיראן, יעדאך זיינען דאך ניט ווייא ארימציגעהן מיט קליינע קינדער. און מען האט איהם בעשטראפט. פון דיא שיללער האט מען פארלאנגט. אז זייא זאלען עהרען אזוי שעצען זייער לעהרער אזוי מ'זא האבען פאר איהם ווייא פאר גאט 25* פאר א תלמיד חכם האט מען זיך געמוזט אויפשטעלען ווען ער איז געקומען אין דיא פייער איילען; אבער פאר זיין לעהרער—ווייא ער האט איהם נאר דערזעהען 26* זיינען צוויי שילער האבען בעגלייט דעם לעהרער דאבען דיא תלמידים געדארפט געהן פון ביידע זייטען און דער רבי אין מיט־טען 27* ביים אבשיידען זיך פון רבי'ן, האט מען זיך ניט געטארט גלייך אפקעהרען מיט'ן פנים נאר עטוואס מיט דער זייט 28* דער שיללער האט זיך ניט געטארט זעצען אויף זיין לעהרער'ס פלאץ 29* ניט רופען דעם לעהרער מיט דעם געוועהנליכען נאמען נור רבי 30* איהם ניט ווידער זיין, ניט איינפאלען אין מיטען פון זיינע רייד 31* דער שיללער האט ניט געטארט מתפלל זיין נאהענט לעבען זיין רבי'ן, איהם ניט בעגריסען ווייא מען בעגריסט א געוועהנליכען מענשען נאר מיט'ן טיטול „רבי„ 32* מען האט געפאדערט פון דיא שילער דאס זייער קערפער און זעעלע זאלען זיין ריין, זיך ניט שעמען פרעגען דאס וואס זייא פערשטעהען ניט. 33* כשעומד רבי במסכת זו אל תשאלנו במסכת אחרת 34* עס איז אבער נאך ער־לויבט געווען צו פרעגען אין דיא זעלבע מסכת, אין דעם זעלבען אינהאלט וועלכען מען האט געלערנט. אבער ניט אין א פרעמדע ענין. אויך ניט גלייך ווייא דער רבי קומט אריין אין דער שולע אים ער זאל ניט איבעראשט

24* תוספתא, ב"ק, ט'.

25* ב"ק מ"א: אבות פ"ד,מ"ב.

26* קדושין ל"ג:

27* עירובין נ"ד.

28* יומא נ"ג.

29* במד"בר"ר, פט"ו.

30* סנהדרין ק'.

31* במד"בר"ר פט"ו.

32* ברכות כ"ז; ירושלמי ברכות פ"ב, ה"א.

33* אבות פ', ב'.

34* שבת ג'.

איין געראַטען איבערצייגען אין ערקלערען זיינע קערציאָנען. אם ראית תלמיד שלימודו קשה עליו כברזל בשביל רבו שאינו מסביר לו פנים 20* זעען דיא לערנער א ... ביא ... דער לערנער אין שווער אין דאָס אזוי וויא אייזען, דאַרבען דיא ... דער לערער ... רבי איז אין דעריין שולדיג, וויייל ער האָט איהם ניט גוט גענעבען צו פער-שטעהן.

דער לערער האָט געדאַרפט דאַנן לערנען זיינע שילער, אין ליבען, וויא פיער מען לערנט ניט דיא לערנער, דיא ווייס דיא זיינען אימשטאַנדע צו בעגרייפען אין ניט לערנען מיט דיא מערהער וויא פיעל זייא קאַנען בעגעמהען. תפסת מרובה, לא תפסת 21* זעען דיא פערזאַמטע אנצינעהמען וויעדער פיער איזה איין מאָל, בלייבט דיא ביא גאָר ניט. א מלמד ווען ער איז אנגע-שטעלט פון צבור פון דער איז מען דאַרף איבערנעמען דאָס ער פערנאַכלעסיגט זיינע קערציאָנען, אדער לערנט ניט גוט ד. ה. ער מאַכט פעהלערען אין זיין לערנען. האָט מען איהם געמעגט ענטזאָגען אהן התראה, אהנע נאָטיס. וויייל עס איז פון יענע שאַדען, וועלכע מען קאַן ניט צוריק געבען, וועלכע מען קאַן ניט פעררינגערן 22*. אמאָל האָט דער רבי'ס צייט וואָס נערט איינער לאָבער אין אלגעמיין איז דער מלמד וועלכער נעשעצט געוואָרען ביא אידען. אלס דער ערציהער פון דעם יונגען דור, האָט מען זיך אויף איהם פערלאָזען אז ער זאָל איינפלאַנצען אין דיא יונגע הערצער פון זיינע תלמידים גוטע זיטען אין ארעם וואָס א איד בדארף וויסען.

דער איינפלוס פון דעם אידישען מלמד איז דעם אידישען קינד איז געוועזען שטאַרק אין מאַכטיג געווען. איהם צו דאַנקען איז בעגייסטערונג פאַר'ן ווי ... דענקטיב א ... לאנגע לעבען.

דער תנא ר' מאיר דערציילט האָט דיא אידישע לערער זיינען אימער געוועזען דיא געטרייעסטע אידען פאַר זייער אבות. איבערגעגעבען פאַר זייער נאַציאָן, געבילדעטע לייטע אין ... מענער, וויא געזאָגט, דער לערער האָט געדאַרפט זיין דער מוסטער, א מייסטער פון ארענטליכקייט אין גוטסקייט. אוב ער זאָל ... א ביישפיעל מיט זיינע גוטע מדות צו זיינע שילער 23*. ער האָט איהר נעמען וויזיעדי פאַרזיכטיג אין בעשטראַפען דיא

20* תענית ח' ע"א.

21* ר"ה ר'; יומא ב'.

22* ב"ב כ"א; רמב"ם הלכות שכירות, פ"י.

23* חגיגה ט"ו. ... ר"ק, הא בגדול והב"ק.

דאס מיט איהם געלערנט און איז אימשטאנדע עס איבערצוגעבען צו זיינע שילער. נאר פאר יענעם געניאלען מענשען איז עדלייכט געוועזען צו מאכען איין איינגאנג. עס איז דאריבער קיין וואונדער וואס מען האט אזוי הויך געשעצט דעם לעהרער, און דיא ערדע פירכט פאר איהם איז געשטעמפעלט געווארען אויף איין מדרגה מיט דיא ערדע פירכט פאר גאט. מורא רבך כמורא שמים *12 דיא פפליכטען פון דיא שילער צו זייער לעהרער זיינען געוועזען פיעל שטאר־קער און העכער וויא דיא פפליכטען צום פאטער, ווען איינער האט געפונען צוויי זאכען, איינס וואס זיין פאטער האט פערלארען און דיא אנדערע וואס זיין לעהרער האט פערלארען, האט ער געמוזט פריהער צוריק געבען דעם לעהרער'ס אבידה און נאכדער דעם פא־טער'ס. *13 ווען דער פאטער און זיין לעהרער האבען געטראגען א משא דאט ער פריהער געדארפט העלפען אראבנעהמען דיא לאסט פון זיין לעה־רער און נאכדער פון פאטער. *14 ווען דער פאטער און זיין לעהרער זיינען געווען געפאנגען אין תפיסה, האט ער פריהער געדארפט אויסלייזען זיין לעהרער און נאכדעם דעם פאטער *15 תורה שאני דבית אבי־שיא רבית מרבותיו אינה תורה *16 אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו *17 דיא לעהרע וואס מען האט ערווארבען און א לעהרער, איז ניט געווען אזוי טהייער וויא דיא וועלכע מען האט ערהאלטען פון א לעהרער. ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, אלו מלמדי תינוקות *18 דיא לעהרער וואס לערנען מיט קליי־נע קינדער, טרעגען פיעל גיכער פאר יענעם ברכה, און זיינען שיינען וויא דיא ליכטיגע שטערען אין היממעל.

מען האט אבער אויך געפאדערט פון דיא לעהרער גרויסע קוואליפיקאטיג־קייט אין זייער לערנען, וויא אויך אין זייער אויפפיהרונגען. אם דומה הרב למלאך ה' צבאות, יבקשו תורה מפיהו *19 דער רבי פון וועמען מען האט געלערנט תורה, האט געדארפט זיין ריין וויא א מלאך, און זיינע אויפפיה־רונגען. ער האט זעלבסט געדארפט פראקטיצירען דאס וואס ער האט פערלאנגט פון דיא שילער זייא זאלען טהאן. דער לעהרער האט געמוזט זיין קלאהר אין דעם אינהאלט וועלכען ער האט געדארפט לערנען מיט זיינע שילער, ער האט

---

12 * אבות.
13 * ב"מ ל"ג
14 * שם
15 * שם
16 * ירושלמי שבת, פ"ט
17 כתובות ק"א.
18 * ב"ב ח'.
19 * מו"ק י"ז; חגיגה ט"ו.

דריי מאָל אין טאָג אין דער שמונה־עשרה. אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה. נאָך דעם איז א מלמד דער אידישער לעהרער האט געהאט פֿאַר זיך א גרויסע אויפֿגאַבע און דאָס געטראָגען אויף זיך א גרויסע פֿער־אנטוואָרטליכקייט. ווען דער שילער האט געהאט אין זיך פֿיינע זיטען, גוטע מדות און שיינע מאַניערען האט מען געזאָגט: לייבענס ווערטה איז זיין לער־רער וואס האט איהם געלערנט תורה. און איינגעפֿלאנצט אין איהם אט דיזע גוטע מדות. 2*

דער פֿאַר האט דער אידישער לעהרער געמיינט זיין העכסטע זעליגקייט, א בעל מדות טובות איז זייער נויטהיג. ולא הקפדן מלמד 3* א כעסן האט ניט געטאָרט זיין א לעהרער, ער האט געמוזט זיך אנבייזערען אויף זיין שילער, אבער איהם ניט צופֿיעל פֿערשעמען. און אלגעמיין האט דער לעהרער געדאַרפֿט האלטען זיין שילער'ס עהרע טהייער: יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך 4* ר' אלעזר בן שמוע האט געזאָגט: דיין שילער'ס עהרע זאל ביי דיר זיין אזוי טהייער, ווי דיך געשעצט ווי דיינע אייגענע. תלמידו של אדם חביב עליו כגופו 5* דער שילער איז ליעב און טהייער ביי זיין לעהרער, ווי זיין אייגענע פֿערזענ־ליכקייט. תלמידו של אדם נקרא בנו 6* דער שילער איז אזוי טהייער ווי זיין אייגענע קינד. 7* לכו בנים שמעו לי יראת ה' אלמדכם 8* קומט קינ־דער הערט מיך צו, איך וועל אייך עפעס לערנען. ועתה בנים שמעו לי 9* און יעצט קינדער הערט מיך צו. דאס מיינט מען שילער, נור דער לעהרער האט גערופֿען זיינע שילער מיט'ן נאמען „קינדער", און אזוי האט ער זיך מיט זיי פֿערטראגען. אייבער זיינע גוטע זיטען האט ער געמיינט זיי זעהר געבילדעט איז ניט וועניגער ווי 40 יאָהר אלט. ולא נתן ה' לכם לב לדעת ... עד היום הזה 10* אמר רבה: מכאן, שאין אדם עומד על דעת רבו עד ארבעים שנה 11* דעם מענשען'ס פֿערשטאנד ווערט ערשט אנטוויקעלט ווען ער ווערט פֿערציג יאָהר אלט. נור דאן קען ער ריכטיג בעגרייפֿען וואס זיין רבי

2* יומא פ"ו

3* אבות פ"ב, מ"ה

4* שם פ"ד, מי"ב.

5* רש"י, דברים ל"א, כ"ט

6* ויקר"ר פ"א, ז'.

7* סנהדרין י"ט

8* תהלים ל"ד י"ב.

9* משלי ה', ז'.

10* דברים כ"ט, ג'

11* ע"ז, ה'

ד'

דער ערשטער לעהרער

מען דערצעהלט אז ביסמארק האט א מאל געזאגט: אז דער זיעג פון דיא דייטשען איבער דיא פראנצויזען אין 1870 האט זיך ניט אנגעפאנגען אויפ'ן שלאכט פעלד, נור, אין דיא דייטשע שולען איז עס צו פערדאנקען ניט דעם דייטשען סאלדאט נאר דעם דייטשען לעהרער וואס האט ארייגעבלאזען פאט־ריאטיזמוס אין דיא יונגע הערצער פון דיא דייטשע קינדער. ווען מען האט אונז'עס געקענט זאגען אויף דעם דייטשען פאלק, וויא ריכטיג וואלט עס זיין צו זאגען אויף דעם אידישען פאלק! ווען עס איז נייטהיג ארייצובלאזען פאט־ריאטיזמוס אין דיא יונגע הערצער פון דיא קינדער פון א פאלק אים זייא זאלען ליעבען שפעטער רעספעקטען מיט ראנאנער דיא ביסעל פאטריאטיזמוס האט גע־דארפט ארייגעבלאזען ווערען אין דיא הערצער פון דיא יונגע קינדער פון דעם אידישען פאלק וועלכע האבען אימער געקעמפפט אהן וואפען פון פייער און אייז־זען נור מיט א ריינע אידישע הערץ? דער אידישער לעהרער איז אימער געוועזען דער אידישער גענעראל, און אין דיא אידישע ערציהונג איז געלעגען דער זיעג פון דיא אידישע פאלק. דא וויכטיגקייט און שטארקייט פון אונזער עקזיסטענץ אלס נאציאן.

הקדוש ברוך הוא יושב ומלמד תינוקות של בית רבן תורה *1 דער גרויסער וועלטאל פערברייננגט צווישען די קליינע קינדער און לערנט מיט זייא תורה.

אזוי הויך האבען אונזערע חכמים געשעצט אין ערהויבען דעם אידישען לעהרער, אז דער נאמען „מלמד“ איז נאר געווען א טיטעל: און דעם עווינגען זעלבסט האט מען געלויבט און בעטיטעלט מיט'ן נאמען „מלמד“ מיר זאגען אויף־

*1 עבודה זרה ג'.

נעהמען ערלויבט מען האט דורדערם יאהר צווייטע אין ערנסט ... לערנען
אליין נאר איז לערנען גמרא פאר אבער תנ"ך קינדער מיט לערנען פאר געצאדרט
ניט ערלויבט געווען צו נעמען קיין געלד.

אין דער זעלבער צייט זאגען אונזערע געלערנטע: תלמיד שלא ראה סימן יפה במשנתו חמש שנים שוב אינו רואה ר' יוסי אומר ג' שנים 35 * ווען דער שילער האט געלערנט פינף יאהר אדער, וויא ר' יוסי זאגט דריי יאהר, און האט נאך ניט אויפגעטהאן, ווען ער שוין ניט קענען אויפטהאן. און עס איז פיעל גלייכער דאס אזא באחור שילער זאל זיך לערנען יואס פאר א מלאכה. איידער וועלכע פראפעסיא, אום ער זאל ווערען נוצליך פאר דער מענשהייט.

34 * ב"ב ח'

35 * חולין כ"ד

נאר ניט ביז געוואָרען. ער האט איהם גאנץ געהאַסען געפרעגט: „וואס איז דיא אורזאכע דערפון?“ דער תלמיד האט איהם געענטפערט ווייל ער האט געהערט דאס מען האט גערופען ר׳ פרידא׳ן ערגעץ צו א בר־מצוה. האט ער יעדען מאל גערעכענט דאס ער וועט באלד אוועק געהען איי־דער ער וועט איהם ערקלעהרען די געוועהנליכע פיער הונדערט מאל, און דעריבער איז ער ניט געוועזען איינמערקזאם ר׳ פרידא האט איהם געדולדיג געזאגט, דאס, ער זאל יעצט זיין מעהר איינמערקזאם, ווייל ער וועט איהם נאך פיער הונדערט מאל ערקלעהרען דיא זעלבע זאך און ער וועט אין מיטען ניט איינהערען.

בײ דיעזע געשיכטע קען מען זעהן, וויא פיעל איין איינציגעם געדולד דער אידישער לעהרער האט בעזעסען, אז עס איז גאר פאר איהם ניט געוועזען קיין בע־שטימטע צאהל, וויא פיעל מאל ער זאל ווידערהאלען דעם לערציאן צו זיין שילער.

יענער ר׳ חייא הגדול ווערט דערצעהלט, דאס ער האט געהאט א זאנדער־בארען סיסטעם אין לערנען מיט דיא קינדער. ער פלעגט אויסשרייבען אויף פארמענט גאנץ תורה, און דאס אויסלערנען מיט פינף קינדער, ד. ה. מיט יעדען קינד בעזונדער איין ספר. און נאכהער, פלעגען דיא פינף קינדער איבערלערנען צו זאמען, יעדער וואס ער האט געלערנט פון זיין לעהרער, פון ר׳ חייא׳ן, אזוי פלעגט אויסקומען דאס אין איין יאהר צייט פלעגען אלע פינף קינדער אויס־לערנע און וויסען אויף קלאהר אלע חמשה חומשי תורה. 32 * דאס זעלבע פלעגט ער טהאן מיט ששה־סדרי משנה, מיט דיא זעקס סדרים משניות, צו זעקס בעזונדערע קינדער, און עס אויך דורכלערנען מיט זייא, אויפ׳ן זעלבען שטייגער אין איין יאהר. 33 * מען דארף אויך ניט פערגעסען דאס אין דיא אלטע צייטען — וויא מיר האבען שוין ערוואהנט — האבען דיא אידישע לעהרער קיין געצאהלט ניט גענומען פאר דעם לערנען מיט שילער. און דאך זיינען דיא געווען איבערגעגעבען מיט ליב און זעעלע צו דיעזער הייליגער ארבייט פון קינ־דער ערציהונג. פיעלע האבען זייער גאנצע צייט אויסער געגעבען דערויף. ווען מען האט א מאל געזעהען א קינדער לעהרער אויסען דער שוהלע ניט בייא זיינע שי־לער, איז עס געווען איין איבער־געוואהנליכע זאך און מען האט עס בעוואונדערט. רב האט א מאל געזעהען דעם בעוואוסטען קינדער לעהרער, רב שמואל בר שילת אין איין אנדער פלאץ אין דער צייט פון לערנען, האט ער זיך דערויף שטאר־ק געוואונדערט. און האט איהם געפרעגט: „האסט דוא שוין דיין בעשעפטיגונג מיט קינדער לערנען אויפגעגעבען, וואס מען זעהט דיך דא, אין דער צייט ר׳...

---

32 * [illegible] פ״ה.

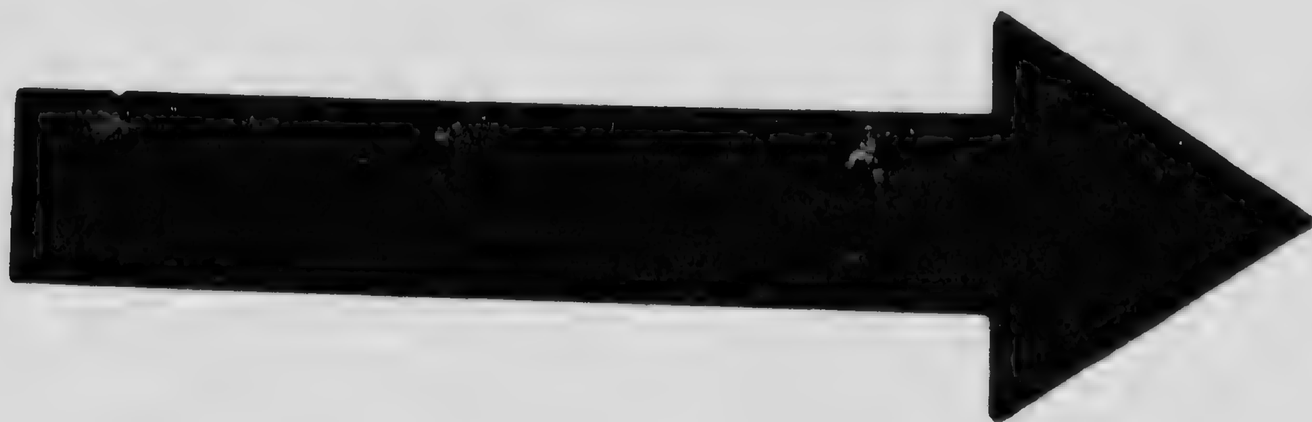
33 * שם

[illegible] דאס [illegible] דיא [illegible] איז געווען. אז דיא בני [illegible]
[illegible] דיא [illegible] ראט [illegible]
געראט א [illegible] אבער דיא [illegible] געשטיינד פערנעבט [illegible]
[illegible] געווען אין [illegible]

[illegible] ארבעט [illegible] ארויס [illegible] ניט [illegible]
[illegible] דיא [illegible] דיסציפלין [illegible]
[illegible] שטרענגע [illegible]
[illegible] דיא [illegible]
[illegible] אבער [illegible] דיא [illegible]
[illegible] מיט [illegible]
[illegible] אבער, [illegible] מיט [illegible]
[illegible].

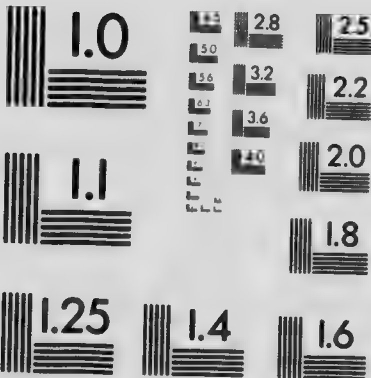
[illegible] מיט א [illegible]
[illegible] ער דאט מיט א [illegible]
[illegible] אריעזר [illegible]
[illegible] ר' עקיבא [illegible]
[illegible]
[illegible] דאס [illegible].
[illegible] צו דעם
[illegible]
[illegible]
[illegible] אין
[illegible] א [illegible]
[illegible] אין דיא
[illegible] מאר [illegible] געט
[illegible] דאס ר' [illegible] דיא [illegible] ביז [illegible]
[illegible] אין [illegible] ניט [illegible] אין

26* כתובות ק"ג
27* סוכה מ"ז.
28* קדושין [illegible]
29* עירובין נ"[illegible].
30* חגיגה ב'
31* עירובין נ"ד.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

אין בעטראכטען אז געדענקען וואס מען זעהט יעדער תלמיד דערצעהלט פאלגענדעס: תלמיד אחד היה לו לרבי אליעזר שהיה שונה בלחש, לאחר שלש שנים שכח תלמודו 19* ר"א האט געראט א שילער וועלכער האט געלערנט אין דער שטיל; אין דריי יאהר צייט האט ער פערגעסען וואס ער האט געלערנט. עס איז אויך געווען איינגעפיהרט אז מען זאל לערנען מיט א נגון. כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חקים לא טובים 20* דער וואס לערנט אהן א נגון איז גלייך ווייא ער וואלט דאמיט צייגען אז ער האט אין דעם לערנען קיין פערגעניגענד געפינען. בעת לערנען פלעגט מען זיך בעוועגען מיט'ן קערפער זיך שאקלען 21* אים מען זאל ניט ווערען מיעד פון זיטצען אויף איין ארט א לאנגע צייט. יעדעס געגענשטאנד בעזונדער האט געהאט פאר זיך איין אייגענעם בעשטימטען נגון. צום ביישפיעל: ווען מען האט געהערט לערנענדיג, האט מען גלייך געקענט בעשטימען, נאך'ן נגון, וואס מען לערנט. תורה, נביאים, כתובים, משניות אדער גמרא. ווייל יעדע פון דיעזע געגענשטענדע האט מען געלערנט מיט א בעזונדערען נגון: כל המשנה מנגון לנגון, הרי זה נחשב כעובר על השגת גבול אשר גבלו ראשונים 22* דיא קינדער פלעגט מען לערנען מיט דקדוק, מען האט זייא געגעבען פערשידענע סמנים, כללים, טעמים און ערקלערונגען. אמר רב חסדה: אין התורה נקנית אלא בסימנין, שנאמר: „שימה בפיהם„ 23* — אל תקרי „שימה„ אלא „סימנה„ 24* רב חסדה האט געזאגט: מען קען ניט ערווערבען תורה, סיידען, דורך פערשידענע סימנים, פערצייכנונגען אום מען זאל עס בעסער געדענקען. אט אזוי האבען זיך געפיהרט דיא בני יהודה: בני יהודה דדייקא לישנא ומתנחי להו סימנא, נתקיימה תורתן בידם: בני גליל דלא דייקא לישנא, ולא מתנחי להו סימנא לא נתקיימה תורתן בידן 25* דיא בני יהודה זיינען געווען זעהר אויפדינגטיג, אבער, דיא בני גליל האבען ניט געמאכט קיין אינטערשיעד אין זייער אויסשפרעכען דיא ווערטער. און האבען אויך קיין דקדוק געלע־

19* עירובין נ"ד.

20* מגילה ל"ב.

21* מחזור ויטרי, ספר חסידים סימן תתלט"ו

22* שם, ס', ש"ב.

23* דברים לא', י"ט.

24* עירובין נ"ד.

25* שם נ"ג.

פאר דעם צווייטן, אז מע' דאט איבערגעלערנט דעם, וואס לערנט איבערכאטיג
איז קראַנקהייט. יעגעמא בייז דער עד 14* א גרויי בענעדמט זיך איז א נאר
יעדער טיפ געוויינטלעך, וואנט דיא וועלט א גרויד וואָרט. און מיט קינדער לער
נען דאַרף מען זיין זעהר פאָרזיכטיג. מע' מוז פרייער נים בעדיינען און זען
מענטש דעגער בגען ... אבער דאַס קינד נים אונטערדריקען. ווייל עקבא היגריתא
געדיינט זיך אבגעשטעלט. דער הוזיר דערציילט בזי א לערער לערנער דאַס
גרויאב בעדאנקעט זיינע שילער ער דאַט וויא נעשיאַנע אינטערסאַנטייט
מע' דאַט אים דערפאר ענטזאגט פון זיין שטעלע, אז רב אדא דאַט איז נאָך
צוריק צו געגעבען פון אים דאַס רעכט צו זיין א לערער. רבינא דאַט אים
אבער צוריקגעגעבען אויף זיין פריערדיגע שטעלע, ווייל, עס איז שווער .עווען צו
קריגען אזא גוטען לערער וויא ער איז געווען 15*

דאַס קינד איז געלערנט געוואָרן פון א ספר, נים פון באַזונדערע בלעטער
דיא פונף יאָהרע ויאס רבי עקיבא דאַט אנגעזאגט צו ר"ש בן יוחי ווענדען אין
תפיסה איז געווען: בשאתה מלמד את בנך, למדהו בספר מוגה. 16* ווען
דו לערנסט מיט דיין קינד, לערנע אים פון איין איבערגעזעהענעם ספר איז
וויבאלד עס זאל זיך נים געפינען קיינע פעהלער. נאָך בעסער וואָלט זיין צו
לערנען מיט דיא שילער פון א טאבעלע וואס זאל הענגען אויפ'ן וואַנט. אים
דיא שילער זאָל נים דאַרפען זיינע קעפ דאַרטען אריינטער געבויגען איבער
דעם ספר פאר שפעטערע לאנג. עס טרוט דעם קינד זעהר פיעל שאַדען
אבער, אויך דאַרף פאַל איבערזייניג. דאַרף מבואר לידי זבורה 17* און
איתקיים בדבקות, דער דין, און בעטראַכטען דעם איבערעדען פון דיא ביבליאָט
טען דעהנער וויער פיעל צום זכרון. הלימוד מתוך הספר לא במהרה משכח
למודו 18* דער וואס לערנט פון א בוך וועט נים פערגעסען זיין לעהרע
איז געשריבען וויא דער וואס לערנט איבערגיך. וואָרום פאר דעם לעהרער
זעהענדט אין איך דאַרפיאַס, אז ער זאָל אריינקוקען אין דעם ספר, פון וועלכען
ער לערנט מיט זיינע שילער, ער זאָל זיך היטען און נים זאָגען איבעריגעס.
אים דאַרפט צייגען א גוטען ביישפיעל צו זיינע שילער.

דיא שילער דאַלטען געדאַרפט לערנען היינט, אויפ'ן רול. דיא אייערען דאַר
פען הערען וואָס א מויל רעדט, וואָרום דיא אויגען שפיעלען א גרויסע ראָלע

14* שם.

15* גיטין ל"ו.

16* פסחים קי"ב.

17* מנחות מ"ג.

18* ירושלמי ברכות,פ"ה הא'.

דער לערער האט געדארפט לערנען מיט'ן קינד דייטליך, אנגעענדיגן פער שיעדענע מיטלען, ביישפילען, אום דער קינד זאל עס גוט פערשטעהן. איצר חשים לפניהם 5* ערכם לפניהם כשלחן ערוך 6* דיא זאכען פאררייכען מיט לערנען אזוי וויא א פול געגרייטער טיש מיט אלע געריכטען, דער לערער האט אויך געדארפט זיין זעהר איינגעבונד מיט זיין ערציהונג און ארויסרע-דען שארף, אויב דאס קינד זאל זיין אויפמערקזאם צו ענטפערן אויף וואס מען וועט איהם פרעגען און ניט שטאמלען: ת"ר ושננתם! שיהו דברי תורה מחודדים בפי' 7* שבת, דאס מען ניט געלערנט מיט דיא קינדער ריינע נייע געגענשטענדע, פרישע לעקציאנען. אום ניט צו מאטערן דעם קינד אין דעם טאג וואס מען דארף רוהען, נור איבערצולערנען דאס וואס מען האט מיט איהם געלערנט דורך דער וואך. 8* אין מקרין התינוקות בשבת מתחלה 9* אנדערע חכמים האבען געהאלטען דאס מען זאל לערנען מיט דיא קינדער וואס מעהר: מרהטי בגמרא [illegible] מעיני בבבא 10* עס איז בעסער מען זאל לערנען מיט דיא שילער וואס מעהר, און זיך ניט ארייננעמען גלייך אין עמקות, ווען דער שילער וועט שוין האבען א רעכטע ביסעל אריינגע-לערנט וועט ער דאן קענען איבערגעבען מעהר צייט פאר פערטיעפענע העבראמען אין [illegible] זיא עס [illegible] אי [illegible] אי [illegible] דיא [illegible] 11* עס איז ניט פראקטיש זאגען דיא חכמים [illegible] אפ צו שטעלען אויף יעדעס ווארט, און פערברייטען דיא צייט אויף פער-שיעדענע דרשות, [illegible] ,,ווען מיר ווארטען ביז אפ געשטעלט אויף יעדעס ווארט וואלט פערגעסען צו [illegible] צייט, און [illegible] געבליבען ניט געלערנט" ואמר רב פפא, לעולם ישנה אדם ואחר כך יבין 12* מען באדארף לערנען מיט'ן שילער [illegible] און שארף, ווען מען האט געדארפט איינגעבען א לעהרער, איז מען געגאנגען זעהר פארזיכטיג: תני תרי מדרדקי, דר [illegible] דייק, [illegible] דייק [illegible]: מותבינן דדייק ולא גריס 13* ווען עס דאבען זיך געמאלדעט צוויי לערער, איינער לערנט גרינדליך אבער ניט פיעל; דער צווייטער לערנט מעהרער, אבער איבער פלעכליך; דאט [illegible] גערעכט דעם פארציג

5* שמות בא' א'.

6* עירובין נ"ד, מכילתא

7 קדושין ל'.

8* ברייתא נדרים ל"ז, ובפי' הר"ן

9 ש"ע, יו"ד, הלכות ת"ת, רמ"ה

10* סוכה כ"ט

11* עירובין מ"ח

12* פסחים ג., חולין ס"ג

13* ב"ב כא'.

מען פון אַ ערנסטן ראַב. וואָרום דער גוטער ייד, דער נעראַבינאַוויטש [illegible]
ווייסט דאָך מסתּמא. אַז דער רבי, איך רעדן. דאָס יענער ווייסער וואָס רעדנס ניט
איז ניט. אין גאַנץ ווייל ער ווייסט צייטוויליג ניט זיינע דברים פון'ם איבערן
לעבן אין מיט דער צייט ווערט ער צו אים איך געבן צו לעבען דער
יענער האָט נעמען אין באַר אַ נעשטיינקען יענעם פון דער פראַגע, אים
מיטבער עס דאָס ווי אַ גאַר געדאַנקען. דערציילט האָט אַ איך דיר [illegible]
איז אַ נעווייזן שטענדיג [illegible]
[illegible]
[illegible]
איך ווייס ער דאָס נור איבערגעבליבן איז דער שטיקל [illegible]
לעבן דאָס ווי איבערגעבליבן אַ ווינקל דער דינער איז נעוואָרן בעטן [illegible]
שיינע יאָרצענט אַז עס דאָס אנגעהויבן צו געבן אַ שטאָרקער [illegible] ווי
זאָל איז מיר איבערגעבן געוואָרן, איך דאָס האָב מיר געריסן אין דער אים
דאָס ערשטע געבליבן. וואָס מיר איך געבן איך מיט וואָס בעשטעטיגט איז
איך אַ [illegible] ער דאָס מיר געענטפערט. איך בין אַן איינפאַכער [illegible]
אין בעטן אַ בריוו שרייבן פאַר זיינע רעדע. ווי איך ערבעט דאָ אים
מיט זיינע [illegible] איך אינטערעסירט די ערשטע רעדע פונעם אין [illegible]
[illegible] ווי דאָ הייבט אין יענער איינער דען מיר ניט צדיק [illegible]
איך אים בעטן אַז איך געבן פון אירבאַר ניט
ער דאָס ווייטער דערציילט. אין דער [illegible] פון מיין שריפט דאָס איך
נעמאַכט [illegible] אין [illegible] אים רעדנ פּיטאַר וועג עם [illegible]
ייד, אַז איך דאָס אַ שרעקט דער וואָס דאָס ניט [illegible] צום רעדנ, פאַר
שטעלער איך מיר גאַנץ גוט ווי אַ צו געווינען זיי זיינע רעדעלעך [illegible]
[illegible]. איך גער מיט אים צום מיטער אין פּאַנג ערשטע [illegible]
פון ווינטער [illegible]. אין דער ווערטער צייט שפּעטער איך צו אין [illegible] אים
דער ווייל פון דער שריפט איך גיב אים צו בעשטעטיגן וואָס [illegible]
פון דעם רעדנ אַז איין [illegible] ער צו מיר שטאַרק צוגעלאָזט אין [illegible]
דער צום רעדנ. / דער רעדנער דאָס געשאַפן ווי צוגעבן [illegible]
צו זיינע שריפטן מיט אַנפאַנג רעדנ אים דאָ [illegible] דער פּרידע צו אים
אַ [illegible] אין דאָרט [illegible] צום רעדנ. בו דאָ [illegible]
כלפי הבתה [illegible] אמר מילתא הבר [illegible], בעסער ער [illegible]
נעמאַנען רעדנ מיט זיינע חסידים, פלעגט ער זאָגן אַ ווערט, עפּעס בייזער
ליבער, אין נאָכדעם רעדנ.

[illegible] תענית כ"ד ע"א.
1* פסחים קי"ז ע"א.

ג'

די לעהר-מעטהאדען אין די אמאליגע שוהלען.

מיר געפינען ווייטער איינינע ערקלעהרונגען איבער דיא סיסטעם פון קינדער ערציהונג. אמר לו רב, לרב שמואל בר שילת. עד שית לא תקביל, מכאן ואילך, קביל ואספי ליה כתורא. *1 דער געלעהרטער רב האט געזאגט צום לעהרער פון א פאלקס שוהלע, רב שמואל בר שילת. פאר זעקס יאהר זאלסט דוא ניט אויפנעהמען א קינד. ווען דאס קינד איז אבער עלטער וויא זעקס יאהר, זאלסט דוא איהם אויפנעהמען אין דיא שוהלע, און זאלסט איהם אנשטאפען דיא לעה־רע וויא מען שטאפט אן אן אקס. מיר קענען נאטירליך ניט איינשטימען מיט דיעזער מעטהאדע צו לערנען דאס קינד זאכען, וועלכע ער פערשטעהט ניט, און איהם שטאפען מיט דיא לעהרע איבער זיינע קרעפטען, אבער מיר מוזען דאך צו געבען, אז רב, וועלכער האט געלעבט אין אנפאנג פון דריטען יאהר הונדערט האט גאנץ ריכטיג בעשטימט דיא יאהרען ווען א קינד דארף אנפאנגען צו לערנען. פון דיעזען רב, געפינען מיר אן אנדערען זייער וויכטיגען שפרוך וועגען דער האל־טונג פון דעם לעהרער געגען דיא שילער־ביי׳ם אינטעררעכט. אמר לו רב, לרב שמואל בר שילת, כי מחית לינוקא, לא תימחי אלא בערקתא דמסנא, דקרי קרי, ודלא קרי ליהוי צוותא לחבריה. *2 ווען דיא ווילסט שלאגען א קינד—האט רב אנגעזאגט דעם לעהרער שמואל בר שילת—פאר זיין איינגעהארכזאמקייט. בע־דארפסט דוא וויסען און ניט פערגעסען מיט וועמען דיא דאסט צו טהאן, קאנסט איהם קיים אנריהרען מיט א קליינעם רימען פון א שוך, אבער זאלסט זיך היי־

---

*1 ב"ב כא'.

*2 שם.

אויך דיא הערפערליבע איבונגען זיינען נים פערנאכלעסיגם געוואָרען, אפילו שווימען איז אויך געווען נאָך איינינע, א וויכטיגע געגענשטאַנד אין דער אינטערריכטס פּראָגראַם. 38*

צווישען דיא תלמידיסטען וועלכע האבען זיך זייער פיעל אינטערעסירט מיט דעם שוהרייעזע אין האבען אייך פיעל בייגעטראָגען צו איהר ענטוויקלונג קענען מיר אנגעבען דיא פאָלגענדע: רבי יוחנן 57 יאהר פאר דיא אלגעמיינע ציים רעכנונג. רבי עקיבא, ר׳ יהושע 73 אין ערשטען יאהר הונדערט. רבי יהודה הנשיא דער מסדר פון דער משנה און אינטימער פריינד פון דעם רוימישען קייזער אנטאנינוס. ר׳ אלעזר בן שמוע און ר׳ פרידא 120. רבן גמליאל דער זוהן פון ר׳ יהודה הנשיא 215. רב און רב חסדה. רב קטינה. רב זירא׳ רב נחמן. רב חייא בר אבא און רבה בר בר חנה 250. רב פפא 258. אביי 279. און ר׳ יהושע בן לוי 291. און נאָך פיעלע אנדערע.

וועגען פינדערשוהלען אין מיטעלאלטער און זייערע מעטהאָדען זעה קאפיטעל י׳ און קאפיטעל י״.

38* קדושין כ״ט.

איינער שטאָדט אַליין האָבן געאַרבעט מער לערערס יודישער אין ירושלים (31) אין אין מדרש איבער ווערט אנגעגעבן ווייטער צאָל פון מער אין צוויי פינף קינדער.

מיט דעם אַרבעטן בעשלאָגט זיך דער תקנה, אַז ירושלים, איז נור דערפאַר חרוב געוואָרן, ווייל דיא איינוואוינער האָבן ניט געגעבן בעדייטונג צו שיקען דעם ווערט פון יעדען קינדער־ערציער אין ווערט קינדער־שולען (32) יעדער בע בורגער דיא איינציגע וואָרט שולהויזער פון דעם פאר (33) דיא קינדער שולען ווערען געוויסן אַרגאַניזירט בעבעשטעמטעס. דער אנטערריכט איז אינגעשטיירט געוואָרען פריי צו אַרט קינדער ביז דיא איבערגעבן יעדער. דיא קינדער ראַבינעצירט געוואָרען נאָך זייערע יאָרען און געבעטען. אין איין דעם שטייגער איז דער אונטערריכט איינגעשטיירט געוואָרען אין דריי ריבען. א ביתרדסת. ב' בית־תלמוד איז ג' בית־מדרש. דער פראָגראַם איז געווען גלייך פאַר אַלע שולען (34) דער צאָהל פון די שילער פאַר איין לערער איז געוואָרן איז געווען פינף־אונד־צוואַנציג דאָר פינף־צוואַנציג שילער דאַס מען שוין צוגעגעבן א ריש תיבנא, א בעהעלפער פאַר פינפציג שילער, האָבן געמיטן זיין צוויי לערער (35). דיא הוצאות דערויף האָט געמיט געבען דיא געמיינדע. דיא אונטעררייכט שטונדען ווערן אויך בעשטימט געוואָרען. עשר מקריים הקירו רבנן עתים לתלמידיהם שידעו עת לבא ויעשנית (36) ווייא האָבען אויך געזאָרגט פאַר דיא היגיענע פון דיא קינדער. מען האָט געלויבט זעהר בייער צייטער עדויות, אז דער פראַכט. אין ווערבען מען דאָס אונטערריכטענע. זאָל ניט זיין בעהרעטעטע פון שטייענדע ליבען. אין דער פאַר ווען עס דאָס זיך א מאָר געטראָפען, אַז מען האָט ניט געהאַט געניג פּלאַטץ אין דיא הייזער פאַר דיא שילער האָט מען געבער אונטעררייכטעטע אויף דער גאַס. אויב'ן פעלד, אונטער [illegible] ריפעל. גזר רבי שלא ישנו לתלמידים בשוק. (37) רבי האָט ווידער געוויזען מיט דיא שילער ניט לערנען אויפ'ן גאַס. ווייל דיא לערער פלעגען זייא בעבער אונטעררייכטען אויפ'ן גאַס. איידער דיא קינדער זאָלען דערשטירט ווערען פון ענגשאַפט אין פערדאַרבענע שטיקענדע ליפט.

---

31 * תענית פ"ה.
32 * שבת קי"ט.
33 * ירושלמי פ"ק דחגיגה; מ"ר איכה.
34 * פרקי אבות פ"ה.
35 * בב' בא'.
36 * עירובין נ"ד.
37 * מו"ק ט"ז.

געך פון יעדעס יאהר אלט. דאך האט מען איינגעשטעלט מיט דעם יעדעס יאנט, אז מען זאל נאך אנפאנגען רעכענען מיט׳ן יונגן פון צען יעדעס יעדעס יאהר אלט.

דאס איז א גרויסער פונקט אין רבית פעדאגאגיע. וויבאלד די ערטערן, אפילו די פרומע טאטעס, ווילען פריער פאנגען אז צו לערנען מיט׳ן יונגן ווען ער איז פיער אדער פינף יאהר אלט. מען טהוט דערמיט נאר ניט אייך פערדערבט עס איז א גרויסע דער פאר׳ן קינד. עס איז צו פריה, דעם קינד׳ס מח איז נאך ניט רייף גענוג. דאס ער זאל בעגעמען וואס מען לערנט מיט אים. עס איז א פארט, אז דער זעקסיאריגער קינד דער איינער איז איין יאהר, וואס א פינף יאהריגער קינד האט געלערנט אין צוויי יאהר.

דעזער יהושע בן גמלא, איז געוועזן ווינטיגער פערזאן. ער איז געוועזן דער לעצטער אידישער כהן גדול, אין זיין צייט האבען די אידען געליטען פון די רוימער, און עס האט זיך אנגעפאנגען דער לעצטער קריעג, וועלכער האט גע׳ פירט צו חרבן בית שני. און דאך האט זיך יהושע בן גמלא בעשעפטיגט מיט דער פארבעסערונג אין דאס געגרינדעט פאלקס־שולען. וויייל ווער נאר האט געקענט וויסען אזוי גוט ווי ער וויעדער א כהן גדול. אז דעמאלט אין איא וויכטיג וואס ווייא אין יענער צייט דאס די גאנצע שטאריינג. די רייכט געבויט פון א פאלק ליגט נור אין די פאלקס־שולען

אין איין אנדער פלאץ געפינען מיר פאלגענדעס: רבי חייא זאגט: „עבידנא דלא תשתכח תורה מישראל״. דיינו דאמר רבי: „במה גדולים מעשי חייא״. [illegible] רבי חייא איז ארוא גע׳גאנגען נאך ווייטער. ער זעלבסט איז געווארען א פארבעסערער א מלמד. און רבי, אדער ר׳ יהודה הנשיא האט אים געדיהכט און איינגעזעהן: „במה גדולים מעשי חייא!״ רבי חייא טהוט אייך זייער פיעל פון יענער צייט אז אין ווי מער זיינען אלע אידישע געמיינדען געווען פערפליכטעט איינצואראכטען קינדער שולען. 29* כל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחריבין אותה, רבינא אומר מחרימין אותה 30* די געמיינדע וואס האט ניט געוואלט איינפירען ביוא זיך דיעזע גוטע ארדנונג איז דער־שיידען מיט איהר גוטע ווייטער און געוואלט געצווינגען איינגעשראנקט פון דעם כלל ישראל

אבער דאך בעיר שאין שם מלמדי תינוקות 31* עס איז געוועזן שטרענג פערבאטען צו וואהנען אין א שטאדט וואס האט ניט געהאט ניין קינדער שולע צו אינטערריכטען די קינדער. און דער צייט פון בית שני איז האבען אידישע לאנד פיר געוועזן מיט קינדער־שולען. איבער דייטש האט זיך איינגעציילט די שטאדט ביתר אין דיעזער היסטארישער צייט צו זיינען די גרויסע צאהל שולען. דערצעהלט דער תלמוד 32* אז אין דער

29* שם ל״ג.

30* בב׳ כא׳

31* שבת קי״ט

[illegible]

[illegible] גיטין נ״ח

לערנען, שבעת, דער וואס האט זיין פאטער ניט געלאזט [illegible] דער פאטער אין
געזעצן איין עם הארץ, א פראסטער מענש פלעגט בלייבען [illegible], ניט געלע
רענט. מען האט אנגעהויבען לערנען [illegible], דער וואס
האט געלערנט מיט'ן צייטגייסט [illegible] אין [illegible] כל
המלמד את בן חבירו תורה, זוכה ויושב בישיבה של מעלה [illegible] המלמד את בן
עם הארץ תורה, אפילו הקדוש ברוך הוא גוזר גזירה, מבטלה בשבילו. [illegible] דער
וואס לערנט מיט'ן צייטגייסט דער תורה אין [illegible] בייא וואס. אין
דער וואס לערנט תורה מיט דעם קינד פון איין עם הארץ [illegible] צו
ערשטערען א גזירה [illegible] בייא וואס נאכדער אין מען געזעצן
צום בעש"ל דאס מען זאל [illegible] א [illegible], און אנפאנג אין דיעזע
שולע נעהמען איינגעריכטעט [illegible] אין [illegible] באלד אבער האט דאס
פאלק אנגעהויבען צו פיהלען דיא [illegible] וואס [illegible] מען
דארף שיקען דיא קינדער פון דער פראווינץ צו דער [illegible] דארטען לער
נען, אין [illegible] ווינען באלד איינגעריכטעט געווארען [illegible] אין
אלע [illegible]. אבער [illegible] פאר [illegible] פון זעכצעהן אדער
זיבעצעהן יאהר אין עלטער. [illegible] דיא [illegible] געגאנגען אומ
זיסט: מה אני בחינם אף אתם בחנם. [illegible] זאגט: אזוי וויא
איך לערנע מיט אלעמען אומזאנסט, אזוי [illegible] דיא [illegible] לערנען
פון תורה צו אנדערע אומזאנסט [illegible] דער מלמד
[illegible] נעהמט קיין געלד פאר זיין אונטערריכט, פערלאנגט, אז דיא שול
[illegible] מיט [illegible] צו זייע
[illegible] ווען עס פלעגט אבער [illegible] דיא [illegible] איינער, אדער
איינע וואס פלעגען דעם [illegible] צו [illegible]
מען פאר'ן [illegible] און [illegible]. [illegible] דאס בעווי
זען אלע [illegible] וואס זיינען [illegible] אין דעם [illegible]. [illegible]
געלאזט [illegible] קינדער שוהלען אין אלע [illegible], אין אלע שטעדט און
[illegible] אלע קהלות, פאר קליינע קינדער [illegible] יאהר אין עלטער. [illegible]
[illegible] איהם האט אויסגערופען ר' יהודה: ברם זכור אותו האיש לטוב, ויהושע בן
גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל! [21*] [illegible] דיעזער מאן
[illegible] אז זיין נאמען זאל בייא אונז בלייבען צום [illegible] אנדענקען! [illegible] ניט
זיין [illegible]. וואלט מען [illegible] אמאל עקר
[illegible] לערנען בייא אידען: אמר ר' [illegible]: כל המשהה את בנו פחות מבן
שש, רץ אחריו, ואינו מגיעו. [24*] רב קטינא זאגט: דער וואס בריינגט אריין
זיין קינד צום לערנען ווען ער איז אינגער פון זעקס יאהר [illegible] ער מאכען פיעל
גרעסערע פארשריטע אין זיין לערנען וויא [illegible] באנגען אז לער

20* בס', ס"ה
21* ב"ב כ"א.
22* נדרים ל"ז
23* ב"ב, כא'
24* שם.
25* כתובות נ'.

נאך זייער טויט זיינען זייא באלד געעפענט געווארן דורך דעם מדבר פאר
נער יהודה יציאת מ. דיינע, פרינצען, מנשה און רבשקה, האבען ערהאלטען
זייער איבערגעבליבען אין איינער פון יענע שיהרען 14 קעניג חזקיהו איז גע
ווען איבערגעגעבען זיין לייב אין יענע צו דיא שיהרען און ארגעמיין און צו
דיא יוגענדשיילער נאך מיטה. חזקיהו געזן חרב על פתח בית המדרש ואמר
כל שאינו עוסק בתורה ידקר 15 דער קעניג חזקיהו האט אויסגערופען א
שיילער איבער דיא טויר פון בית המדרש מיט איין ערקלערונג: דער וואס
וועט זיך ניט בעשעפטיגען מיט דער תורה וועט דערשטאכען ווערען דורך'ן
שווערד. דער מדרש דערציילט, ווי ער זעלבסט פלעגט ארומגעהן אבענדס
געגען אייף דיא הייזער, אייף דיא מלמדים און זייערע לעהרמעטהאדען נאך
צו זעהן אויב דיא אייפערזיכט איבערצייגענט געווארען. מיר זעהען דאס קעניג
יאשיהו האט געפינען פאר נייטיג אריינצוציהען געלעהרטע און ארע שטערט
פון ארץ ישראל צו לערנען דאס פארהיילינגען און זיטען לעהרער דיזעס לעהר
דער זיינען אבער ניט פערבליבען אייף שטענדיג אייף איין ארט, זאנדערען זייא
האבען בעצייטען דאס גאנצע לאנד, פון שטאדט צו שטאדט, פון דארף צו דארף
און געלערנט דייגעם דא און מארגען דארט. אייף דעם ארט און ווייזע זייא עס
דינען נאך דיינעם פאר אין שיילען אין נארהייגען. דיא צייט אבער האט גע
וויזען, דאס דייגענע גוב בעשטענדיגע שיהרען קענען ניט ברייכען קיין גרויי
סע ניצען דיא אימשטענדע ביי'ם אידישען פאלק זיינען אבער געווען זעהר
שלעכט אין יענער צייט. פאליטישע צרות האבען געמאכט אונמעגליך צו זארגען
וועגען פערבעסערען דיא ערציהונג און בילדונג פון דיא קינדער.
ווען דיא אידישע מיטבר און צייטערט געווארען דורך דיא מאכט פון בבל
דאס איז דיא לאגע פון יודישער ערציהונג נאך מעהר פערערגערט און בבלי האבען
זייא איז א דייטע צייט און גאנצען פערגעסען זייער העברעאישע שפראך. דיא
קינדער האבען געלערנט א מיט געמישטען פון פערשיעדענע שפראכען, ביז דער
צייט ווען עזרא איז געקומען מיטען געווען פון בבל צוריק נאך ארץ
ישראל 16

דיא אנשי כנסת הגדולה 17 האבען איינגעארדענט צווייטען זייערע פיעהע
נוגע איינפירונגען, אייף דעם שטחל אינטערריכט, זייער פראקלאמאציא און גע
ווען: "והעמידו תלמידים הרבה" 18 "ערציהעט פיעלע שילער" דאס, און
דער ריבען פעריבעט צו לערנען דאס קינד לערנען אויף'ן פאטער בתחלה מי שיש
לו אב מלמדו תורה, ומי שאין לו אב לא היה למד תורה 19 עס איז אים
געווען אז דאס קינד וואס האט געהאט א פאטער, פלעגט אים דער פאטער

---

14) בבלי ברכות י״ח, בשם יעקב
15) סנהדרין צ״ד
16) יבמות תש׳ גדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית, נחמיה
י״ג, כ״ד
17) אנגעזאגען פון זריבבי, 437 .S, ק. ה.
הו״אבות א׳ א׳
18) ב״ב כא׳.

יערבער שירע ייערבע ראט זיך גוריסען ביז הימעל האבען איך געזעהען דעם ריינעם הימעל נאך א צווייטע געפינען מיר אין מדרש 10 אמר ר' אלעזר יא עס זיינען פיינטשאפט דאומות העולם ככתוב "באבנים חרבי יבו". יווי בלק דער רשע פון מואב וואס זיך פערבינדען מיט דיא ערסטע פון מדין, כדי צו דערגעהן מיט דעם פאלק ישראל. זיינען מיט זייא איך געווען פעראייניגט דיא איבעריגע נאציאנען. אין האבען זיי זיך אין איינעם בעראטהען, ווייא אז דאס אידישע פאלק צו פערניכטען. אין דער רשע בלעם בן בעור האט איין ווערט זיין מיינונג אויף דיזע ארט אין ווייזע: געהט איהר פיהרער אין זער מחנה פון דיא אידען, און שטודירט דעם צושטאנד פון זייערע קינדערביי. 1ס אויב איהר וועט געפינען זייערע סוהלס גיט ארגאניזירט דאן קענט איהר זייא בעזיגען אז איהר וועט דאך נאך ניט קענען איינפירען אייערע פלענער געגען דיזע נאציאן. ביידען ווען זייא ווערען פערשיטצט דיא טירען פון זייערע ריכטערשטיהלס. דאמאלס קענט איהר זייא ניט בעזיגען. וואריום אזוי דאס זייא פערטייטשט ווייטער דאס "הקול קול יעקב והידים ידי עשו". 11 "ווי לאנג ווייא עס ראזט זיך הערען דיא שטימען פון דיא בנייעקב טיגען עשו'ס הענד צו גאר ניט. ווייא באלד אבער דיא בנייעקב מאכען צו זייערע טיירען אין דאס זען זיך ניט הערען פון דער שוהלע מיטזייערע שטימען. וועלען עשו'ס הענד געווינען שטארק אין געבטיג זיי צו הערשטיגע

עס איז אמת אז דער בארארטער איז דיא ריינע געבירדען פון א פארט שפיגערט זיך אפ אין דיא פארהביזאנגע. דאה. ריינע רעדע ארגיבעגטען בהזיז פון הגדות. מען מוז אבער צו געבען אז אין דיא צייטען פון שבעאר הנביא אין אפדייבט אין דיא צייטען פון הענינג חזקיהו זיינען דיא קינדערשולע גע שטאנען זעהר הויך ביי אידען

ב

אין דער רעגינג פון ירידה. האט פערשראבען די טרורען פון אלע גידיג אין לאנד 12 ער האט אויך ניט געשאנטעטעט דיא ריינע אין הוס גאט ער רייבט מען זאל לערנען אין דיא ני גדערשילער. ווייל בימי אחז אביו אם אין גדיים אין תיישים, אם אין תיישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה; רועה אם אין רבנים אין תלמידים, אם אין תלמידים אין חכמים. אם אין חכמים אין זקנים. אם אין זקנים אין נביאים. אם אין נביאים אין הקדוש ברוך הוא משרה שכינתו עליהם מה עשה? עמד וגעל בתי כנסיות ובתי מדרשות 13 אין דאס געזאגט: ווען עס וועלען ניט זיין קיין קליינע שילער וועלען זיין גרויסע געזייכ ניט זיין, אין אנדערע ווערטער הייסט עס ווען מען וועט איינהאלטען ביי אידען דיא חכמים, דיא געלערנטע מענשען, וועט מען פערניכטען דיא ריינע הדראינגראד.

11) ב"ר פ' ס"ה, איב"ר
12) בראשית ב"ה, כב'.
12) פתיחתא דרות רבה, אחז.
13) ירושלמי סנהדרין פ' יא', ויקרא פ' יא'

[illegible] נתן בר אבא [illegible] פנים [illegible] יאמרת [illegible] אז
[illegible] פון שירים [illegible]
[illegible] אז [illegible] שבאי [illegible]
[illegible] פאר יאָס [illegible]
[illegible] איס ווא [illegible] אז [illegible]
[illegible] דיא [illegible] פון [illegible] ווא
[illegible] יאָס [illegible] נים [illegible]
[illegible] הנביא [illegible] דיא [illegible]
[illegible] מדרש [illegible]
[illegible] אז [illegible] מ"ט [illegible]
[illegible] ביא אירען נאך אין דיא [illegible]

[illegible] דיא [illegible] אין אורח ווא [illegible] אין [illegible]
[illegible] א [illegible]

[illegible] פון [illegible] אזן [illegible] דא [illegible]
[illegible] מדרשים [illegible]
[illegible] אידישע [illegible] פארים [illegible]

[illegible] פון [illegible] פון ארץ [illegible]
אין [illegible] פון דער [illegible] שירים [illegible] אזן [illegible]
[illegible] שירים דאָס [illegible]
[illegible] אין [illegible] פון [illegible] אין [illegible]
[illegible] בית המדרש [illegible] נאך אנדערע [illegible]
עס. אז עבר האָט [illegible] נאך א שירים א [illegible]
[illegible] בית מדרשו של שם ועבר, [illegible]
של עבר [illegible] אין א [illegible] אין [illegible] אז [illegible] האָט
[illegible] בית עבר [illegible] האָט זיך [illegible] פון זיין [illegible]
דער [illegible] מדרש [illegible] אז [illegible] אין [illegible]
[illegible] אין [illegible] פון [illegible] [9] האָט [illegible] אז דער

1 פסיקתא
2 מדרש תהלים [illegible]
3 בראשית יא, [illegible]
4 ב"ר פ"[illegible], אות [illegible], רש"י בראשית כ"ח.
5 שם אות [illegible], נאך דעם נאָמען דער מדרש גיט אין „בית המדרש“, [illegible] אין [illegible] אז דיא [illegible] פאר [illegible] עס
איז אָבער א פּאַקט אז אין דיא אַלטע [illegible] האָט מען [illegible] דיא [illegible]
אין בית המדרש
8 [illegible] יא.
9 ב"ר יא.

פאר די עלטערן וואס קאנען בון דיא שכר למוד, זיבען בילינע יעדער אוב עס זאל זייא לאסטען ווייניגער—פאר דיעזע עלטערן האבען דיא חכמים אויך געהאט א ווארט: כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים, חוץ. מהוצאת בניו לתלמוד תורה, שאם פחת פוחתין לו, ואם הוסיף מוסיפין לו. 24 דעם מענשען'ס פרנסה פאר דעם גאנצען יאהר ווערט בע־שטימט אין אנפאנג יאהר אויסער דיא אויסגאבען פאר דיא אידישע ערציהונג פון זיינע קינדער. אויב ער האט איינגעשפארט אין דעם פערגאנגענעם יאהר פערדינט ער דעם יאהר ווייניגער, אבער, אויב ער האט עס פערגרעסערט קריגט ער מעהרער.

אין דיעזען קאפיטעל האב איך ציטירט דיא בעסטע מאמרים וועלכע ציי־גען ווייא טהייער און הייליג קינדער ערציהען איז געוועזען בייא אידען. אין דעם צווייטען קאפיטעל וועט דער לעזער געפינען איין וואהרען אוצר פון מאמרי חז"ל און געגוויס אויסקינפטע וועגען דיא קינדער שוהלען בייא אונז א מאל, זייער האראקטער וואס זייא האבען געטראגען און ווייא הויך זייא זיינען געשטא־נען ביים פאלק.

ב׳

אידישע קינדער שוהלען

עס איז זעהר שווער צו בעשטימען יעצט ווען האבען זיך אנגעפאנגען קינדער שוהלען בייא אידען. פיעלע דיינקען דאס דיא פעריאדע פון קינדער שוהלען בייא אידען, דאס זיך אנגעפאנגען אין דער צייט פון יענע הזקנים [illegible] יענע צייט פון העניג חזקיהו רופט זיך דיא גאלדענע צייט בייא אידען [illegible] כתבו ישעיה משלי שיר־השירים וקהלת! דיעזער אין זיין צייט האט גע־לאזט איבערשרייבען דיא ספרים ישעיה, משלי, שיר־השירים און קהלת. [illegible] פון דאן בין גרוים האבען געלערענט און האבען געלערנט [illegible] לא מצאו תינוק ותינוקות שלא היו בקיאין וכו׳ 25 מען דאס געזעהן אין מען האט נים געפונען קיין אונוויסענדע, אונגעלערענטע זאגאר קליינע קינדער זיינען געוועזען בעקאנט מיט דיא הארבסטע פראגען פון דינים. אנדערע זאגען אז אין דער צייט פון שמואל הנביא און זאגאר בעפאר זיין געבורט זיינען שוין געוועזען אי־דישע קינדער שוהלען.

---

25 ביצה כ"ז, ע"א.

1 ב"ב ו"ה, ט"ו.

2 סנהדרין צ"ה, ע"ב

זיך איינגעיאראנגע מיט דברי תורה. אנשים באים ללמוד, נשים באין לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאיהן [illegible] מענער זאלען לערנען, פרויען זאלען הערען ווייא אנדערע לערנען, צו וואס זאלען נאך דיא קליינע קינדער קומען? אום צו געבען געצאהלט דיא וועלכע ברייננען זייא אין פראנצען אין זייא אין דיא ליעבע צו דער תורה. ר' יודן נשייא שדר לרבי חייא ולר' אמי למיעבוד בקירייתא דארעא דישראל למתקנה לון ספרין ומתניינין. עלון לחד אתר ולא אשכחון לא ספר ולא מתניי. אמרין לון אייתין לן נטורי קרתא. אייתין לון נטורי קרתא א"ל אינן אלא מחריבי קרתא וכו' [illegible]

רבי חייא, רבי אבי און ר' אמי זיינען געשיקט געווארען דורך צופאררען איינינע שטעדט אין ארץ ישראל, איינארדנען מקוהלים און איינצוקשטעלען לערער וואו מען דארף. אין איין שטאדט האבען זייא ניט געפינען קיין שפור פון צייכען פון חדרים און פון לעהרער. ווען דיא בעלי בתים דיא פיהרער פון שטאדט זיינען געקומען זייא בעזוכען האבען דיא חכמים פון זייא פערלאנגט אז זייא זאלען ברייננען דיא שומרים, דיא וועכטער פון שטאדט. זייא האבען גלייך געבראכט דיא פאליציי. בעאמטע „אט דאס זיינען דיא וועכטער פון אייער שטאדט": האבען דיא חכמים זייא געפרעגט מיט איראני „אט דאס זיינען דאך נאר דיא צישטערער וועלכע מאכען חרוב א שטאדט! וועד דען זיינען דיא וועכטער פון שטאדט? — האבען די בירגער געפרעגט מיט גרויס פערוואונדערונג — אויב ניט דיא פאליציי? דיא שומרים פון שטאדט האבען דיא חכמים ערקלערט זיינען דיא לעהרער, מעהר לערער, וועניגער ריכטער מעהרער שילער.

אים ווייטער פערברייטען ווערען בייא אייך זיין וואס מעהר מקוהלים אלס ווייניגער זייטען ווערען דיא צארה פון אייערע געפענגניסע און איהר וועט ניט דארפען קיינע פאליציי

אויך איינע פון דיא אורזאכען צוליעב וועלכע ירושלים איז חרוב געווארען גיבען אי אונזערע חכמים דיא פערנאכלעסיגקייט פון דער קינדער ערציהונג: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שבטלו בה תינוקות של בית רבן [illegible] ירושלים איז צושטערט געווארען ווייל, זייא האבען צוריי געהאלטען זייערע קינדער פון לערנען. אונזערע חכמים זיינען געגאנגען נאך ווייטער און האבען געזאגט: אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש [illegible] מען טאר ניט צו שטערען קינדער פון לערנען אפילו צוליעב דעם אויפבויען פון בית המקדש. דער בית המקדש איז געווען געוועג הייליג און עס אויפבויען איז געווען ווייטער ווייא איינענד וועלכע ישהל און דאך איז קינדער לערנען געשטאנען העכער ווי א געוויסער אידישער געלערנטער האט זיך אויסגעשפראכען „איך האב דעם בית המדרש בייא מיר אין שטאדט און דעם ארון קודש בייא זיך אין הויז, מיינע קינדער לערנען מיט חשק און רעדען פליסיג דיא העברעאישע שפראכע און דאס איז ביי מיר טייערער פון אלעס.

[illegible] חגיגה ג'.

[illegible] ירושלמי חגיגה, פא', מדרש רבה איכה.

[illegible] שבת קי"ט.

[illegible] שם.

ביידע, דיא מוטער אזוי וויא דער פאטער זיינען פערפליכטעט צו לערנען זייער קינד תורה און זארגען פאר זיין איידישער ערציהונג.

המדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה, עליו הכתוב אומר, וידעת כי שלום אהלך 13 * דער וואס ערציהט זיינע קינדער אין דעם ריכטיגען וועג, מעג זיין זיכער אז ביי איהם אין הויז וועט אימער הערשען פרידען. און ער וועט האבען פון זייא פיעל פערגעניגענד. דיא חכמים האבען גוט געוואוסט, און דער צוקונפט פון א נאציאן ווענדעט זיך אן דעם אינטערעס, וואס דיא עלטערן נעמען אין דיא ערציהונג פון זייערע קינדער. אין דעם ווירקונג וואס דיא עלטערן האבען אויף דעם יונגען צוקונפטיגען דור. אל תקרא בניך אלא בוניך 14 * רופט זייא נים קינדער נור בוימייסטערס ווייל זייא דער יונגער דור, זיינען דיא אויפבויער, דיא בוימייסטערס פון דער נאציאן.

רבה בר רב הונא פלעגט נים אנבייסען בעפאר ער האט נים אוועקגעפירט זיין קינד אין חדר לערנען 15 * רבי חייא בר אבא האט אנגעטראפן רבי יהושע בן לוי. ער איז געגאנגען נאכן פריה, רבי יהושע בן לוי איז נאך נים געוועזען אנגעטרייבען וויא עס געהער צו זיין וויא עס פאסט פאר אזא גרויסען מאן: אויבען האט ער געטראגען א מיין טיכאל, און געלאפען דאבטיג [illegible] האט געפירט א קליינעם קינד ביי דער האנד „וואס עפעס אזוי פריה?" האט איהם רבי חייא געפרעגט. „איך פיהר מיין קינד אין חדר"—האט ר' יהושע בן לוי געענטפערט און דאס איז דאך גלייך ווי קבלת התורה. 16 * רבי חייא בר אבא פלעגט זיך נים זעצען עסען בעפאר ער האט געלערנט מיט זיין קינד 17 * זייער גאנצע אינטערעס איז געווען צו ערציהען זייערע קינדער מיט תורה און דרך ארץ.

דיא טעקסטער האט מיר אייך געלערנט, ערצייגען, וויא ווייט דיא אונז שטענדיג האבען ערדייכט, מיט לערנע און דרך ארץ. ווייל דיא ערציהונג פון צוקונפטיגען דור ווענדעט זיך זייער פיעל און ווייט די מיטערס זעלבסט וענגע געבילדעט און וואס פאר א בעגריף זייא האבען פון אונזער פאלקס פער־גאנגענהייט.

דער פאר האט בן עזאי געזאגט: חייב אדם ללמוד את בתו תורה 18 * א יידיש איז פערפליכטעט צו לערנען זיין טאכטער תורה 19 *

עס פלעגט זיין איינגעפירט דאס גאנצע קליינע קינדער פלעגען קומען אין שיהל און דער בעגלייטונג פון זייערע עלטערן, אום זייערע אייגענע וארטי

---

13 * יבמות ס"ב, ע"ב.

14 * סוף ברכות ס"ה.

15 * קידושין ל', ע"א.

16 * שם

17 * שם.

18 סוטה כ', ע"א.

19 * עס האבען זיך געפונען ביי אונז פרויען וועלכע זיינען געווען הויכגעבילדעט אויך אין דיא ערסטע צייטען. וויא — ברוריה אשת רבי מאיר א. א. פיעלע אנדערע.

זיבה ,י' האבען א טהייל אין דער תורה? יעדער מיט זיין זיא ברענגען זיין ערע קינדער אין חדר לערנען. דאס גלייבען זיי עס איך געלערנט אין מדרש אינגעבעדער מיט דיעזע ווארטען. וגם הנשים ינדיני בנוין לתורה 7 וויי' די א מיטער. וועלכע איז איינער אין הויז צוזאמען מיט די קינדער. קען אויך זיא בעסער אכטונג געבען ווי דער פאטער וועלכער איז פערטהאן מיט זיין בערוף 8

עס איז איין אונבעשטרייטבארער פאקט, דאס די מערסטע יונגע לייט די משכילים אין די נאציאנאליסטען וועלכע זיינען איבערגעגעבען צו זייער נאציאן מיט לייב אין לעבען, האבען צו פערדאנקען דעם איינפלוס פון זייער מוטער.

מיר רבינו האט פארגעשטעלט די מצוה פון ולמדתם את בניכם אלס איינע פון די הויפט עיקרים פון דער תורה, און דער תלמוד ערקלערט, אז די מצוה פון תלמוד תורה איבערטרעפט נאך אלע איבעריגע מצות 9

די שטארקייט און די איבעריגע ערהאבענהייט פון די אידען, אלס פאלק ליגט אין די אויפריכטיגקייט פון דער אידישער קינדער-ערציהונג: אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל פיהם של תינוקות של בית רבן 10 די אידישע יעהרען האבען אונזערע געערענטע געזאגט: דאס א טאג ניט דורך דעם לערנען פון די קליינע קינדער אין חדר. די הנהגה דערציעהלט אונז א שיינע מעשה פון די קינדער ביי דער צייט פון מתן תורה. 11

ווען די אידען זיינען געשטאנען ארום און מיט שרעק אונטער דעם בארג סיני בייזייט צו נעמען די תורה, האט גאט פערלאנגט פון זיי א געטליכע שטיצע, וועלכע דאס איבערגעבען: ווער איז דאס פאר איך ערב. אז אידען וועלען היטען מיין תורה דאבען די אידען אנגעגעבען זייערע עלטערן זאבוד ארום ערבים אבער גאט האט אזא ערב ניט אנגענומען. אבער יוען די אידען האבען איסגעריפען „אונזערע קליינע קינדער וועלען דארויף פרזיכער זיין“ האט גאט אנגענומען מיט ליבשאפט די קליינע גאראנטי און נור דורך זייער פאס אזוי געגעבען די תורה. איבער דעם איז יעדער פאטער מחויב ארויסבריגגען זיין קינד און חדר, אירם לערנען תורה און איהם ערציהען מיט דרך ארץ און מעשים טובים

דעם זאגען אויך אונזערע חכמים יעדער וואס לערנט זיין קינד תורה איז גלייך ווי ער וואלט די תורה ערהאלטען אויף דעם בארג סיני. 12*

1 ...

7 דיא ברכה פאר קליינע קינדער פלעגט זיין אין שוהל, אין דיא הויזער פלעגען ... זיא לערנען. ההוא רואה היכן התינוקות קוראין. משנה שבת יא

8 יואל פא'

9 שבת קי"ט.

11 שיר השירים רבה על ה"פ משכני מדרש ש"ה, בשנוי לשון קצת.

12 ברכות פא'.

דינג, א פאקט פון דער היסטאריע פון זיין פאלק. עס איז דיא פפליכט פון פא־טער, ער זאל עס ערקלעהרען זיין קינד.

צים ביישפיעל: פארצייטען, ווען דאס קינד האט געזעהען וויא דער פא־טער נעהמט דאס ערשטע געבארענע שעפסעלע און איז עס מקריב פאר א קרבן; האט ער געפרעגט דעם פאטער — פאר וואס ער טהוט דאס? דאן האט דער פאטער דערצעהלט דעם קינד דיא גאנצע געשיכטע פון יציאת מצרים, פון פינסטערען גלות, פון דיא עשר מכות, ביז ער איז געקומען צו מכת בכורים. אנשטאט דיזעס האבען מיר יעצט דיא סדר־נאכט. מען מאכט בביין פער־שיעדענע צערמאניעס אום דאס קינד זאל פרעגען מה נשתנה. וואס איז עפעס היינטיגער אבענד אזוי פערשיעדען פון אלע אנדערע נעכט פון א גאנץ יאהר. און דער פאטער ערקלעהרט איהם דיא אידישע געשיכטע פון יענער צייט אזוי איז אייך דיא סוכה, דיא ד' מינים און דיא „הניכר ליכטלאך״.

עס איז ווערטה צו געדענקען דאס עס איז צווייפעלהאפט איב אין דיא אור אלטע צייטען פון אונזער געשיכטע האט אונזער פאלק נעהאט שוהלען בפעציאל פאר קליינע קינדער. 2* נור דיא עלטערען זעלבסט זיינען געווען דיא לעהרער פון זייערע קינדער. שמע בני מוסר אביך ואל תטש תורת אמך. 3* „הערצו מיין זוהן דעם מוסר פון דיין פאטער און פערלאז ניט דיא לעהרע פון דיין מיטער״ ווערט פיעלע מאל ווידערהאלט אין משלי. הערינער איז נאך עד היום ביי אונז אידען דער מנהג צו רופען דעם פאטער „אבי מורי״ דאס הייסט: „מיין פאטער - מיין לעהרער״. און דיא מוטער רופט מען „אמי מורתי״ מיין מוטער מיין לעהרערין.

כמו היודע לדבר אביו לומדו תורה 4* כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו לשון הקודש ומלמדו תורה 5* אונזערע חכמים פערפליכטען דעם פא־טער דאס, ער מוז זיך אינטערעסירען מיט זיין קינד'ס ערציהונג אין איהם אנפאנגען לערנען ווען ער איז נאך יונג. גלייך וויא דאס קינד פאנגט אן רעדען דארף דער פאטער אנהויבען רעדען מיט איהם אין העברעאיש און איהם לערנען תורה.

זאגאר דיא פרויען וועלכע האבען א קליינע צאהל מצוות נאכצוקומען האבען אויך אויף זיך דיא פפליכט פון איין לעהרערין. זייא דארפען אכטונג געבען אויף זייערע קינדער דאס זייא זאלען לערנען און רעספעקטירען דעם הדר. אונזערע חכמים רעכנען עס פאר א גרויסען זכות פאר זייא: נשים במאי זכיין? באקרויי בנייהו לבי כנשתא 6* מיט וואס זיינען דיא פרויען

2* פאר קליינע קינדער, וויל שוהלען פאר דערוואקסענע מענער האבען מיר אידען אימער געהאט. זעה קאפיטאל ב' „אידישע קינדער שוהלען״

3* משלי א', ח', ו' ב'.

4* סוכה מ"ב: ילקוט קדושים.

5* ספרי עקב, ילקוט תורה תתע"א.

6* ברכות י"ז, ע"א.

קינדער ערציהונג

בײ אידען.

א׳

קיין פאלק אין דער וועלט האט ניט איבערגעלאזען אזוי פיעל דאקומענ־טען איבער קינדער ערציהונג, וויא דאס אידישע פאלק און ביי קיין פאלק אין דער וועלט אויסער דעם אידישען איז דיא קינדער ערציהונג ניט געווען א געבאט פון זייער גאט, א געזעץ פון זייער רעליגיאן.

מיר האבען א קלארען, גענויען און דייטליכען בעפעהל פון משה רבינו: „ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם, בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך. וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך" 1*) דוא זאלסט זייא לערנען מיט דיינע קינדער זייא זאלען רעדען פון זייא — פון מיינע געבאטע — ווען דוא זיצסט אין דער היים ווען דוא געהסט אין וועג, ווען דיא לייגסט זיך שלאפען און ווען דוא שטעהסט אויף און זאלסט זיי אויסשרייבען אויף דיינע טהירען און טהויערען.

דא האבען מיר שם גאנץ דייטליך אז דער פאטער איז פערפליכטעט צו לערנען זיין קינד דיא תורה און זאגאר „זייא אויסשרייבען" און אלע זאלען עס פערשטעהען צו לעזען, צו יעדער צייט דארף דער פאטער רעדען מיט זיין קינד פון דער תורה און איהם ערקלעהרען אלע צ ע ר מ א נ י ע ס און גע־זעצע

עס געפינען זיך נאך איינינע מאל והגדת לבנך, ואמרו אליו, למען תספר, דיא זאלסט עס דערצעהלען, ערקלעהרען און גוט איינלערנען מיט דיין זוהן אים ער זאל זי[illegible]קענען מיט דער היסטאריע פון זיין פאלק.

דאס [illegible] צע העבען פון דעם אידען איז אזוי ענג פערבונדען און פערקניפט מיט ערינערונגען פון זיין געשיכטע.

יעדער יום טוב דערמאנט איהם אין א בעגעבענהייט וועלכע האט פאסירט מיט זיין פאלק. יעדער פייערטאג ערינערט איהם א טראדיציאן און איבערליפע־

1*) דברים יא׳, י״ט, ב.

כל המלמד לבני תורה מעלה עליו הכתוב כאלו קבלה מהר חורב 9* דער וואס לערנט זיין קינד תורה איז גלייך וויא ער זעלבסט וואלט דיא תורה ערהאלטען אויף'ן בארג סיני. אל תגעו במשיחי—אלו תינוקות של בית רבן 10* דיא קינדער ווערען אנגערופען גאט'ס געזאלבטע, און ווען זייא זיצען אין חדר און לערנען זיינען זייא הויך געאכטעט ביי גאט. אין אלגעמיין זיינען דיא קינ־דער געווען טהייער אין לעבען בייס אידישען פאטער און זיי ערציהען אין תורה און גוטע זיטען איז געווען דער הויפט ציעל פון זיין לעבען. מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה. 11* ר' נהוראי זאגט איך לאז אוועק אלע פראפעסיאנען וואס געפינען זיך אויף דער וועלט, און איך לערען מיין קינד נאר תורה. אזוי שטארק האט דער איד געליעבט תורה אז קיין פראפעסיאן איז ביי איהם געווען אזוי טהייער וויא ערציהען זיין קינד מיט תורה.

איזהו עם הארץ? 12* כל שיש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד תורה 13* דיא חכמים האבען געפרעגט. ווער רופט זיך איין עם הארץ א פראסטאק? דער וועלכע האט קינדער—האט מען געענטפערט—און ערציהט זיי ניט מיט תורה, אזא פאטער, האט מען גאנץ ווייניג רעספעקטירט און זאגאר פער־אכטעט.

דער וואס האט א קינד, וועלכעס לערנט תורה וועט זיין אנדיינקונג אייביג בלייבען אויף דער וועלט און איז וויא ער וואלט קיין מאל ניט שטארבען 14*

עס געפינען זיך נאך אזוינע שפריכע און לעהרען איבער קינדער־ערציהונג צו וואורפען אין תלמוד, מדרשים און אנדערע אידישע דאקומענטען, אז מען וואלט פון זייא געקענט צוזאמענשטעלען דאס גאנצע סיסטעם. דיא גאנצע מעטהאדען פון קינדער ערציהונג ביים אידישען פאלק, און דאס איז וואס מיר ווילען פראבירען.

---

9 * ברכות כ"א. עב.

10 * שבת קי"ט.

11 * קדושין פ"ב, עא'.

12 * ע"ד מושג השם הזה מעיר ספר האסופות דף תתשצ"ו, מה שהעולם אומר עם הארץ לאדם שאינו יודע ללמוד מפסוק זה: עם ה' אלה ומארצו יצאו ויתרגמינ' ומדאורייתא נפקי עיין אור זרוע דף ה"כו' ד".

13 * ברכות מ"ז, עב'.

14 * בראשית רבה פ' מ"ש.

האָט געזאָגט: איך ליעב אברהם'ן, ווייל ער גיט זיך אָפּ מיט דער ערציִ-
הונג פון זיינע קינדער און מיט זיין פאַמיליע. דאָס זיי לערנען אפּילו וואָס עס
איז גוט און ריכטיג.

דער גאַנצער שבט לוי איז בעשטימט געוואָרען אויף דיא לעהרער פון
פאָלק 2*. מען האָט זיי קיין טהייל ניט געגעבען אין דער פערטהיילונג פון
לאַנד, דאָס פאָלק האָט זייא בעדאַרפט אויסהאַלטען, ווייל זייא זיינען געוועזען
דיא לעהרער, דיא מלמדים פון פאָלק.

צווייא שבטים האָבען געהאַט צווישען זיך איין אָבמאַך איינער זאָל האַנדלען
דער צווייטער זאָל שטודירען און אזוי איז געווען: דער שבט יששכר האָט
זיך אָבגעגעבען נור מיט לערנען און דער שבט זבולון האָט איהם אויס-
געהאַלטען. 3*

רבנים, מלמדים, אומנים, מבינים און משכילים ווערען ערינערט אין תנ"ך
אַלס דיא לעהרער פון פאָלק וועלכע האָבען זיך אָפּגעגעבען נור מיט קינדער
ערציהונג. אונזערע געלעהרטע האָבען געהאַלטען זייערע שילער אזוי טהייער
ווי אייגענע קינדער: ושננתם לבניך אלו תלמידיך 4* דאָ זאָגט מיינע
געזעצע שאַרף לערנען צו דיינע קינדער, דאָס מיינט מען דיא שילער. דברים
שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא וזה המגדל בניו
לתלמוד תורה. 5* דער וואָס האָדעוועט און ערציהעט זיינע קינדער מיט
תורה שבט דיא פרוכט דערפון, דעם פּראָצענט אויף דער וועלט, און דער קרן,
דער פּרינציפּאַל בלייבט פאַר איהם אויף דער צוקונפטיגער
וועלט.

כל העושר בביתו, וצדקתו עומדת לעד זה הלומד תורה ומלמדה 6* דער
וואָס לערנט זעלבסט דיא תורה, און נאָכדער לערנט ער עס צו א צווייטען,
איהם ווייסט מען זאָגען אז ער איז וואַרהאַפטיג רייך, און זיין גוטע טהאַט
וועט בלייבען אַלס איין אייביגע אָנדענקען.

כל המלמד בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו 7* דער וואָס
לערנט תורה מיט'ן צווייטענס קינד איז גלייך ווייא ער וואָלט געווען זיין
פאָטער.

דבר ה' בזה, זה הלומד תורה ואינו מלמדה 8* אומגעקעהרט. דער
וואָס לערנט תורה, אָבער נור פאַר זיך און וויל ניט לערנען מיט'ן צווייטען,
איז געשריבען ווייא ער וואָלט פעראַכטען גאָטעס וואָרט.

2* דברים י"א, ט'. ל"ג, י.
3* שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך. בראשית מ"ט, י"ג. רש"י.
4* ספרי דברים, ו', ז'.
5* שבת קכ"ז. עא'.
6* כתובות, נ', עא'.
7* סנהדרין, י"ט, עב'.
8* שם צ"ט. עא'; ספרי פּישהשלח.

איינלייטונג

די פראגע פון קינדער ערציהונג איז געווארען א מאגעבע פראגע. פילאזאפען און שרייבער פערשידענער בעשעפטיגען זיך מיט דיעזע פראגע. פיעלע האבען זאגאר איהר געמאכט פאר זייער לעבענס שטודיום. פיעלע נייעבען זיינען אויפגעטהאן געווארען אין בעציהונג צו דיעזע פראגע. דער גייסט פון זוכען און פארשען די נייע מעטהאדען וועלכע ווערען טאג־טעגליך בענוצט אין נאטור וויסענשאפט און פילאזאפיע, זיינען אויך אנגעווענדעט געווארען צו קינדער ערציהונג.

די פראגע וועגען ערציהען אידיישע קינדער ווערט אויך פון לאנג בעשפראכען פון פערשיעדענע שטאנד פונקטען און זיא איז נאך ביז יעצט ניט געלעזט געווארען ווייא עס געהער צו זיין: זיא בלייבט נאך אימער א פראגע.

מיט דיעזע אייגגאבע וועלען מיר פרובירען בעלייכטען דיעזע פראגע געשיכטליך, פיעלייכט וועט עס אונז געלינגען די לעזונג לייכטער צו מאכען. מיר גלויבען אז אין אזעלכע זאכען איז די געשיכטע דער בעסטער לעהרער. זיא קען אונז ווייזען דעם ריכטיגען וועג ווייא מיר זאלען צוטרעטען צו לעזען דיעזע וויכטיגע פראגע.

ביי אנדערע נאציאנען איז דיעזע פראגע שוין כמעט אין גאנצען געלעזט געווארען. אבער ביי אונז אידען איז עס פון די גרעסטע שווערינקייטען. די אורזאכע דאפון איז, וועיל מיר אידען האבען א דאפעלטע אויפגאבע אין ערציהען אונזערע קינדער: ערשטענס צו מאכען זיי פאר מענשען און צווייטענס איינצופלאנצען אין זיי דעם גייסט פון יודענטום און געפיהל פון ליעבע צום אידישען פאלק און וויא צו לעבען צווישען מענשען.

פון אימער אן איז דער הויפט שטרעבען ביי אידען געוועזען די קינדער ערציהונג: כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט. [1]

---

1 בראשית, י״ח, י״ט.

האבען אידען איבער געזאגט אז דיא תורה איז דיא בעסטע סחורה און האבען ערצויגען זייערע קינדער פאר ישרים.

דיא קינדער האבען אויך געטראגען דאס זעלבע וויא זייערע עלטערען. דיא תורה איז געווארען דער אידענס לעבענס-בעגלייטערין, א טהייל פון זיין לעבען. זיא איז איבערגעגאנגען פון פאטער צום קינד, פון דור צו דור, ביז זיא איז געווארען דאס אייגענטהום פון דעם אידישען פאלק.

מיר האבען אלעס פערלארען. אלעס האט מען פון אונז אוועק גענומען. נור דיא תורה איז קיינער ניט געווען אימשטאנדע פון אונז צו רויבען. נור זיא איז אונז געבליבען. דיא אידישע קינדער-ערציהונג אין תורה און מעשים טובים איז געווען דער לעבענס-מיטעל פון אידישען פאלק, א מיטעל וויא אויפצוהאל-טען אונזער עקזיסטענץ. עס האט אונז ביז יעצט געלינגען. דער מיטעל איז איין אלטער אבער א זיכערער, ער איז פאר אונז געווען דער שטארקסטער און זיכערסטער פעסטונג. און דאס איז דער כח פון אונזער לאנגען עקזיסטענץ אין גלות.

עס שטעהט זיך אבער דיא פראגע אין וואס ליגט אונזער קראפט און וואס ליעגט דער כיח פון אונזער מאכט איבערצושטעהען און איבערטראגען אלע צר־ עניש, שרעקליכע ליידען און דאס עקזיסטירען אויף דער וועלט?

דער אנטווארט איז גאנץ איינפאך:

דיא מאכט פון אידישען פאלק איז דער סוד פון זיין לאנגען עקזיסטענץ ליעגט אין דיא אויפריכטיגע און זארגפאלטע ערציהונג פון זיינע קינדער.

יעדער איד ווייס אז ער איז פעראנטווארטליך פאר זיין תורה. ער איז א קינד פון דעם פאלק וואס האט געשאפט דיעזען גרויסען אוצר אין דער וועלט און ער איז דער וועכטער יעדער האט געגעבען די תורה אויף זיין פעראנט־ ווארטליכקייט דארום האט ער איד אימער אכטונג געגעבען און געזעהן מיט אלע מעגליכקייטען אז דיא תורה זאל האבען א קיום און זאל איבערגעהן צו זיינע קינדער.

אין דער צייט, ווען אלע פעלקער, ביי וועלכע דער איד האט געלעבט, האבען געראבירט און געמארדעט איינער דעם אנדערען, האבען געפיהרט בלוטי־ גע קריעגען און האבען געברענט שטעדט און דערפער,—איז דער איד געזעסען אין זיין קליין צימערעל און האט געלערענט מיט זיין קינד תורה. אין דער צייט ווען דער איד האט זיך ניט געטארט ווייזען אויפ'ן גאס, אין דער צייט ווען קומען אהיים און געפינען דיא פאמיליע געזונד און גאנץ, איז געווען א צייכען אויף גאט'ס גנעדיגקייט, איז דיא אידישע מוטער געזעסען אין טויט שרעק, ביי איהר קינד'ס וויגעלע און געזונגען „תורה איז די בעסטע סחורה".

אט אזוי האט זיך דער איד אימער איבערגעגעבען מיט לייב און זעעלע צו זיין תורה און מיט זיין קינד'ס ערציהונג. דער קינד איז ערצויגען געווארען אין ליעבע, געפיהלען און רעספעקט צו זיין תורה. יעדער פאטער האט גע־ זוכט מיט אלע מעגליכקייטען צו מאכען זיין זוהן פאר א למדן. האט אויסגע־ טראגען דעם לעצטען בגד פון זיין קערפער צו צאהלען רבי־געלד, שכר למוד און צו קויפען ספרים פאר זיין זוהן. דיא וואס האבען זיך געווידמעט פאר דער תורה, דיא וואס האבען מקריב געווען זייער לעבען פאר דער אידישער וויסענ־ שאפט, זיינען געשטאנען אז דער שפיצע פון אידישען פאלק. דער איד וואס האט ניט געקענט לערנען האט זיך גערעכענט פאר דעם קלענסטען פון אידישען פאלק. יחוס איז געמאסטען געווארען נאך למדות און עשירות איז בטל גע־ ווארען געגען למדות.

אמת, דיא תורה האט ניעמאלס געבראכט רייכטהום צו איהרע קענער, אבער זיא איז אימער געווען דער עץ חיים דער בוים פון לעבען פאר איהרע אנ־ הענגער. דיא למדים זיינען אימער געווען דיא פני, דיא פיהרער און פאר־ שטעהער פון אידישען פאלק. דער בר תורה איז געווען דיא שענסטע פערזאן איהם האבען אלע געגעבען כבוד. מיט איהם האט מען זיך געבענטשט און ער האט געהאט [illegible] גאנצען איינפלוס אויף אידען. צוליעב דיעזע מעלות

דער סוד פון אונזער
: : עקזיסטענץ : :

[illegible]

[illegible] אונזער נאמען [illegible] עקזיסטענץ.

[illegible] ביי די ארמה פון נייט איז ער ארויס געקומען גאנץ און אינבעשעדיגט. אלע פעלקער זיינען אייפגעשטאנען געגען דיא אידישע פאלק. האבען געטראכט אים צו פערניכטען און דאס אידישע פאלק לעבט! אונזערע [illegible]

מובטחני בו שיהיה מורה הוראה בישראל. (גיטין נ"ח ע"א)

רבקה השניה (מדרש רבה, בא', ט'.)

מעשה באחד שבא לביהכנ"ס" וכו'. איתיה ליה מרה

(איכה רבתי א' ; פרק רבתי פ"י.)

פרק י'

יבין אני שהיתה אמי מוליכת עריסתי לבהכנ"ס' בשביל שיתדבקו אזני לדברי תורה. (ירושלמי פרק א' דיבמות.)

יהיו אוהב את בית המדרש, כדי שיבאו בניך לתלמוד תורה (דרך ארץ זוטא, ט')

אדם חייב לחנך את בנו במצוה (נזיר כ"ט, ע"א)

והקטנים שנושאים לבי"הכנס"המחזורים, ליתן שכר טוב למביאיהם

(בספר' ר' מאיר צרויך הנמצא בביבליותיקה הקיסרית בוויענא, דף ר"ז.)

מה שנהגו לאמר הפסוקים בקול רם. בני איש יהודי, ומרדכי יצא לידורים. כי מרדכי, אינו אלא לשמח התינוקות (אבודרהם פורים)

אמרי אינשי, שותא דינוקא בשוקא. או דאבוה או דאימיה. (סוכה נ"ו:)

אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו. (גיטין ו' ע"ב.)

אביו של אדם כמלכו (פרקי דר"א, [illegible].)

אל יראה אדם לתינוק באזנו (שמחות פב' ה"י.)

ואם לאו! ראוי שלא בא לעולם, ויצא באויר העולם (מדרש תהלים, ...)

ראוי היה עזרא שתנתן תורה על ידו לישראל, אלמלא קדמו משה (סנהדרין כא' ע"ב.)

בי הוה כשנשתכחה תורה מישראל, עלה עזרא מבבל ויסדה, חזרה ונשתכחה, עלה הלל הבבלי ויסדה, חזרה ונשתכחה, עלו ר' חייא ובניו ויסדוה. (סוכה כ', ע"א)

שלוסס-וואָרט

מולידין דלא כוותהון, מרבין דלא דמיין להון. (מדרש רבה פ"א)

אוי להם לרשעים, לא דיין שמחייבין את עצמן אלא שמחייבין לבניהם. (יומא פ"ז, ע"א)

עלמא בחרובא אשכחתיה, כי היכי דשתלי לי אבהתי שתלי נמי לבראי. (תענית כ"ג, ע"א)

ולפני עור לא תתן מכשול במסכת רבני הגדול דכתיב מרבה.
(ביצ"מ ע"ה, ע"א).

בשירה יבבית עולמים אין נספדין אלא בריה. (דיוין כ"ד ע"א)

פרק ז'

נר ישראל, עמוד הימיני פטיש החזק (ברכות כ"ח ע"ב)

בהדיה נפתלי איתי יאה"ב רציצר על גבי. (מדרש יושר)

לעולם ישלש אדם שנותיו, שליש במקרא וכו' (קדושין ל', ע"א)

בבל! בלולה במקרא, בלולה במשנה, בלולה בתלמוד
(סנהדרין כ"ד, ע"א)

אתה סיני שדרשת על גירסא! אין לך תינוק שלא תלמיד שרא ...
(ספר הישר סימן תר"ב, יבמות ...)

מה שנהגו המלמדים להתחיל המסכתות בראש חדש, זהו להמתין חבריו הבאים מחוץ לעיר, ואז יקימו טוב (סמ"ק, סימן קל"ו)

פרק ח'

א"ר חנן: שתילים בבית ה' אלו התינוקות שהם בבית הספר.
(מדרש תה"ל צ"ב)

בגנות עלי נהר - אלו מלמדי תינוקות שבישראל, שהם מוציאים מלבם חכמה ובינה דעה והשכל ומלמדין להתינוקות לעשות רצון אביהם שבשמים.
(תנא, ילקוט בלק)

אשר פריו יתן בעתו אלו התלמידים של אדם.
(מדרש תה"ל, א')

פרק ט'

לפיכך נקראו ראשונים סופרים, שהיו סופרים כל האותיות שבתורה
(קדושין ל', ע"א)

עד דעיילה לתריסר בי כנישתא, כולהו פסקו ליה כי האי גוונא.
(חגיגה ט"ו, ע"א-ע"ב).

אמר ר"ה ליניא, מכיר לי מספריו (גיטין נ"ז, ע"א; דורי צ"ח ע"ב)

שלשה מספרים שאמרו התינוקות למרדכי (מדרש אסתר)

מעשה בארבע מאות ילדים

גיטין נ"ז, ע"ב; מדרש תהלים קל"ז; ילקוט איכה רמז תתרצ"ח.

אשה ששבעה בניה (שם נ"ז, ע"ב)

מכות אביה למדה שמעה התינוקות אומרות כי (מגילה ט"ו ע"ב).

כשעומד רבי במסכת זו לא תשאלוני במסכת אחרת.
(שבת ג', ע"ב.)

המשתמש בכתרה של תורה נעקר מן העולם.
(נדרים ס"ב, ע"א.)

כל הלומד תורה ומשכחה, דומה לאשה שיולדת וקוברת.
(סנהדרין צ"ט, ע"א.)

מעשה בתלמיד שבא לפני רב, ואח"כ לפני שמואל. (קה"ר)
אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית, מפני שממעט במלאכת שמים.
(תענית י"א, ע"ב.)

פרק ה'

מימות משה ועד רבן גמליאל לא היו למדין תורה אלא מעומד.
(מגילה כ"א, ע"א.)

אם בנעוריך לא הפצתם, איך תשיגם בזקנותך
(אדר"נ פכ"ד, ד'.)

הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על ניר חדש.
(אבות פ"ד, מ"ב.)

הלומד בילדותו, ד"ת נבלעין בדמיו (ואדר"נ פ' כ"ד)
בן ג' שנים ראויות.
מובא בדברי משה בפור י"ד ברכה' את ד' במדרש יעיין תנחומא.
(קדושים — י"ד.)

אלף, בית, גימל, דלת, אלף בינה גמול דלים וכו'
(שבת ק"ה, ע"ב.)

(אבות)
בן חמש שנים למקרא.
יבואו טהורים ויתעסקו בטהרות.
(ויק"ר פ', ז'; ילקו"ש, מדרש תנחומא פ' צו')

אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי חכמה ויודעים בשבעים לשון וכו'
(סנהדרין י"ז, ע"א.)

לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה, משום דאתי לאגמוריה שקרא.
(סוכה מ"ו, ע"ב.)

לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים. (שבת י', ע"א.)
כל שאינו מלמד את בנו אומנות כאילו מלמדו ליסטות.
(קידושין כ"ט, ע"א.)
(תוספתא קידושין פ"א, י"א.)

לא ילמד אדם את בנו אומנות שמביאה לידי גזל.
כל המונע לבנו מן המרדות סוף בא להרבות רעה. (ש"ר רפא')
כל המיסר את בנו, מוסיף הבן אהבה על אביו והוא מכבדו.
(שם ריש פרשה שמות.)

תלמיד שלא ראה סימן יפה במשנתו חמש שנים, שוב אינו רואה.
(חולין כ"ד, ע"א.)

פרק ד'

הקדוש ברוך הוא יושב ומלמד תינוקות של בית רבן תורה.
(עבודה זרה ג', ע"ב.)

אשרי רבו שלמדו תורה (יומא פ"ז ע"א.)

ולא הקפדן מלמד. (אבות פ"ב, מ"ה.)

יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך. (שם, פ"ד מי"ב.)

תלמידו של אדם, חביב עליו כגופו. (רש"י, דברים ל"א כ"ט.)

תלמידיו של אדם, נקרא בניו. (ויקר"ר פ"א, ז'.)

לא נתן ה' לכם לב לדעת עד היום הזה—אמר רבה: מכאן, שאין אדם עומד על דעת רבו עד ארבעים שנה. (ע"ז, ה', ע"ב)

מורא רבך כמורא שמים. (אבות)

אבדת אביו ואבדת רבו, אבדת רבו קודמת. (ב"מ, ל"ג, ע"א.)

תורה שאין לה בית אב, אינה תורה. (ירושלמי שבת, פ"ט, הל"א.)

אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו. (כתובות קי"א ע"ב.)

ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד—אלו מלמדי תינוקות.
(ב"ב ח' ע"ב.)

אם דומה הרב למלאך ה' צבאות, יבקשו תורה מפיהו.
(מו"ק, י"ז; חגיגה ט"ו, ע"ב.)

אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל, בשביל רבו שאינו מסביר לו פנים.
(תענית ח', ע"א)

תפסת מרובה, לא תפסת. (ר"ה ד', ע"ב; יומא פ' ע"א.)

מרי ינוקא וכו' כמיתרין ועומדין נינהו.
(ב"ב כא', ע"ב; רמב"ם, הלכות שכירות פ"י.)

לא בנהור ולא ברשו. (חגיגה ט"ו, ע"ב.)

אם הכה יותר מן הראוי לו, חייב. (תוספתא ב"ק ט')

קימה שיש בה הידור, ברבו המובהק מלא עיניו (קדושין ל"ג ע"א)

מפני מה נענש גיחזי? מפני שקרא לרבו בשמו.
(סנהדרין ק', ע"א.)

שלשה שהיו מהלכין בדרך, הרב באמצע. (עירובין נ"ד, ע"ב.)

תלמיד הנפטר מרבו, מצדד פניו והולך. (יומא נ"ג, ע"א.)

אל יתפלל אדם לא כנגד רבו ולא אחורי רבו. (ברכות כ"ז, ע"א.)

ולא הבישן למד. (אבות פ' ב')

פרק ג'

עד שית לא תקביל. (ב"ב כא', עא'.)

כי מחית לינוקא, לא תמחי אלא בערקתא דמסנא. (שם)

רב איקלע להדוא אתרא, גזר תעניתא ולא אתא מיטרא. (תענית כ"ד, עא'.)

רבה, מימי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבדיחותא. (פסחים קי"ז עא').

אשר תשים לפניהם - ערכם לפניהם כשלחן ערוך. (עירובין נ"ד, עב'.)

ושננתם - שיהיו דברי תורה מחודדים וכו' (קדושין ל', עא'.)

אין קורין התינוקות בשבת מתחלה. (שו"ע יו"ד, הלכות ת"ת רמ"ה)

מרמהי בגמרא, והדר מעייני בסברא (סוכה כ"ט עא'.)

אי דייקינן כולי האי, לא הוה תנינן. (עירובין מ"ח, עא'.)

לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה. (פסחים ג' עב')

חד גריס ולא דייק, וחד דייק ולא גריס. (ב"ב כא', עא'.)

ויבשתא כיון דעל על. (שם)

רב אחא אחדית למקרי דרדקי דהוה פשע בינוקא (גיטין ל"ו עא')

כשאתה מלמד את בנך, למדהו בספר מוגה. (פסחים קי"ב, עא')

ראייה מביאה לידי זכירה. (מנחות מ"ג עב'.)

הלומד מתוך הספר לא במהרה משכח למודו. (ירושלמי ברכות, פ"ה, הא'.)

תלמיד אחד היה לרבי אליעזר שהיה שונה בלחש, לאחר שלש שנים שכח תלמודו. (עירובין נ"ד, עא'.)

כל הקורא בלא נעימה, ושונה בלא זמרה, עליו הכתוב אומר: וגם אני נתתי להם חקים לא טובים. (מגילה ל"ב עא'.)

כל המשנה מנגון לנגון, הרי זה נחשב כעובר על השגת גבול אשר גבלו ראשונים. (ספר חסידים סימן ש"ב.)

אין התורה נקנית אלא בסמנין. (עירובין נ"ד, עב'.)

בני יהודה ובני גליל. (שם נ"ג, עא'.)

זורק מרה בתלמידים. (כתובות ק"ג, עב'.)

תינוק, תהא שמאל דוחה, וימין מקרבת. (סוטה מ"ז עא'.)

עד שילמדנו. (עירובין נ"ד, עא'.)

אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים, לשונה פרקו מאה ואחד. (חגיגה ט" עא'.)

ר' פרידא הוה ליה ההוא תלמידא דהוה תני ליה ד' מאה זימני, וגמר. (עירובין נ"ד, עב'.)

רבי חייא עבד לתורה דלא תשתכח מישראל. (בבא מציעא פ"ה, עב')

רב אשכחיה לרב שמואל בר' שילת דהוה קאי בגינתא. (ב"ב ח' עב'.)

כנסיות ובבתי מדרשות אין [illegible] ועשו שורטות בו.
(שם אות ב')

אחז בטל את העבודה וחתם התורה והתיר את הערוה.
(סנהדרין ק"ג, עב'.)

ויהי בימי אחז - אמר: אם אין גדיים אין תיישים, אם אין תיישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה; כך אמר: אם אין קטנים אין תלמידים. אם אין תלמידים אין חכמים, אם אין חכמים אין זקנים, אם אין זקנים אין נביאים וכו'. מה עשה. עמד ונעל בתי כנסיות ובתי מדרשות.
(ירושלמי סנהדרין, פי' הל"ב; ויקרא רבה פי"א.)

יומא הדא רבבינהו אבתריה ואמטיינהו לבי מדרשא.
(ברכות כ"ח, בעי'.)

הוריו נעץ חרב על פתח בית המדרש ואמר: מי שאינו עוסק בתורה ידקר.
(סנהדרין צ"ד, עא'.)

והעמידו תלמידים הרבה. (אבות א', א'.)

בתחלה מי שיש לו אב מלמדו תורה, ומי שאין לו אב לא היה למד תורה. (ב"ב כ"א עא')

כל המלמד את בן חבירו תורה, זוכה ויושב בישיבה של מעלה: כל המלמד את בן עם־הארץ תורה, אפילו הקדוש ברוך הוא גוזר גזירה, מבטלה בשבילו.
(בבא מציעא פ"ה עא'.)

עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן, שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.
(בבא בתרא כא' עא.)

מה אני בחנם אף אתם בחנם. (נדרים ל"ז עא')

ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא, נשתכחה תורה מישראל. (בבא בתרא, כא', עא'.)

אמר רב קטינא: כל המכניס את .. פחות מבן שש, רץ אחריו ואינו מגיעו. (כתובות נ' עא.)

עבידנא, דלא תשתכח תורה מישראל, היינו דאמר רבי: כמה גדולים מעשי חייא. (שם כ"ג, עב'.)

כל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחריבין אותה, רבינא אמר: מחרימין אותה. (שבת קי"ט, עב'.)

אסור לדור בעיר שאין שם מלמד תינוקות. (סנהדרין י"ז, עב'.)

ארבע מאות בתי כנסיות היו בכרך ביתר. (גיטין נח', עא'.)

בן חמש שנים למקרא. (אבות מה'.)

סף מקרי דרדקי, כה' ינוקי. (ב"ב כא', עא'.)

עשו מועדים לתורה. (עירובין נד', עב'.)

גזר רבי, שלא ישנו לתלמידים בשוק (מועק' מו' עא')

האב חייב בבנו וכו'. ויא' אף להשיטו במים. (קדושין כט', עא'.)

תלמוד תורה כנגד כולם. (פיאה פא׳.)

אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל פיהם של תינוקות של בית רבן. (שבת קי״ט)

דערבים בעד התורה במעמד הר סיני. (שה״ש רבה, מדרש ש״ח)

המדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה, עליו הכתוב אומר, וידעת כי שלום אהלך. (יבמות סב׳, עב׳)

אל תקרא בניך אלא בוניך. (סוף ברכות ס״ד)

רבה בר רב הונא לא סעד וכו׳. (קדושין ל׳ עא׳)

רבי חייא בר אבא ור׳ יהושע בן לוי. (שם)

חייב אדם ללמוד את בתו תורה. (סוטה כ׳, עא׳)

אנשים באים ללמוד, נשים באין לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאיהן. (חגיגה ג׳, עב׳)

נטירי — קרתא כנטורי קרתא ומחריבי קרתא. (ירושלמי סנהדרין פ״י הל״ב ויקרא רבה פ״א)

לא חרבה ירושלים. אלא בשביל שבטלו בה תינוקות של בית רבן. (שבת קי״ט)

כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים. חוץ מהוצאת בניו לתלמוד תורה. (ביצה ט״ז, עא׳)

פרק ב׳

חזקיה וסיעתו כתבו ישעיה משלי שיר—השירים וקהלת. (ב״ב, י״ד—טו׳.)

בדקו ולא מצאו תינוק ותינוקות שלא היו בקיאין וכו׳ (סנהדרין צ״ד עב׳.)

אמר ר׳ נחמן בר אבה: היתה פנינה משכמת ואומרת לה חנה. אין את עומדה ומרחצת פניהם של בניך, כדי שילכו לבית הספר; ובשש שעות היתה אומרת לה: חנה, אין את עומדת ומקבלת בניך שבאו מבית הספר (פסיקתא.)

תינוקות שהיו בימי שאול ושמואל הי׳ דורשין את התורה מט׳ פנים וכו׳. (מדרש תהילים ז׳, ו׳.)

בית המדרש של שם ועבר. (ב״ר פסג׳, אות ז׳, רש״י בראשית כ״ה)

שני אלהים — בית מדרשו של שם ובית מדרשו של עבר. (שם אות יוד׳)

תניא: היה יעקב בבית עבר מוטמן ארבע עשרה שנה (מגילה י״ז, עא׳.)

אמר ר׳ אלעזר: לא עמדו פילוסופין, לאומות העולם כבלעם וכאבנימוס דגרדי וכו׳. (בר׳ פ׳ ס״ה, אי״כה)

הקול, קול יעקב, והידים ידי עשו! בזמן שקולו של יעקב נשמע בבתי

מפתח.

די פערשידענע מאמרי חז"ל וועלכע ווערען געבראכט אין די ... ביים
יאר פון דיזען ספר

איינליטונג.

לא מאסתים (ויקרא כו' מד') — וכי מה נשתייר להם לישראל שלא נמאסו? והלא כל מתנות טובות שנתנו להם נטלו מהם, מה נשתייר להם — זה ספר-תורה שאם לא היה ביד ישראל לא היו משונים מאומות העולם כלום.
(תורת כהנים)

ושננתם לבניך אלו התלמידים.
(ספרי דברים ו', ז')

דברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה, והקרן קיימת לו לעולם הבא — וזה המגדל בניו לתלמוד תורה.
(שבת קכ"ז ע"א)

הוי עושר בביתו וצדקתו עומדת לעד — זה הלומד תורה ומלמדה
(כתובות נ', ע"א)

המלמד בן חבירו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו.
(סנהדרין יט', ע"ב)

רבי מאיר אומר: הלומד תורה ואינו מלמדה — זה הוא דבר ה' בזה.
(שם צט' ע"א.)

כל המלמד לבנו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר חורב.
(ברכות כא' ע"ב)

אין מבטלין תינוקות של בית רבן (שבת קי"ט ע"א)

מניח אני כל אומנות שבעולם, ואיני מלמד את בני אלא תורה.
(קידושין פ"ב ע"א, מאמר ר' נהוראי.)

אוי לו לאדם שיש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד תורה.
(ברכות מ"ז, ע"ב)

פרק א'

רבי יהושע ... אבי [illegible] מלמדי תורה (ב"ב כב', ע"א; ילקוט קדושים.)
כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו בלשון הקודש, ומלמדו תורה
(ספרי עקב; ילקוט תורה תתע"א.)

... בפומייהו ... באריות ... דבי בנשיא. (ברכות י"ז ע"א)
... [illegible] התינוקות ... (משנה, שבת יא', ע"א)

אינהאלטס : פערצייכנים.

ולכן, במה יצדקו האבות בהתאוננם על בניהם? הלא כך חנכו אותם!
במעט שכל, במעט התבוננות בהנהגה ישרה בבית מן האב ומן האם, היו יכולים
לעשות גם פה, את בניהם לעברים נאמנים לעמם ולדתם, ולהיהודים היתה אורה.
האבות בעצמם אשמים בכל זה, ואל יכסו עינים לאשמו את הארץ בתשובות
הפורחות באויר ועושים מהמסובב סבה. הם שוכחים בעצמם שלכן הדור הצעיר
פורע לשמצה, יען כי לא חנכו אותם כראוי. אי לזאת אמרתי, עת
לעשות לה' להבין מאמרי חז"ל המדברים אודות החנוך וכבוד התורה
להעתיקם ולתתם לפני העם, אולי יראה בעיניו, ושב ורפא לו.

ואם רק אחד ממאה, אחרי קראו את ספרי זה, ישוב מכסלו, וישים לבו ונפשו
לחנוך בניו, להדריכם ולנהלם על דרך לעלות בית אל, והיה זה שכרי. כי בגשתי
אל המלאכה, לחבר ספרי זה, לא שמתי פני אל הריוח אשר יביא בכנפיו, וזולתי
כסף ולב מכיסי, מי יודע אם ישיבו למריבם, ומי כמוני יודע שכר המחברים
בימינו בישראל. גם לפרסם שמי לא כונתי, כי אז, הדפסתיו בלשון הקדש, כמו
שקרא אתי בכתובים, בשפה אשר בה כל חיי רוחי ונפשי; אבל חדלתי מעשות זאת,
הדפסתיו בז'רגון, בלשון המדוברת בין העם. למען יקרא בו ההמון ויקח מוסר.
מזה הלא תראו ותוכחו כי לא לקנאת המחברים, ולא חפץ הסופרים המליצים
לחבר ספרי זה, כי אם למען יביא תועלת רב להעם בכלל, ולהורו בערב ולהפיצו
בישראל למען השיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם.

המחבר

ניכם יחונכו. ואין כי שם על לב, אין מהם חולה על טהרת ליבם ותניכם הדת, ונכנסה ישראל במהמת בינה, ונאמרת: אוי לבנים שגלו מעל שלחן אביהם, בני יצאוני ואינם. נוטרים כרמי זרים, וכרם שלי לא נטרו. כל אב ידיו על חלציו וכל אם הרה בשיחה על פרי בטנה. המתגברים אודים, ולבני יורד מטה מטה.

הדור הצעיר של עמנו מתרחק מתוכנו, הומה ודורס בעגלי כל קדשי ישראל. התורה הקדושה, שבה הארכנו ימים על האדמה, ובשורה ליבם אמונתנו שהיא האור עולם—יצאה מהם ורודף על ראשה. וכל אב מאשים בזה רק את הארץ הזאת, אמרה האמעריקא מרשעת, כאלו הארץ גורמת במגני את יוצאי חלציו, באמר הדבר הזה אין לו סבה אחרת זולתה לבד

אשמים בזה האבות יותר הבנים; כי האבות האלה, המתאוננים רע על בניהם גם לב יקרו ראש כבוד קדשי ישראל, [illegible] תורת ישראל אינם מוצאים לנחוץ לבנים; [illegible] להורות את מוחות בניהם ובנותיהם בתורת ה׳ אחרי לימוד אנגלית בבית הספר האמי כל היום. הם עושי את הספר עירה, ואת העיקר התפר

ואלה אשר לבש הדתי עוד לא נגה מלבם, וישכירו מורים ללמד את בניהם בבית, ולבם מוסרים את בניהם בידי מורים אשר אינם מוכשרים לזה ואינם ראוים לאותה מצוה, לא ידעו ולא שנו, [illegible] מורים עבודה זו סבה אחת [illegible] המורים, מורים כאלה אינם גבורים [illegible] *)

אל הזאת אין להתפלא כי באלה מורה הדת נבין, כי [illegible] מספרי נאמן [illegible] כל נוטר נער [illegible] מאת [illegible] הבנים [illegible] לא [illegible]. והאמריקה! במה הצניעות [illegible] בישראל, גם כן נותנות [illegible] לבניהן [illegible] [illegible]. מראות את כל [illegible] בזה, [illegible] כבר [illegible] [illegible] אשר לא [illegible] על אזן [illegible]. ומחללות את [illegible] בבניהם. [illegible] הנשא [illegible] [illegible], כי לא [illegible] בבית. הבנים בישראל [illegible] כי [illegible] נבונה, האבות [illegible] על בניהם יותר מכל [illegible] בעצמם את [illegible] תפארת קדשי ישראל [illegible] האבות בעצמם [illegible] את בניהם [illegible] אותם [illegible], [illegible] עליהם.

אם ה׳ לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו״. האמת הגדולה והנצחית, הכלולה בפתגם הזה, התאמת ביתר שאת וביתר עז „בהנוך״. אם החנוך לא יוסד על [illegible] הדת [illegible], ואם [illegible] ה׳ לא [illegible] כי מראשיתו ועד סופו, אז כל עמל המחנכים והמורים לא יועיל ולא יצלח ועכ״פ אי אפשר לגמרי לחנך את הבנים להיות יהודים נאמנים לעמם ולדתם. אין דבר בעולם ואין אמצעי בכל [illegible] [illegible], אשר [illegible] מקום הדת בחנוך, ומה גם [illegible], כי [illegible] ה׳ ותורתו אין יסוד ראשי לתורת המוסר.

---

*) אמנם, לא אלמן ישראל ויש [illegible] מורים [illegible], [illegible] דבר [illegible] אומנותם, ולא לאלה כונתי.)

נשרשה בלבם עמק עמק, עד אשר לא נכרע מצד בעד הדתם ואמונתם בעד אשר עריצי גוים רבים, ישמים רבים נדודים ועצובים, גולים ארצות, כמו הבל? מי בדורות, ישם שארית אבל רבה, עם ישראל כבר [illegible] מיצר עינך באותו, [illegible] עד [illegible] את [illegible] את [illegible] בעד [illegible] בנים [illegible] בנים עם אבות [illegible] בשבת [illegible] שר [illegible] כי [illegible] [illegible] את עם ישראל [illegible] של בני יעקב נשבעים מבית [illegible] אין [illegible] [illegible] את [illegible] ארצם. [illegible] את [illegible]

אבותינו [illegible] אשר [illegible] ואם עד כי [illegible] אנשי [illegible] אנש [illegible] בעניים [illegible] עם [illegible] איש את [illegible] [illegible] את בנים [illegible] מפורסמים. אבל [illegible] בנים [illegible] אמתים, ולא [illegible] שפי באמת, [illegible]

אנכי איננו [illegible] נושן. אבל לא אכחד ואמר שאבותינו [illegible] ביתם [illegible] דבית [illegible] את [illegible] [illegible] ולא [illegible] וארבת [illegible] ואין אמצעי [illegible] את בנים, [illegible] אמתים. לא [illegible] הדבר הזה [illegible] אחרי אשר [illegible] „ראשית חכמה יראת ה'". [illegible] בני ישראל, בהיותם מגורים [illegible] על [illegible] [illegible] הוי על יאת אחינו [illegible] אתם [illegible] אחבר בני מצרים בארבת עצבה. [illegible] ארבתם ואבותיכם! [illegible] מצית [illegible] אב, [illegible] לבם! — הוא אנחנו [illegible] כי [illegible] ולא [illegible] מאתנו לא במקום ולא בזמן, כי גם [illegible] עינינו בכל אשר נפנה [illegible] אנחנו רואים בעת? [illegible] עשר [illegible] אחרונית, [illegible] בארץ החפש הלזו ארצה קולומביה, עמאריקה כי בעולם העשיה הזה כל אחד לבצעו יפנה, דואג בעד בניו להלעיטם ולהלבישם בגדי עשו החמודות, ולא בעד עתידות

תכן הספר ומטרתו.

יתענגו האבות וישמחו המורים במנחתי זו, מנחת עני אשר אנכי מביא לפניכם, אשר ביגיעתי הרבה בשעות המנוחה אשר לי אחרי עבודתי הקשה, שמתי לילות כימים וחפשתי בספרים.

ש"ס בבלי וירושלמי, מדרשים ספרא וספרי, ותוספתות, מכלתא ועוד במה ספרים ועתונים שונים, ומשם הוצאתי פנינים יקרים, אבני נזר, מאמרים המדברים אודות החנוך בישראל. כהדבורה הזאת המלקטת מתיקות הפרחים המתיקים ועושה בהן דונג ודבש, כן לקטתי ואספתי מכל אשר מצאה ידי, סדרתי וחלקתי אותם לפרקים, דבר דבר על אפניו, ועשיתי מהם נפת צופים, מטעמים כאשר אהבה נפש ישראל.

הספר „דרכי החנוך בישראל" אשר אני נותן לפניכם יחיד ומצוין הוא במינו, אוצר נחמד, הנושא את דאכספקריה המאירה מהחנוך שלנו בכל הזמנים השונים, לא בא רק ללמד, כי אם לעורר את האבות לחנך את בניהם בדת היהדות, ומטרתו — לחבב על האבות את קדושי עמם וסגולותיו, להיות מעשיהם של אבותינו סימן להם, ולהפיח גם כן בלב בניהם את רוח היהדות, למען יהיו לבבם ונפשם קשורים לעמם בחבלי אהבת כל הימים, וכדי להשיג את המטרה הזאת, השתדלתי להביא את המאמרים המדברים אודות אהבת התורה ומלמדיה, וביחוד, אודות החנוך בישראל בכל הדר נאונו ותפארתו. למען יהיו למופת טוב לראבות והבנים גם יחד.

החנוך! הוא האבן הפנה לכל עם ועם, ואף לבני ישראל, המברחים תמיד לקדם פני אויביהם בלב טהור ורוח נכון, והוא כיד הכח קיומי הנצחי של עם ישראל, אשר לא נס להו וכחו חדש עמי, אף כי זה אלפים שנה אשר נתש מעל אדמתו, בחמת עריצי גוים, אשר שפכו דמו כמים, ונתנוהו לבז ולמשסה בימי החשך ימי הביניים. ובעת אשר להם בעד נפשו, בעת אשר מסביב שואפי נפשו מנוחה הדריכוהו. גם אז רוחו ונפשו נתונים לשמור, לעשות ולקים את הכתוב בתורתו, להשקות צאן מרעיתו ממקור תורתו הקדושה, ולחנך את בניו על מבוע התורה והדת, להוריש להם את אוצרו הטוב, אוצר התורה והיראה אשר רכש לו במשך ימי חייו, האב והאם, שניהם יחד היו המורים היותר טובים לבניהם. האמונה

רעוו. משה אלימלך לעווין

קינדער ערציהונג
ביי אידען

א היסטארישע נאכפארשונג

א זאמלונג פון פערשידענע בריליאנטענע מאמרים, תלמוד בבלי, ירושלמי, מדרש רבה מדרש תנחומא, ילקוט און נאך פערשיעדענע ספרים און אנדערע אידי־שע דאקומענטען וועגען קינדער ערציהונג ביא אידען.

געזאמעלט פון

רעוו. משה אלימלך לעווין

איש נעמי

פרינציפאל פון

מאנטרעאלער תלמוד תורה.

קינדער ערציהונג ביי אידען

א היסטארישע נאכפארשונג

פון

רעוו. משה אלימלך לעווין
איש נעמי
פרינציפאל פון מאנטרעאלער תלמוד תורה.

דרוק פון „קענעדער אדלער״
מאנטרעאל.